

У 534

~~9247~~

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ
ЧЕТВЕРТОЇ КЛАСИ
НАРОДНИХ ШІЛ

УЗ

Ш141.4-942.2

Рисунки М. Левицького

Verlag: „Ukrainischer Verlag“ G. m. b. H., Krakau, Reichsstrasse 34/II.
Druckerei der Ukr. Akademie der Wissenschaften,
Lemberg, Postgasse 11.

Накладом „Українського Видавництва“, Краків, Райхсштрассе 34.
Друкарня Укр. Академії Наук, Львів, Постгассе 11. Зам. 825.

I. Золота, багата осінь.

1. Учися, дитино!

Учися, дитино, бо вчитися треба!
Учися, голубко, хай розум не спить,
хай серце, і воля, і дух росте в силу,
для правди, для світла вас треба учить.

Учися, дитино, бо доля не мати,
шукать її треба, не прийде сама;
а той її має, той долі зазнає,
кому у голівці роз'яснена тьма.

Учися, дитино, бо світ цей не хата —
широкий, розлогий, мов ниви оті;
знайти в нім дорогу той тільки зуміє,
хто любить науку, хто вчився в житті!

Учися, дитино, Бог буде з тобою,
ушанують люди, світ буде любить,
і сіяти вчися добро поміж люди,
а вічно жить будеш, не згине твій слід!

Учися, дитино, бо вчитися треба;
шукай світла правди, хай розум не спить,
чого ти навчишся — вода не забере,
не візьме розбійник, вогонь не спалить!

Володимир Масляк.

Запитання: Що дає людині наука?

П р и к а з к и: Наука кожному придасться.
Розум більший за силу.

2. Добрий жарт.

Одного дня в жнива зібралося під вечір кілька хлопців на дорозі за селом. Вони говорили весело між собою. Випадково побачили вони недалеко дороги жінку, що майже напотемки жала жито.

— Дивіться, — промовив Івась, — яка Семениха скупа! Не найме собі людей на жнива, лише сама поночі гарує. Знаєте що, зробимо їй збитка. Коли вона піде додому, перенесімо вижате жито на сусідній обліг. Почуємо, що вона скаже, коли це завтра побачить.

— Добре, добре, — заговорили хлопці, не надумуючися.

— Та чи мали б ви совість робити таку капость бідній жінці? — відізвався Петрик. — А чи вам було б мило, як би вам хто зробив такого збитка? Таж ми всі знаємо, що Семениха бідна жінка, та коли поночі працює, то певно тому, що вдень мала іншу роботу і не має за що найняти собі робітників.

Хлопці замовкли, бо Семениха саме перестала жати й пішла додому.

А Петрик говорив далі:

— Коли хочете з неї пожартувати, то принесемо серпи з дому й вижнемо їй решту збіжжя. Тож то здивується бідна жінка, коли завтра побачить своє жито вже в снопах.

Хлопцям зробилося шкода бідної Семенихи. Вони пристали охоче на раду Петрика й побігли по серпи; саме тоді зійшов місяць, і на полі стало видно, неначе вдень. За яку годину вже було по роботі, і хлопці розійшлися.

Другого дня досвіта виходить Семениха на поле і своїм очам не хоче вірити.

— Що це таке сталося?

Спершу здавалося їй, що вона заблудила, потім підійшла до хлопців, що працювали на сусідньому полі, розповіла їм, яку їй хтось зробив послугу.

— Хай Бог нагородить того, що допоміг мені, бідній вдовиці, — сказала Семениха й пішла додому.

Запитання: Що хотіли зробити хлопці, і що вони справді зробили?

Як назвати такий учинок?

3. Мала жниця.

Було це влітку. У місті душно й гаряче, але й на селі неначе в розпаленій печі. А все ж ця спека потрібна, щоб кожна рослина, кожна билина налилася, набрала сили, достигла й дала людям поживу на довгу зиму.

Орися купалася в теплому сонячному промінні, як рибка в водичі.

Цілий день то в садочку, то на полі. Поле жовте від збіжжя, синє від волошок, червоне від маків. Орися йде борозною і зриває волошки, зриває маки і складає в китиці, такі великі, що вже й руками обняти їх годі. Згрілася, почервоніла від спеки. Орися вертається додому і з квітів, що їх назбирала, складає китиці: одну для мами, другу для бабуні, а найменшу для себе. Ах! Як же то гарно, як запашно, коли в світлиці, куди не глянеш — скрізь квіти і квіти!

Раз побігла Орися в поле, а там женці схилилися рядом з серпами, стинають квіти і спіле збіжжя та кладуть їх на загоні, а спів їх стелиться полем.

Жаль стало Орісі і квітів і збіжжя, але подобалася їй робота женців. Не була вона така маленька і знала, що збіжжя треба конечно жати, щоб з нього був хлібець для людей. А без хліба жити не можна.

Минувся Орисин жаль, і вона з цікавістю придивлялася до роботи женців. А була між жінцями одна невеличка дівчина. Орися стала коло неї й дивилася, як вона нахиляється, обіймає лівою рукою стебла збіжжя, блисне серпом, що в правій руці, і жменя збіжжя вже лежить покотом на землі. І так раз-по-раз щораз далі.

Орися побігла додому до мами, що сиділа під деревом у садочку, й каже:

— Мамуню! Я буду також жати.

— Не здужаєш, дитинко, — каже мама, — то тяжка робота.

— Але ж ні, мамуню, я це тільки що бачила.

— Це так тобі лише здається, Орися. Ти не втримаєш серпа.

— Дозвольте, мамуню, хоч раз спробувати, самі побачите. Хоч хвилинку, хоч трошечки!

— Попробуй, дитинко, попробуй, а побачиш, як то тяжко на хліб працювати.

За хвилинку йшла вже Орися з серпом у поле. Була рада, була горда! Го, го! — І вона зуміє жати!

Стала коло дівчинки, схилилася, малою ручкою обгорнула жменю колосся та мусіла аж присісти, щоб її серпом стяти.

Засміялися жінці з Орисиної роботи. Орися почервоніла, але подумала собі, що це лише спершу так тяжко.

Але й потім було тяжко. Сидячи на землі, було б, може, легше жати, але й тоді схилитися тяжко, і збіжжя виривається з землі, і тяжко його стинати, і стебла якісь такі нерівні.

— Правда, що нелегко жати, але я навчуся, — подумала собі Оріся.

Взяла більше у жменю, замахнулася ліпше серпом і цях! — просто собі по пальцях. Закапала кров на землю. Злякалася Оріся, аж зблідла, але не розплакалася — їй було соромно.

Дівчина, що коло неї жала, обгорнула їй руку за паскою і казала, що рана невелика. Стала Оріся й не

знає, що робити, чи йти додому, чи ще лишитися. Жати вже не може, лише стоїть і дивиться на похилених женців.

— Ти, певно, дуже втомилася, — сказала Оріся до дівчини, що жала коло неї.

Дівчина засміялася й обтерла з чола краплини поту.

— Ой, втомилася, панночко, втомилася, але це не шкодить.

А жінка, що жала близько, додала:

— Не шкодить, коли знаєш, що з цієї роботи користь буде. А буде з неї смачненький хлібець. А хліба людям потрібно. Тому кожному люба ця матінка-землиця, що такий гарний хлібець родить.

Оріся слухала здивована.

— То ви любите цю землю? — запитала.

А жінка відповіла:

— А як же ж її не любити? Таж ми на ній живемо, таж ми, з Божої волі, все з землі маємо. Вона від весни до пізньої осені нас годує, обдаровує, догоджує, а лише під снігом трохи відпочине. Та як же її не любити? Ой, погані були б ті діти, що не любили б такої доброї мамуні!

Запитання: Як жала Оріся перший раз?

4. У жнива.

Блиснули вже коси, упали покоси,
рядками снопи полягали;
хоч піт з чола ллється, — з уст пісня несеться —
багатого жнива діждались.

Йдуть скоро по полі, хоч стернище коле,
втирають і лица і коси.
Від річки, від гаю вітрець повіває
і пісню далеко заносить.

Вже сонечко нижче і вечір вже ближче,
спочили потомлені люди.
Зійди, тиха ноче, солодким сном очі
замкни, налий силу у груди!

І ніч наступає, пливе, впливає,
у сріблі горить місяченько...
Затихла робота... Забулась турбота.
Сплять батько, і доня, і ненька.

А зіроньки ночі, як ті Божі очі,
з високого неба сіяють,
тихесенько-тихо, на щастя, на лихо, —
на долю людей поглядають.

Запитання: Як ви помагали батькам підчас жнив?
Яка праця восени на городі і в саду?

5. Радісний день.

На мальовничих горбках широко розкинувся старовинний Львів, столиця Галичини. Коли поглянути на нього з Високого Замку влітку, то видно, як у розкішній зелені купаються великі будівлі, вежі й бані церков, високі дома.

Богданко та Ірка живуть у Львові.

Вони люблять це гарне місто, знають кожний його закуток. З цікавістю оглядають ті зміни у місті, що їх залишила війна. Тут почорнілі розвалини спаленої кам'яниці, там сліди жахливого вибуху бомби — і цікаво, і сумно дивитися на таке. Але скрізь іде жвава праця, впорядковують вулиці, направляють заподіяні війною шкоди.

Настав день 1 серпня 1941 року.

Була гарна, літня погода. По всьому було видно, що це не звичайний собі день, а якесь велике свято. Усі будівлі міста були прибрані німецькими та українськими прапорами, навіть на трамваях лопотіли хоруговки. І люди ходили якісь схвильовані, немов очікуючи чогось великого.

Богданко та Ірка бігали по місті, бачили з міського парку, як перед будинок університету заїхали самоходи з якимись достойниками. Посадник міста в супроводі прибраних у народні одяги дівчат вітав гостей

хлібом - сіллю, за стародавнім українським звичаєм. Діялося щось незвичайне, але що — діти добре не знали. Побігли додому, щоб запитатися батька. Батько сидів саме за радіоприймачем і слухав уважно передачі.

— Бачите, діти, — вияснював він, — сьогодні у Львові сталася важлива подія. Приїхав до нас із Кракова пан генерал-губернатор Франк, щоб в імені фюрера Великої Німеччини, Адольфа Гітлера, прийняти Галичину під опіку й охорону потужної німецької держави. Відтепер Галичина належатиме до Генеральної Губернії, в якій править німецька влада. Скінчилися для нас тяжкі роки большевицької неволі, минулися в нас страшні дні війни, настануть часи мирної, спокійної праці. Усміхнеться краще майбутнє.

6. Вересень.

Вже минуло тепле літо,
осінь наступає,
хлібороб із свого поля
спілий плід збирає.

Повні стоги й обороги,
багаті комори,
сите поле, ситі гори,
ситі темні бори.

Ходить вересень над полем
межею вузькою
і платить усім за працю
щедрою рукою.

Ширий, наче рідний батько,
про всіх пам'ятає,
певно, нині й найбідніший
шматок хліба має.

Юрій Ігорків.

Запитання: Який вигляд мають поля восени?

П р и к а з к а: Хто працює, той має.

Завдання: Опишіть, що бачите на цій картинці!

7. Осінь.

Висне¹ небо сине,
сине, та не те;
світить, та не гріє
сонце золоте.

Чисте стало поле
від серпа й коси,
ніде приліпитись
крапельці роси.

Темная діброва
стихла і мовчить:
листя пожовтіле
з дерева летить.

Хоч би де замріла
квіточка одна,
тільки й червоніє
ще горобина².

Здалеку під небом,
в вирій летючі,
голосно курличуть
журавлів ключі.

Все, що зеленіло,
в'яне й умира,
умира безслідно...
Та воно й пора.

Яків Щоголів.

Пояснення: ¹ виснути — висіти

² горобина — рябина (дерево)

Запитання: Як виглядає осінь?

8. Крук і Бузько.

Був хмарний, передосінній день. На вільховій гілці сидів старий Крук. Вітер роздував йому пір'я. Ставало холодно й непривітно.

На недалекім вигоні пасли хлопці худобу й грілися при ватрі.

Забажав Крук і собі погрітись біля вогню, та не знав, чи приймуть його пастушки до свого товариства.

— А, може, таки спробувати? — подумав Крук і вже хотів летіти, коли несподівано почув за собою:

— Добридень, дядьку Круче!

Крук оглянувся з повагою, як личило в його літах, і побачив Бузька.

— А це ти, друже? Приємно привітати — озвався ввічливо Крук. — Які ж новини приносиш? Живеш між людьми, то більше знаєш від мене.

— Добра великого нема, дядьку. Збіжжя не дуже гарне, бо були великі дощі. От і картопля гнити починає. Але зате жаб було цього року, як ніколи.

— Та бачу, що ти грубенький, — засміявся Крук. — Зими напевне не злякався б!

— Зими? — здивувався Бузько. — Таж я на зиму не залишаюся тут. От учора мали ми свої загальні збори над озером. Готуємося в далеку дорогу — у вирій, до теплого краю. Ви й не знаєте, дядьку, яке там сонце! Знаєте, дядьку, що? Летіть із нами! Там краще зиму проживете, як тут, та й світу побачите.

Похитав Крук повагом головою і каже:

— Лети, друже, здоров у свою дорогу, але я таки тут залишуся.

— Чому ж, дядьку? Там у вирію так гарно!

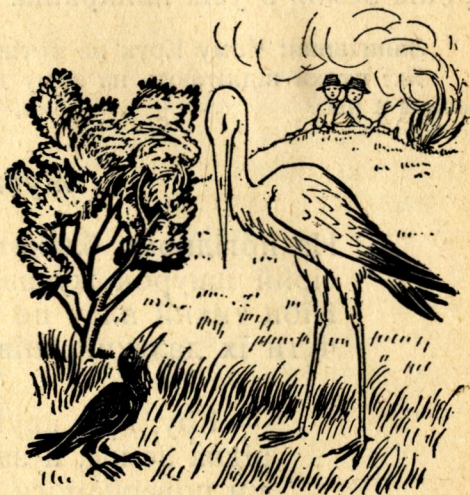
— Хай і гарно, та моє місце тут. Ви, бузьки, перелітні птиці й мусите летіти, коли приходить ваш час. А я —

не перелітна птиця. Тут народився мій прадід, мій дід і мій батько. Скажи сам, чи не сором було б мені, якби я кидав землю батьків своїх тільки тому, щодесь там, може, краще сонце світить і краще прожитись можна? Для мене найкраща рідна країна, хоч і буває в ній зима та холод. Тут я знаю кожний куток, кожную деревину, знайомі мені й ті пастушки, що он там пасуть корови. Тут, у рідній країні, я виріс і рідна країна мене вигодувала й годує. Ніколи я її не покину!

Поклонився Бузько Крукові й каже:

— Вибачте, дядьку, якщо вас образив. Тепер я розумію вас, та й заздрю вам. Найкраще таки жити на своїй землі, серед власного роду, і тут умирати. Але що ж? Ми перелітні птиці, і мусимо летіти. Та завжди ми вертаємося з весною. Бувайте здорові, дядьку, бо час у дорогу.

— Лети здоров, друже, і вертайся здоров до нас!

— Вернуса напевно, аби тільки щасливо море перелетіти. Прощайте до весни!...

І піднявся Бузько на крилах угору, закружляв ще раз над вигоном і разом із громадою друзів - бузьків полинув у далеку дорогу.

А з весною напевно вернеться знову до нас, бо такі рідна земля з усіх найкраща.

Запитання: Чому Крук не хотів покинути рідної землі?

Які птахи відлітають на зиму до теплих країв, а які залишаються в нас?

9. Журавлі.

На погідному блакиті
сірий шнурок журавлів.
Ніби тихий плач по літі,
чути їх далекий спів.

— Кру, кру, кру! Бувай здорова,
рідна земле, а за рік
ми повернемося знову
з-поза моря, з-поза рік.

Кру, кру, кру! Ростіть здорові,
колосочки на степах,
і ви, квіти у діброві,
і ви, діти у хатах.

Як котрий з нас впаде в море
із розтросченим крилом, —
як негода нас поборе, —
то не споминайте злом.

На погідному блакиті
сірий шнурок журавлів.
Ніби тихий плач по літі,
чути їх далекий спів.

Богдан Лепкий.

10. Два брати.

1.

Була осінь. Загони пустіли щораз більше. Декуди ще хиталося від вітру спіле колосся проса, чорніла гичка пізньої картоплі, нахилилася до землі головата капуста.

Під кушем на межі сидів зайчик. Тількищо він поснідав смачну капусту, та навісні люди не дали йому сніданку докінчити. Господиня з хлопчиком і дівчиною вийшли рубати капусту, а діти, побачивши зайчика, нарobili такого крику й зойку, якби де горіло. Прийшлося зайчикові покинути снідання. Не дуже то він поспішав утікати, бо знав, що діти, хоч як скоро бігли б, то не зможуть його догнати. Тепер приліг він нишком до землі так, що тяжко було його побачити. Його жовто-бура кожушина мало чим різнилася від зів'ялої трави й сусідньої стерні. Лише придивившись добре, можна було розпізнати краї білого животика і задертий угору хвостик, зверху чорний, а зісподу білий.

Задумався зайчик над своєю долею. Скільки то ворогів у нього: лиси, пси, коти, куни, яструби, сови, навіть ворони, — все те напосілося на бідного зайчика. А вже найгірший ворог, то чоловік, що всякими способами наважується на його життя, щоб поживитися його смачним м'ясцем. А з пухнатою кожушка зробити комір, або шапку.

А в нього нема ніякого захисту, хіба швидкі ноги. Правда, він має ще по два гострі, довгі передні зуби, але вони не страшні нікому, здатні хіба для того, щоб кору обгризати.

А нераз доводиться йому добре голодувати. Ще вліті та восени всього доволі: і листя, і галузок, і соковитих рослин, і молодого збіжжя, — а що вже найсмачніше, то ріпа й капуста. Зайчик під'їсть собі добре, стане кругленький та товстенький. Але зима, зима!

Так думав собі зайчик, і жаль йому себе самого стало. З-під коротких його повік покапали сльози.

Та нараз почувся якийсь страшний голос. Зайчик насторожив довгі вуха, покрутив вусами, порухав коротким носиком, вітрячи на всі сторони.

О, знає він цей зловісний голос, знає добре! Це гавкає лихий Бровко лісника, що, певно, вибрався на лови. Вже побачив його зайчик своїми банькатими очи-

ма, що ніколи повіками не приплющувалися. Треба рятуватися, поки час!

І зайчик почав утікати. Довгі вуха поклав на себе, а довгими задніми ногами робив такі скоки, що здавалося, наче б летів, як птиця. Та поки біг по рівному полю, а опісля під гору, то йшло зайчикові добре. Але коли треба було бігти з горбика в долину, то задні ноги почали йому заваджати. Бідний зайчик перевернувся раз і другий, покотився клубочком, а лютий Бровко вже щораз ближче. З широко розкритого писка звисає довгий язик, як кров червоний, блищать білі,

гострі зуби. Зайчикові йде мороз поза шкіру, здається, що вже смерть йому приходить.

Та тут з сусіднього загону, вкритого просом, схопився стадо куріпок, залопотіли крилами й понеслися понад самою головою Бровка. Бровка став, наче вкопаний. Не знав тепер, за ким гнатися: чи за зайчиком, чи за куріпками. Ця хвилина врятувала зайчика. Добіг він до млаковини, що розлягалася в долині під горбком, і пропав серед густого комишу.

2.

Минає день за днем, тиждень за тижнем. Надворі стає щораз холодніше, дерева вкрилися інеем, хмари снігом притрушують землю. Щораз тяжче доводиться зайчикові добувати поживу.

Пригадав він собі, що в садку в лісника багато молодих щепок, а кора на них така ніжна, соковита. Скортіло зайчикові кори щепок похрупати, хоч з цього виходила лісникові велика шкода. Закрався зайчик до саду, кору обгризає, та тільки оглядається, чи Бровка де не видно.

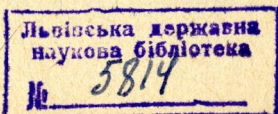
Аж тут за плотом на оборі щось зашелестіло. Схопився зайчик, уже хотів утікати, коли крізь щілину в плоті побачив цілу громадку таких самих, як він, звіряток, лише що кожущки у них були всякі: в одних білі, у других сірі, а в ще інших сорокаті. Підбіг зайчик до плоту й з цікавістю крізь щілинку заглядає. Але й ті за плотом, видно, його почули, бо зараз прискочило одно біле, товстеньке звірятко. Сіло воно на задніх лапках, вусами рухає, носиком моргає й пильно оглядає зайчика.

Дивиться зайчик, дивиться, а далі й питає:

— А як тебе називають?

— Мене називають кріликом, — каже той із-за плоту, — а ти що за один?

— Я — зайчик. Але що ви тут робите? Чи ви не боїтеся недоброго Бровка?

— А, то ти зайчик! — промовив крілик. — Чули ми про тебе від нашого пана — Дмитруня, лісникового сінка. Він нам казав, що зайці та крілики того самого роду, що вони стрийні брати. Так і ти мені стрийним братом доводишся. А ми Бровка не боїмося, бо Дмитруньо суворо наказав йому нас не зачіпати.

— А як вам тут живеться? Маєте що їсти? — питає зайчик.

— О, їсти в нас доволі. Дмитруньо годує нас уліті травою, конюшиною, листям буряків та капусти. Восени дає нам листя тополі, або дуба, жолуді, шишки, сдовину, картоплю, моркву. Взимі сіна, кришок хліба; дає нам ще галузки обгризати, щоб зуби стиралися.

Голодному зайчикові аж слинка з рота потекла на згадку про такі ласощі.

— А де ви мешкаєте? — питає він далі крілика.

— Дмитруньо зробив нам з дощок хатку, — каже крілик, — вистелив її соломою, щоб було м'яко. Вліті та наша хатка стоїть у городі, а на зиму виносить її Дмитруньо до стайні, щоб нам було тепло.

— О, який той Дмитруньо добрий! — сказав зайчик. Він так про вас дбає; не дивно, що ви такі товстенькі, та що вас так багато.

— Е, нас було далеко більше, — сказав крілик, — але багато з нас, і то найтовстіших, Дмитруньо наказав кухарці вбити.

— Убити? — здивувався зляканий зайчик. — Та за що вбити?

— А, — бо кухарка робить із нашого м'яса печеню, а Дмитруньо наші шкірки продає в місті кушнірам на кожушки, — відповів засумований крілик.

— Та чому ж ви не тікаєте, як вас хочуть ловити та вбивати? — питає зайчик.

— Та як нам тікати, коли навколо високий пліт, та ще й Бровка нас пильнує.

Подумав зайчик, подумав та й каже:

— Знаєш, мій любий братіку, хоч у тебе й їсти доволі, та хоч маєш теплу хатку, то я волію жити на волі,

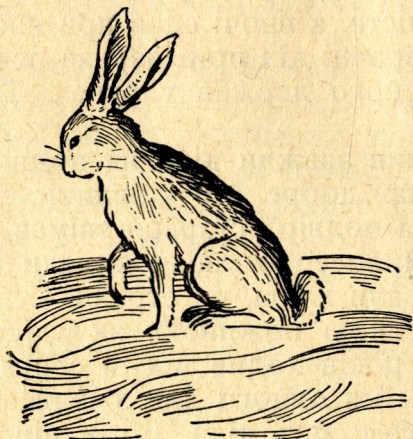
хоч нераз і в холоді і в голоді. Бувай здоров, братіку,
та згадуй мене добрим словом.

Так сказав зайчик та помчав у поле.

Запитання: Як живе заєць, а як крілик?

Чому зайчик волів жити в полі, ніж із кріликами?

Приказка: Ліпша воля серед поля, як золота клітка.

11. Восени.

Ходить осінь бабусенька,
в неї плахта жовтесенька.

Туга пливе садочками,
дзвонить ніби дзвіночками:

то листячко тріпочеться, —
вмирать йому не хочеться.

А осінній вітер віє,
туманами сіє, сіє...

Хай він сіє! Не плачемо,
що там буде, — побачимо!

12. Приятель до смерти.

На передмісті великого міста стояла при дорозі нужденна хатина. Мешкав у ній сліпий дід. Жив він сам один; усі його діти й свояки давно повмирали.

Мав він лише одного - єдиного приятеля — пса, що не відступав від нього ні на хвилину. Удень провадив його до міста, а вночі спав при ньому і пильнував його. Щодня вранці дід прив'язував псові до шиї шнурок, а кінець його держав у руках. Так ішов він до міста.

Пес провадив завжди діда на подвір'я великих кам'яниць, бо знав добре, що у великих домах живе багато людей. На подвір'ї старець знімав шапку і просив милостині, а милосердні люди кидали йому до шапки гроші, або давали хліба, чи страви. Старець ділився зі своїм псом усякою поживою, яку діставав.

Так кілька років ходив дід зі своїм товаришем по вулицях міста. Аж одного дня з'явився пес на одному подвір'ї, але сам, без діда. Бігав він неспокійно від вікна до вікна і гавкав безнастанно. Одна служниця вийшла до нього й почала його гладити. Але пес ухопив її зубами за спідницю й тягнув на вулицю. Служниця зрозуміла, що пес хоче, щоб вона пішла за ним, і вона так зробила. Зраділий пес пустив її спідницю, вертів хвостом і побіг наперед, оглядаючись без упину, чи дівчина йде за ним.

Так довів її пес до дідової хатини. Служниця побачила старця, який у брудній і темній кімнаті лежав на голих дошках і лиш яке лахміття мав під головою. Сердега стогнав тяжко, бо того дня був дуже хворий.

Служниця дала знати, куди треба, і діда перевезли до лікарні. Пес побіг також туди, а коли його до середини не пустили, сів під брамою і ждав. Так сидів він цілими днями й ночами, лише часом відбігав, щоб пошукати якої поживи; потім знову вертався і лягав перед брамою.

Змарнів бідний псисько, бо і голод його мучив, і дощ падав, і холодно було надворі. Але добра твари-

на ждала і споглядала на браму лікарні — та діда як нема, так нема.

Аж одного дня вийшов із брами скулений старець, шукаючи паличкою дороги. Як же зрадів пес, коли його побачив! Він прискочив до свого пана, скавулів із радости, скавав до нього, лизав йому руки й обличчя. Вкінці вхопив його за полу плаща і запровадив до давньої хатини.

За якийсь час занедужав дід знову, але цим разом хвороба скінчилася смертю. Вірний товариш і тепер його не покинув і пішов за домовиною аж до гробу. Коли всі вже розійшлися, ліг на могилі й вив жалібно. Видно, дуже було йому жалко сліпого діда, бо не відходив від могили ні на хвилину.

За кілька днів знайшли вірного пса неживим на могилі його пана.

Запитання: Як помагав пес сліпому дідові?

Що сталося з тим псом?

Як допомагають тварини людям?

П р и к а з к а: Для милого друга і вола з плуга.

13. Два товариші.

Жили собі два товариші, Максим і Клим, що ніколи не розлучалися, а як знайшли горішок, то й ним ділилися. Здавалося, що на цілому світі нема кращих і щиріших товаришів.

Аж раз вибралися вони якимось у ліс. Несподівано назустріч їм вийшов ведмідь. Клим кинувся тікати, виліз на дерево і сховався, а Максим лишився на дорозі. Не встиг утекти. Що йому діяти?... Він пригадав собі, що ведмеді не чіпають мертвяків, тому впав на землю і прикинувся мертвим.

Ведмідь підійшов до нього й почав його обнюхувати, а Максим і дух затаїв.

Ведмідь обнюхав його, обнюхав та й подумав, що Максим справді мертвий, і пішов собі.

Побачив це Клим, що сидів на дереві. Він зліз із дерева та й, сміючись, питається:

— А що ведмідь тобі шептав до вуха?

— А він шептав мені, що доброго друга лише в біді пізнати, — відповів Максим. — Не варта й доброго слова така людина, що в пригоді кидає товариша.

Запитання: Як жили між собою Максим і Клим?

Коли Максим пізнав справді приязнь Кліма?

По чому пізнати справжнього приятеля?

П р и к а з к и: Добре братство краще, як багатство.

Правдивого друга лише в біді пізнати.

14. Осінь.

Короткі дні, а довгі ночі,
і сонце світить, та не гріє,
мов знемоглося. Вже з півночі,
з лісів холодним вітром віє.

Поля наїжились стернею,
мов проти зимна, кожухами,
і сірі хмари над землею
повисли мокрими ряднами...

Аж сум глядіти. Лиш часами
на хвилю сонце усміхнеться,
або у лузі між кущами
забута пташка відізветься.

Богдан Лепкий.

15. Кого слухати?

Вертався чоловік із сином з ярмарку додому. До міста їхали возом, а в місті віз поламався; то вони покинули віз у знайомого чоловіка, а самі йдуть пішки і коня ведуть. Конячина була в них поганенька. Йти було важко, бо був дощ і болото. Зустрів їх чоловік і каже:

— От розумний! Коня веде, а сам пішки йде по болоті.

Батько й думає:

— А правду чоловік каже, ану лише сяду.

Сів він на ту шкапину, а син іззаду йде, — хлопець років п'ятнадцяти. Коли це їм назустріч другий подорожній:

— От, — каже, — старий і нерозумний: сам здоровий їде, а хлопець теліпається по болоті, ледве ногами волочить.

Тоді батько подумав:

— Воно таки й правда, що Грицько втомився!

Та до сина:

— Сідай, сину, ще ти!

Зліз він з коня, син сів і поїхав, а батько йде пішки.

Не проїхали й двох гонів, аж знов їде чоловік назустріч, поглянув на них та й каже:

— Ото, такий старий та й мучиться, плентаю-

чись по болоті. Узяв би та й сів удвох із хлопцем.

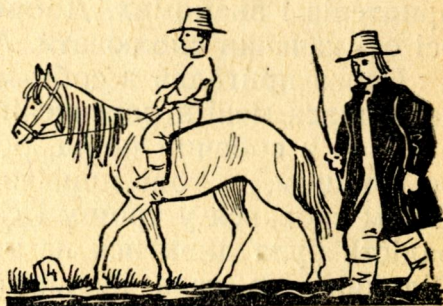
Батько й каже:

— А воно таки й правда: на те й коняка, щоб нею їздити.

Сіли вони вдвох із сином на коня.

Їдуть, а шкапина погана, а болото таке, що шкапина ледве суне. От уже до свого села доїздять. Люди їх перестрівають, сміються:

— Ото які, і жалю в них нема: обидва на ко-

няку вилізли — мало-мало не задушать.

Зліз тоді батько з коня та вже не знає, що й робити.

— Нічим не догодиш, — каже, — тільки й залишилось, що самому нести коняку.

А син каже:

— То й понесімо, та-

ту, може ще люди посміються.

Тоді батько засміявся та й каже:

— А правду, синку, кажеш: людської балаканини не переслухаєш. Треба було робити так, як знали, а не так, як люди казали!

Запитання: Як їхав батько з сином додому, і що їм радили робити зустрічні люди?

П р и к а з к а: Людей слухай, а свій розум май.

16. Лови на качок.

(з Мюнхгавзена)

Забрив я раз, полюючи, над велике озеро. А на ньому плавала сила силенна качок, біда тільки, що дуже вони порозсівались по воді. На один стріл не вбив би більше, як одну, а тут у мене і набоїв не було. Саме тоді запросив я був до себе в гостину багато своїх приятелів і знайомих. Добре було б — думаю собі — всі оті качечки сполювати. Але як?

Нараз пригадав я собі: маю я ще шматок сала, що залишився мені з перекуски в моїй мисливській торбі.

Взяв я собачий повід, розкрутив, щоб зробити його довшим, а тоді прив'язав до нього той шматок. Потім сховався у трощу і сало кинув на воду. Тож то радість була дивитися на те, що там почало діятися! Підплила до сала перша скраю качка, проковтнула

його, але гладке сало не задержалося в ній довго. Швидко вийшло, зовсім нестравлене, другим кінцем тіла. Тоді з'їла сало друга качка, потім третя і так далі. Шматок сала проїхався крізь качки і — на диво — з мотузка не зірвався. Тепер качки були нанизані на мотузок, як перли.

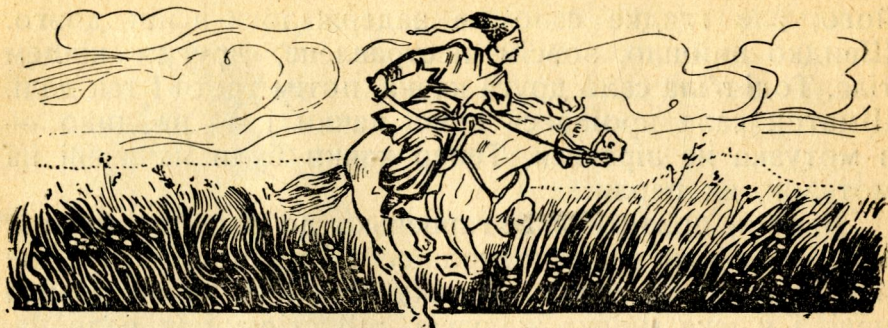
Взяв я, притягнув їх гарненько до берега, обмотав мотузок кілька разів довкола себе і пішов додому. Але йти було дуже тяжко. Велика кількість качок тяжіла мені, і я вже майже жалував, що стільки їх наловив. Але випадок вивів мене з клопоту: качки були тільки приголомшені, але ще живі. Вони поволі прийшли до пам'яті і почали махати крилами, а там і знялись у повітря. Разом із ними піднявся вгору і я. Були б Бог зна куди мене занесли, якби не розум у голові, а жупан на хребті: почав я полами жупана кермувати і так качками крутив, як мені цього було треба.

Коли я був уже над своєю садибою, придумав спосіб, як би то без шкоди спуститися на землю. Брав я качку одну за одною і скручував їм голови. Таким чином спускався я щораз нижче та нижче, аж укінці крізь комин влетів просто на піч у кухні. Богу дякувати, під грубкою тоді не палилося, а то я був би попівся. Мій куховар очі витріщив зі страху і з дива, як побачив, кудюю я влетів, та ще з такою хмарою качок.

За Готтфрідом Августом Бюргером.

Пояснення: Мюнхгавзен, німецький оповідач веселих мисливських та воєнних пригод. Його оповідання опрацював для дітей Готтфрід Август Бюргер.

II. Наше славне минуле.

17. У львівській Ставропігії¹.

Було це давним-давно в місті Львові.

Семенко прийшов сьогодні вперше до школи. Вчора привіз його батько до Львова, вписав до школи і від'їхав, залишаючи Семенка під опікою свояка, що був багатим купцем. Свояк мешкав дуже близько від школи, по вулиці Руській, недалеко міських валів і мурів.

Школа містилася у великому будинку з довгими коридорами й багатьома вікнами. Семенко вчився досі на селі в дяка і ніколи не бачив ні міста, ні такого великого дому.

В школі було багато учнів, що згорда поглядали на малих новачків з інфіми, тобто з початкових клас. Учні вищих клас ходили в довгих одягах, а найстарші з них, ретори й філософи², були навіть подібні до молодих священиків.

Почалася наука. Спочатку вчитель перепитав усіх азбуку.

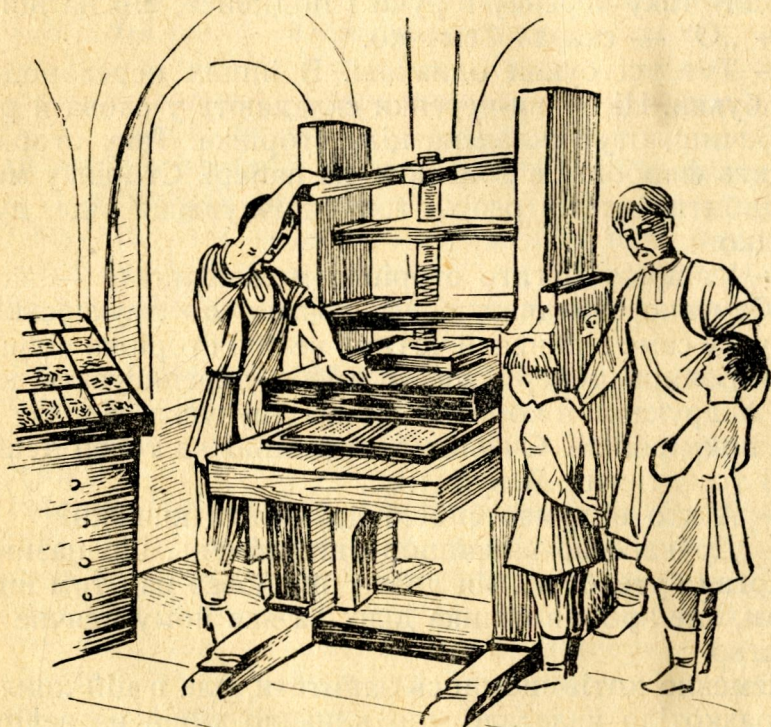
— Аз, буки, віди, глагол...³ — переказували учні всі букви за порядком.

Потім було читання. Майже всі учні витягли із своїх торбинок „Псалтирі“.

Це дуже здивувало Семенка. Він знав від дяка, що книжки дуже дорогі, бо переписувати книжку треба дуже довго, одну сторінку цілий день, а цілу книжку

цілий рік, або й довше. Тому книжка була дорога й дуже рідка річ. У них на селі лише в церкві були книги.

На перерві хлопці вийшли на подвір'я. Із Семенком ішов товариш, що сидів із ним у лавці. Це був чемний і ввічливий хлопець.

— Звідки ви маєте стільки книжок, чи кожен встиг уже собі переписати?

Ярослав, так називався цей хлопець, почав сміятися.

— Ці книжки друковані, — сказав.

— Що це значить друковані?

— Це значить, що їх не переписують руками, лише відбивають на такому прасі. А ось цей будинок на нашому подвір'ї — це друкарня. Мій дядько там працює, і я попрошу його, щоб дозволив тобі подивитися, як друкують книжки.

По науці Ярослав повів хлопця темними сіними до великої кімнати. Тут під стінами стояли полиці із скриньками. В тих скриньках було повно дрібних штабочок, неначе дитячих іграшок.

— Це черенки, — сказав Ярославів дядько. — Візьми одну таку черенку в руки і подивися, що на ній є?

— „О“ — сказав Семенко.

— Тут усі букви однакові. В інших перегородках інші букви. Ці букви-черенки складають у слова й рядки. Бачиш, отут складена ціла сторінка. Таку сторінку масть фарбою і відбивають на папері. Сторінку можна відбити багато разів, тому друкування йде дуже швидко.

— І відразу багато сторінок можна мати? — запитав Семенко, придивляючись уважно до друкарського прасу, де саме відбивали чотири великі сторінки відразу.

— Бачиш, тепер уже не треба переписувати книжок. У друкарні в короткому часі друкують відразу багато примірників. Очевидно, така книжка тепер дешевша, і тому легше її купити.

— А хто видумав спосіб друкувати книжки?

— Друкарство винайшов один німець, що називався Йоган Гутенберг. Він довго працював над тим винаходом, але зробив велике діло, за яке йому вдячне все людство.

Семенко хотів ще щось запитати, але в цій хвилині затарахкотіло калатало, що кликало учнів на вечірню молитву. Наші хлопці подякували друкареві й побігли до бурси, що містилася в тому самому подвір'ї, що і школа та друкарня.

Ірина Винницька.

Пояснення: ¹ Львівська Ставропігія — це старе українське церковне братство у Львові. Воно утримувало церкву, школу, друкарню, лікарню й інші установи. Церква, друкарня і будинок існують у Львові від XVI століття до наших часів.

² ретор — промовець, філософ — мислитель. У давніх школах так називалися учні двох найвищих класів, де вчили реторики (науки, як складати промови) та філософії (науки мудрости).

³ аз, буки, віди, глагол — старі назви букв а, б, в, г.

Запитання: Як і з чого вчили давно читати?

Що знаєш про винахід друкарства?

18. У січовій школі.

1.

Івась Чорноусенко про школу ніколи й не чув. Він виріс у закріпаченому¹ селі під лютим паном. Розуміється, що в селі в такого пана школи для хлопців не було. Хоч би навіть люди самі про школу дбали, як це бувало на Україні, то пан Ярема Вишневецький був би на це не дозволив. У Гаврилівці, як і в усіх селах, що належали панові Яремі, про школи й чутки не було. Люди жили в темряві. Діти родилися, потім пасли худобу, допомагали батькам у роботі, поки не дожили того віку, що їх уже гнали батогами на панщину.

Тож і Івась був, мов дикий, та тільки людського на ньому було, що вмів говорити, молитися та пісень співати.

Його захопили з села татари, і він чудом урятувався й попав на Січ². Тут призначили його до школи. Прийшовши в школу, він був наче в лісі, серед такої дивовижі.

Побачив себе серед юрби ровесників і старших хлопців. Вони сиділи рядком на ослонах за довгими столами над книжками і мимрили упівголос завдане. Спереду за столом сидів учитель із різкою, кликав по одному до стола, а то й по кілька, випитував, хвалив, або й карав за неувважливість, недбалість, і так ішло кругом, мов у коловороті.

Івась не знав, що робити й де подітися. Його посадили на ослін³ і звелили дивитися в книжку. Він побачив різні дивовижні значки, що, мов заморені хрушки, стояли рядом, одні над другими, або під другими. Стояли мертві, нерухомі, і Івась не міг зрозуміти, нащо вони, і яке їх значення. Пересидів він так до кінця науки; дивився, аж очі зболіли; знемігся від сидіння, і вже йому втікати звідсіля хотілось, та тільки боявся кари. А коли брався втікати, то його збирав такий ляк, наче б його який чарівник у камінь перемінив на тім ослоні. Того дня його ніхто не чіпав, і він так пересидів до кінця науки. Вставши разом з іншими, він по-

чував біль у спині, та й ноги йому потерпли, бо за весь час боявся ними ворухнути.

Тепер діти, наче бджоли з вулика, висипались на майдан із криком і сміхом і побігли до своїх домівок. Івась стояв під школою, не знаючи, що діяти з собою. Прийшов бакаляр⁴, узяв його за руку та сказав:

— Чого ж ти, хлопче, так посумнів, мов сова на слоту? Не бійся, все гаразд буде, звикнеш. Подякуй Богові, що так із тобою сталось, що ти не попав у Крим⁵. Завтра почнуть тебе азбуки вчити.

Івась дуже дивувався, звідкіля він знає про те, що його у Крим везли.

Учитель злюбився Івасеві, і він почав думати над тим, як би йому вчителеві віддячити.

2.

Бакаляр погладив хлопця по голові й повів у бурсу, що була недалеко від школи. Була це велика будівля з хворосту, вимашчена глиною, вкрита дахом із конячих невим'ятих шкур. Подібна була до всіх тих запорозьких будівель, що звалися куренями. В середині було глітно й гамірно. Молодь сходилася зі школи. Всіх ще не було, бо дехто вихопився за ворота і побіг на базар подивитися на ті чудасії, що там були. Вчитель повів Івася до бурсацького отамана.

— Ось тобі новак-товариш, піклуйся ним, як братом; бо він зазнав у житті багато лиха.

По цих словах учитель залишив Івася й вийшов. Івась став перед отаманом, хлопцем може кількома роками старшим від нього, чепурним і смілим, з блискучими карими очима.

Отаман простяг Івасеві руку:

— Здоров, товаришу! Ти звідкіля?

— З Гаврилівки, з Лівобережжя.

Івась розповів свою пригоду, як його взяли татари, як його відбив у татарина козак Касян і як привіз його на Січ.

— Ну, добре! Тебе треба зараз навчити, як у нас тут водиться, бо ти ще новак. Отут, на цій лежанці, ти

будеш спати в нашому хлоп'ячому курені. Ми так живемо, як і старші січовики, тільки не робимо військової служби, у похід не ходимо, а зате вчимось у школі. Мене звуть Андрієм Грушкою, і мене тут у всьому треба слухати. В школі то я такий школяр, як і всі, а тут, поки я отаман, то й голова.

— Ми теж так робили в Гаврилівці, коли товар пасти гонили. У нас теж була своя старшина.

— Коли так, то це для тебе не буде новина. Та поки нас покличуть вечеряти, ходи на майдан гратися.

3.

Андрій повів Івася на майдан між юрбу хлопців. Івась незабаром осмілився до них. Йому здавалося, що це в Гаврилівці на леваді поміж ровесниками. Тут школярі вигадували всякі іграшки. Бігали, переганялися, скакали вгору і вдаль і грали в журавля, в зайчика. Був такий вереск і такий гамір, що аж у вухах лящало. Івась умів добре бігати, ходити колесом. Він і собі став заводити гри, яких тут не знали.

Аж закалатали довбенькою об дошку. Відразу ущухли⁶ крики, і молодий народ рушив до куреня на вечерю. Всі йшли задихані, бо хто не встиг би на час, то потім не дістав би вечеряти. В курені поставили для них вечерю на столах. Кожний добував ложку й сідав на своє місце за стіл. Отаман сів на першому місці, застукав об стіл і проказав отченаш. Усі за ним проказували вголос, а далі взялися за їжу.

— Ти маєш свою ложку? — питає отаман Івася, що сидів недалеко від нього.

— Тож бо й є, що ложки не маю, ніколи було роздобути. Ну, так що ж? То й вечеряти не буду, овва! Чи то раз доводилося мені цілу днину не їсти?

— Не журися, ложку тобі я сьогодні дістану, а завтра, або ще й сьогодні, піди на базар та й купи собі. А маєш гроші?

— Нема, — відповів Івась.

— Як нема, то я тобі позичу. У мене є п'ятак. Я вчо-

ра прочитав одному неписьменному козакові листа від рідні та й п'ятака заробив. Колись мені віддаси.

По вечері знову всі помолилися гуртом, отаман подякував від усієї громади кухареві за вечерю, і всі висипалися на майдан.

— А вмієш ти вже аз-буки складати? — питається Андрій Івася, коли опинилися на майдані.

— Ні, я не знаю зовсім, що воно таке.

— Так постривай. Я попрошу завтра вчителя, щоб мені тебе віддав під руку. У нас так водиться, що новаків учать старші школярі, аж потім ти йдеш учитися в бакаляра. Не знаю, до кого б ти попав. А нащо тобі того, щоб тебе інколи за чуба скубнули? Ми обидва згодимося.

Івась був дуже радий, що знайшов такого доброго

товариша і пристав до нього всім серцем. Хлопці відразу один одному полюбилися, звикли один до одного.

По вечері бавилися на майдані, поки не закалатали знову, що пора спати. Андрій влаштував так, що Івасеві випала лежанка зараз біля його лежанки. Івась, не гаючись довго, ліг спати і зараз заснув.

Вранці хлопці повставали, помолились і почали повторяти завдану науку. Івасеві нічого було вчитися, і він зараз пішов з Андрієм на базар по ложку.

Було ще рано. Крамар не хотів відчиняти крамниці, ще й лаявся, а впустив їх аж тоді, коли Андрій погрозив йому, що прийде з школярами.

— Ти не гримай і не лайся, а то, далебі, всю школу тобі сюди приведу, побачиш, як отамана зневажати.

Крамар відразу подобрішав. Хлопці купили ложку й верталися додому.

— Тепер я тобі ще одно скажу, — мовить Андрій до Івася, — ти зо мною приятелюй, як тобі подобається, та коли будеш у нашому курені, честь мені віддай і отаманом мене клич, а то інші не будуть мене поважати. Приязнь приязню, а старшина таки щось значить.

— Добре, я тебе величатиму отаманом, та ти на мене не сердься, бо я того не знав.

— Я не серджусь, — каже Андрій, — а так тільки говорю, бо такий у нас звичай, як у козаків. У нас не можна від звичаю відступати. Я тобі ще щось скажу: коли б тобі дещо в кого подобалось, хоч би так, що гинь, — не руш, відвернись, а коли що знайдеш, зараз віддай, а то, Боже борони, як за чуже карають, виб'ють різками до крові. У нас чуже — святе. А коли б тобі хто що погане зробив, або коли б ти побачив, що товариш у чомусь прогрішився, то скажи нашій курінній старшині. Ми вже собі самі, себто наша старшина, справу зробимо, розсудимо по правді, покараємо. А за товариша то й життя не пожалій. І козаки так роблять, і ми теж так.

4.

Від того часу вони майже ніколи не розлучалися. Андрій учив Івася запопадливо. Івасеві здавалося спершу, що ніяк тому не дасть ради, що він не зможе, хоч би й очі повилазили, порозуміти цих розмальованих хрущиків та комашок. Та Андрій так йому пояснював, так показував, чим одно від одного відрізняється, що таки Івасеві ясно стало. Потім пішли склади буков у слова.

Андрій учив Івася щиро, наче б хотів частинку своєї душі в його душу вкласти. Івась знову любив Андрія і намагався всією душею влегшити своєму приятелеві працю.

Бувало — вийдуть обидва після навчання кудинебудь на січовий вал, або аж над Дніпрову кручу, сядуть під вербою і вчаться. Козакам, що їх бачили, дуже це подобалось, і вони говорили:

— З цих двох жовтодзюбів вийдуть побратими на все Запорозжя.

Івась запитав раз Андрія, що це таке побратимство, про яке козаки говорять.

— Побратимство між козацтвом свята річ. Два козаки, звичайно ровесники, полюблять один одного, випробують вірність та характерність, а тоді йдуть у церкву і присягають побратимство. Тоді в них наче б одна душа. Не мають між собою нічого таємного. Та це ще ніщо. Вони присягають, що один одного не залишать у лихій, чи добрій долі, що один одного рятуватимуть у небезпеці, хоч би й своїм життям; і так аж до смерти, хіба що потім доброхіть розійдуться. А коли б побратим зрадив побратима, тоді ніхто на зрадника не подивиться, усі його цуратимуться.

— То заведімо й ми між собою побратимство, — каже Івась.

— Ми вже й завели, та воно так, що тільки козакам на побратимство присягати, а ми ще хлопці. Коли б ми з таким пішли до панотця, то з нас люди сміялися б. Ти цього ніде не говори, бо нас уся школа на язик візьме.

По місяці науки Андрій відвів свого учня до вчителя на іспит. Івась був дуже наляканий та зворушений, його голос тремтів. Він читав дуже помалу, але читав добре. Учитель аж здивувався. Похвалив обох, а Івася приєднав до тих, що вже вміли без нічиєї допомоги читати.

Андрій Чайковський.

Пояснення: ¹ закріпачене село — село, де селяни робили панщину

² Січ — осідок запорозького війська, твердиня на одному з Дніпрових островів

³ ослін — стілець

⁴ бакаляр — учитель у давній школі

⁵ Крим — півострів на півдні України; звідтіля нападали на Україну татари й забирали людей у неволіс

⁶ ущухнути — стихнути

Запитання: Як жили школярі в січовій бурсі?

Як називався провідник школярів?

Як бавилися в давнину хлопці?

Як у давнину вчилися в школі?

Що таке побратимство?

19. На чатах.

Давно це було, ще коли на Україну налітала татарська орда, як степом поміж високою травою посувався козацький відділ, наближаючися до самотньої хатини, що стояла недалеко серед степу. Коло хатчини сидів хлопчина та стругав патик. У цілій садибі не було більше нікого. Коли хлопчина побачив козаків, кинув патик, підійшов до них і зняв шапку.

— Що ти тут робиш, хлопче? — спитав козацький старшина. — Чому не втік ти разом із ріднею?

— В мене немає нікого, — сказав хлопець. — Мої господарі пішли очеретами в ліс, а я залишився, бо хочу побачити війну.

— А йшли сюди татари?

— Від трьох днів не бачив я тут живої душі.

Старшина подумав трохи, зліз із коня, пішов у хату, а там виліз драбиною на горище і став розглядатися на всі боки. Хата була невеличка, тому й недалеко він міг бачити.

— Треба лізти на дерево, — сказав старшина, злізаючи з горища.

Проти дверей стояв тонесенький, але високий ясен.

Він був вищий від усіх інших дерев, що росли довкола хутора.

— Хлопче, чи не виліз би ти на вершок?

— Вилізу. А чого?

— Звідтіля побачиш, чи не йде на нас татарва, чи не підноситься курява, та чи не поблискують шабляки.

— Зараз, хай лише роззуюся.

І, підперезавшись краще, кинув шапку й чоботи в траву та в одну мить опинився на вершку ясена, що став гнутися під незвичайним тягаром. Він висунувся так високо, що голова стирчала з галуззя. Сонце освітлювало ту ясноволосу голівку, що виглядала, як золота.

— Дивися просто себе й далеко! — сказав старшина, а по хвилині спитав:

— Що бачиш?

— Дорогою їде двоє людей на конях.

— Далеко звідсіль?

— Не дуже, я бачу їх добре. Тепер стали.

— Що ще бачиш? — запитав старшина. — Дивися праворуч!

Хлопець поглянув туди і сказав:

— Коло цвинтаря, посеред дерев щось блищить. Це, мабуть, шаблюки.

В тій хвилині пронизливий свист стріли прошив повітря понад головою хлопця.

— Злізай! — сказав старшина. — Тебе побачили. Я вже знаю доволі. Злізай!

— Коли ж бо я не боюся, — сказав хлопець.

— Ну, а що бачиш ліворуч? — спитав старшина.

Хлопець повернувся наліво.

В тій хвилині свист знов прошив повітря, але вже ближче його голови. Хлопець увесь стрепенувся.

— Бодай їх! — сказав. — Вони справді завзялися на мене.

— Зараз на землю! — суворо скрикнув старшина.

— Не бійтеся, нічого мені не станеться: мене заслонює дерево. Хочете знати, що наліво видно?

— Так, так! Але злізай зараз.

— Наліво? — сказав хлопець і висунувся з-поміж галуззя майже до половини тіла. — Там коло хреста, здається мені, бачу...

Третій свист прошив повітря, а одночасно з ним захитався хлопчина й повалився стрімголов на землю.

— Прокляті поганці! — закричали козаки.

Хлопчина лежав на землі, а з його грудей лився струмочок крові. Старшина підніс його, розір'яв сорочку. Стріла прошила лівий бік.

— Не живе, — сказав.

Старшина поблід і довго дивився йому в обличчя, потім поклав голову обережно на траву й сказав:

— Бідний хлопець! Славний, відважний хлопець!

Старшина зняв із себе шовковий, дорогий жупан і накрив тіло, лише голову залишив непокритою. Козаки позбирали одіж хлопця й поклали коло нього.

— Його треба забрати. Поляг, як козак, козаки його й поховать, — обізвався старшина.

Забрали тіло з собою й повезли до козацького табору, до полковника. Вістка про лицарську смерть хлопця рознеслася скоро між усім товариством. Вико-

пали гріб, уклали в нього тіло хлопця і висипали над ним могилу. Хлопець лежав у ній, одягнений у багатий жупан, — щасливий, що віддав життя за свою батьківщину.

Запитання: Як прислужився хлопець козакам?
Як він згинув? Як назвати таку смерть?

20. Татарське лихоліття.

1. Зловісні знаки.

На широкому, безмежному степу западали сутінки. Сонце вже давно сховалося за далеким обрієм, місяць закотився за хмари, лише де-не-де блимали ясні зірки на небі. Висока в пояс трава шуміла й хилилася від вітру, неначе морські хвилі.

Нараз блиснув вогник на недалекій могилі й червоною загравою¹ обкинув смоляну бочку, що стояла

на стовпцях на вершку могили. За хвилину такий самий вогник заблимав на другій, і третій, і щораз дальших могилах.

У давніх часах, за татарського лихоліття, забивали люди на могилах по кілька стовпців у землю, а на них клали бочки, облиті смолою. Ці підвищення звали фігурами. При кожній фігурі вдень і вночі вартував сторож і, коли доглянув татарський загін, підпалював смоляну бочку. Як тільки вартіві, що сторожили на дальших могилах, побачили вогонь, зараз підпалювали свої фігури і так давали людям знати, що надходить лютий ворог. Тоді люди покидали свої села й хутори та шукали захисту для себе і свого майна на болотах, в очереті, або в лісових дебрах.

От і тепер появився в степу татарський загін. Під'їхав він уже під саму могилу. При світлі фігури замаячили дикі обличчя їздців у гостроверхих шапках, з лугами за плечима й шаблями при боці.

Один з них вихопився на верх могили й шаблею почав стинати фігуру. Смоляна бочка впала на землю, покотилася додолу могилою й погасла серед високої, вогкої трави.

Загін зупинився під могилою. Татари позлазили з коней і розташувалися на спочинок. Кожний знімав із свого коня кульбаку², добував з-під неї шматок стовченого кінського, або баранячого м'яса і, поживившись ним, запивав кислим кобилячим молоком, що його возив з собою в шкіряному мішку. Коням накинули на шиї ремінні аркани³, прив'язавши другий кінець до забитого в землю кілка. Незабаром татари спали покотом на землі, поклавши під голови кульбаки.

2. Напад.

Ледве почало світати, а татари погналися вже далі степом, шукаючи здобичі.

В глибокому яру над потічком показалося невелике село. Низькі ліплені хатки, вкриті очеретом, неначе зі страху перед диким ворогом, ховалися в густих вишневих садочках, що саме в ту пору вкрилися буйним, білим квітом. Кинулися на здобичу хижі татари. Та село мов вимерло. Ніде ні живої душі, лише декуди

пес завие, або домашня птиця залопотить крилами. Розсердилися татари, що не найшли здобичі, підпалили село й погналися далі потоком.

Вже сонце стояло на полудень, як у яру знову показалися хатки. Видно, що тамошні люди не встигли

ще заховатися, бо між хатами товпилися жінки, чоловіки, худоба.

З диким криком кинулися на них татари з голими шаблями. В селі зчинився несамовитий крик і плач людей, рев худоби. Хто не встиг ще в останній хвилині куди заховатися, гинув від татарської шаблюки, або попадав під татарський аркан.

Дехто пробував відбиватися від ворога списом, шаблею, чи просто дубовим дрючком, та проти переваги годі було встояти. Хто не загинув під шаблею, чи від татарської стріли, той попадав у ясир⁴, ще гір-

ший від смерти. Незабаром за татарським загоном залишилися лише згарища, покривавлені трупи, потоптані кіньми немовлята.

3. Несподівана допомога.

Неначе вартова сторожа, виринають із водяної глибини Дніпрові пороги. Широкий пласт води переливається хвилею через кам'яні гори. Кипить, розсипається блискучою піною, гримить, клекотить, мов сто млинів меле.

Поверх спіненої хвилі сміливо мчить малий човен. В ньому два козаки. А певно то люди відважні, бувалі, бо справно виминають грізні скелі, глибокі безодні.

От-от, здається, човен потонув уже, зовсім зник. Та за хвилину виринає він, мов водяна птиця, і мчить швидко далі. Вже минули пороги, і перед козаками показався острів посеред Дніпрового річища. Це Хортиця. Тут стали кошем славні запорожці.

Човен причалив до Хортиці, і обидва козаки вискочили на берег. Незабаром були вони вже в запорозькому таборі й розповіли кошовому⁵ про татарський напад. З наказу кошового кинулися запорожці спускати байдаки на воду. Були це човни, легкі, вузькі та довгі, зверху обшиті очеретом. Козаки-запорожці

гребли веслами; за байдаками плили коні, прив'язані до човнів арканами. Тут нема порогів; Дніпро пливе спокійно, і незабаром козаки перевезлися на той бік ріки. Оглянули зброю, помолилися Богу й погналися татарам дорогу заступити.

4. Визволення.

Назбиравши за той час здобичі, татари стали табором над річкою та ділили між себе бранців і худобу. Розділювали жінок від чоловіків, дочок від батьків, що на завжди розлучувалися. Нещасні бранці плакали ревними сльозами і, здіймаючи руки до неба, благали порятунку у Всевишнього. Люті татари нагайками втихомирювали бранців, а хто з них був такий немічний, що не міг іти в далеку дорогу, того добивали на місці.

Але враз сталося чудо. Від стępu залунав гучний голос:

— Гей, хто має віру в Бога, хай б'є, рубає поганця-бісурмена ⁶ і визволяє братів-невольників!

Це козаки-запорожці наспіли впору з відсіччю. Несподіваним нападом, по короткій, але завзятій боротьбі, розбили татарський загін та визволили нещасних бранців з неволі.

Пояснення: ¹ заграва — відблиск від вогню

² кульбака — сідло

³ аркан — довгий шнур з петлею на кінці, яким татари ловили людей

⁴ ясир — татарська неволя

⁵ кіш — осідок козацького війська на Січі; кошовий — начальник коша

⁶ бісурмени — назва для татар, турків і всіх магометан

Запитання: Які були татари?

Як виглядав татарський напад?

Хто обороняв українських селян перед татарами?

21. Татари і селяни.

Колись у давнину розруйнували татари якесь село. Розбігся народ усюди. Ішло три чоловіки з того села шляхом, аж зирк — напереді знялась курява; коли це згодом показуються три верхові, либонь — татари.

Злякалися селяни і давай ховатись: один став під містком за стовп, другий виліз на дуба, а третій приліг у траві, бо нікуди було більше дітись. Біля містка був колодязь. Дійшли татари до містка та й стали воду пити. От той, що під місток сховався, чи не втерпів, чи забувся, та й каже:

— Здоров пий!

А татарин зараз його і вхопив. А Панько собі з дуба, як здуру:

— І нащо ти, дурний, обізвався!

Татари кинулись до дуба, та ніяк зняти Панька, бо високо; давай вони кидати на нього арканом, та ніяк не захоплять. А той, що приліг у траві, підвівся та й дивиться, як вони заарканюють Панька, та й командує:

— Вправо! Вліво!

Вони і його взяли.

Народна сміховинка.

П р и к а з к а: Хто мовчить, двох навчить.

22. Марш Сагайдачного.

Широкий, вільний степ, а далі — синій ліс. На горі женці жнуть жито. Покірно падає під їх серпами золоте колосся. Задоволене їх серце... і тільки іноді прокидається турбота: коли б не наскочили татари та не вирвали в них того золота і не пустили його під сине, гаряче небо червоними, хвилястими стовпами диму.

І озираються женці навколо. І бачать: іде попід горою військо. Немов маком понялась¹ уся долина. Виблискують на сонці сталеві списи і золота зброя. Тупотять баскі² коні...

Пройшла одна частина війська, іде друга. Попереду іде гетьман. Його соколині очі пронизують далечинь, а в зубах куриться люлька-бурулька... І мають у повітрі бунчуки³ й корогви, сурмлять сурмачі і гу-

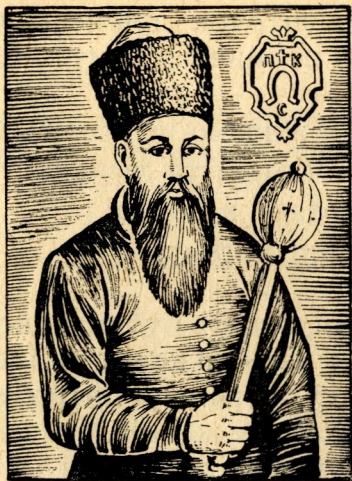
дуть бубни, цимбали і розстелюється, розростається
вільна широка пісня вільного народу:

Ой, на горі там женці жнуть,
а попід горою,
попід зеленою
козаки йдуть!..

Попереду Дорошенко, —
веде своє військо,
військо запорозьке,
хорошенько.

А поза ним Сагайдачний,
що проміняв жінку
на тютюн та люльку,
необачний.

Йде старий гетьман, і грає вітер прапорами над його
головою. І дивляться женці і питають самі себе: куди він

веде військо? У якій потребі загудуть самопали ⁴, і за-
тріщать списи, і зачервоніються від крові шаблі блис-
кучі? На якому полі покладуть свої буйні голови оті
завзяті люди? А вони їх мусять покласти. Тепер такий
непевний час, такі тепер настали скрізь страшні події...
А в них же є і старі неньки, і жінки чорноброві... Не-
вже їм не жаль їх покидати?

І стискається їх серце великим жалем, і гукають
вони, ніби жартуючи:

Ой, вернися, Сагайдачний!
Візьми свою жінку,
віддай тютюн, люльку,
необачний!

Погляне на них гетьман, і усміхаються в нього гли-
боко-глибоко тільки самі соколині очі:

— Ех, ви, гречкосії, прикували ви свої душі до
ріллі, до плуга і нічого не розумієте! А хто ж добува-
тиме долю рідному краєві, хто дасть йому сили виби-
тись із неволі, хто покладе за нього, коли треба буде,
свої голови?... Не розумієте ви того! Жаль нам ма-

терів стареньких і діточок дрібненьких, та кличе нас від них інша, вища повинність, і мусимо ми її виконати.

Мені з жінкою не возиться!...

А тютюн та люлька
козаку в поході
пригодиться.

І сурмлять сурми, гудуть бубни, тупотять коні, бряжчить зброя і мають червоні корогви. Іде військо, іде запорозьке на велику, страшну потребу.

Дивляться услід йому жінці... Сумно поник головою старий батько. Журливо схиливши на долоню голову, дивиться стара ненька. Уся аж тріпоче струнка, як молода тополя, чорноброва дочка. Кинувши серп на стерню, побіг услід за військом із тремтливим серцем, з огнем в очах молодий син...

Не біжи, не доженеш!

Уже військо зближається до темного лісу і потопає в ньому. І гримить у лісі могутня пісня запорозька:

Гей, хто в лісі, — озовися!
Та викрешем вогню,
та закурим люльку —
не журися!

Не журися!... Нехай гречкосії орють лани, нехай крамарі сидять по своїх крамницях, а ми... ми покладемо буйні голови за свій рідний край, за його долю!...

Микола Чернявський.

Пояснення: ¹ понятися — загоріти

² баский — сильний і жвавий

³ бунчук — кінський хвіст на дручку, відзнака гетьманської влади

⁴ самопал — рушниця

Запитання: Як виглядав козацький похід?
Які знаєш козацькі пісні?

23. Славні побратими.

Неспокійно було в Україні. Від села до села переходили звістки про те, що незабаром прийдуть запорожці визволяти людей від польського панування.

Багато молодих юнаків, що були завзятіші, тікали тоді від ляцьких панів, мандрували на Січ, щоб за рідний край битися разом із запорожцями.

По селах і по містах люди напружено прислухались до всякої звістки, хвилювалися та юрбами вибігали назустріч усякому подорожньому.

У чистому полі, на широкому роздоллі, ледве помітним шляхом їхала на добрих конях козацька кіннота. Попереду козаків у кармазинових¹ жупанах, сяючи на сонці дорогою зброєю, басували кіньми славні побратими, Данило Ничай та Іван Богун.

Запорожці дуже любили Ничая за його широкозацьку вдачу й дуже поважали Богуна за його хист і розум. Ніколи не було кращого побратимства для військової справи, як побратимство Ничая з Богунем, бо давав Богун Ничаєві поради, як перемогти ворогів, а той перемагав.

Обидва козаки давно покинули рідні оселі й пішли на Січ, бо тільки там і була воля, звідтіля тільки й можна було допомагати рідній батьківщині.

Не було ні одного повстання, щоб у ньому побратими не брали участі. Вони ходили на поляків, на Крим та на турецькі землі. У цих походах і війнах Богун не один раз рятував свого шпаркого друга від смерті.

Така була пора, коли Богдан Хмельницький зірвав повстання проти поляків. Хмельницького побратими добре знали. Він для січовиків був свій. Через те, коли Хмельницький прибув до Січі збирати товариство, Ничай та Богун перші приєдналися до нього й підчас усієї війни з поляками ставали йому у великій послузі.

Тепер, після перемоги над польським військом під Жовтими Водами й під Корсунем, Ничай та Богун пішли приєднувати до повстання проти поляків усі західні українські землі.

В'їзд гетьмана Богдана Хмельницького до Києва після перемоги над поляками 1648 р.

Вони вийшли з Білої Церкви з кількома десятками запорозького братства, швидко згуртували біля себе великий загін та йшли Київщиною на Поділля, залишаючи поза собою зруйновані польські замчища.

Два місяці Ничай та Богун билися з поляками. Вони озброювали селян, навчали їх воєнного ладу, добували з ними польські замки та вибивали корогви² ляцького війська, що були по великих містах. Коли в них під рукою ставало війська більше, ніж було треба, вони поділяли його на два, або й на три загони, доручаючи кожний відділ доброму другові, досвідному в військовій справі.

До цих відділів знову приставали озброєні люди, бо чутка про повстання розійшлася вже по всій Україні. Нові загони знову поділялися та знову наростали, і так воно йшло, аж поки вся молодь озброїлася й поробилася козаками, а в Україні не лишилося нікого з ворогів.

Пояснення: ¹ кармазин — дорога червона матерія

А. Кашенко.

² корогва — тут: відділ війська.

Запитання: Як воювали славні побратими Богун і Ничай?

Що знаєте про гетьмана Богдана Хмельницького?

24. Стоїть явір над водою...

Стоїть явір над водою,
в воду похилився;
на козака пригодонька,
козак зажурився.

Не хилися, явороньку,
ти ще зелененький!
Не журися, козаченьку,
ти ще молоденький.

Не рад явір хилитися —
вода корінь мие,
не рад козак журитися,
та серденько ние.

Ой, поїхав в Московщину
козак молоденький:
горіхове сіделечко
і кінь вороненький.

Ой, поїхав в Московщину
та там і загинув —
свою милу Україну
навіки покинув.

Казав собі насипати
високу могилу;
казав собі посадити
в головах калину:

Будуть пташки пролітати,
калиночку їсти;
будуть мені приносити
з України вісті!...

25. Гетьман Кирило Розумовський і шляхтич.

Гетьман Кирило Розумовський був добра й ласкава людина. Про його прихильність до бідних залишилося багато оповідань.

В одного бідного шляхтича гетьманські управителі судовою дорогою відібрали майно. Він вибрався до са-

мого гетьмана, щоб йому пожалітися. Довго не допускали його до гетьмана. Врешті, щоб його позбутися, придворний урядовець пустив його до гетьмана, але описав його якнайгірше і просив гетьмана так його прийняти, щоб він не встояв на ногах.

Гетьман ласкаво прийняв прохача, розглянув подробиці справи й запитався, скільки варта була земля, яку в нього відібрано.

— Сім тисяч карбованців, — сказав той з гнівом.

— Не хвилюйтеся, — відповів гетьман, — я накажу дати вам п'ятнадцять тисяч карбованців.

Вражений таким несподіваним рішенням справи, шляхтич упав до ніг великодушного гетьмана. А той підняв його і сказав з усмішкою до свого урядовця:

— Бачиш, я вволив твою волю, — він не встояв на ногах.

26. На вічну пам'ять Котляревському.

Сонце гріє, вітер віє
з поля на долину;
над водою гне з вербою
червону калину.
На калині одинокє
гніздéчко гойдає.
А де ж дівся соловейко?
Не питай: не знає!
Отож гляну та й згадаю:
було, як смеркає,
защєбече на калині,
ніхто не минає.
Чи багатий, кого доля,
як мати дитину,
убирає, доглядає, —
не мине калину.
Чи сирота, що до світа
встає працювати, —
опиниться, послухає:
мов батько та мати
розпитують, розмовляють, —
серце б'ється, любо...
І світ Божий, як Великдень,
і люди, як люди!

Недавно, недавно у нас в Україні
старий Котляревський отак щебетав.
Замовк, неборака, сиротами кинув
і гори, і море, де перше витав,
де ватагу пройдисвіта
водив за собою.

Все осталось, все сумує,
як руїни Трої.
Все сумує, — тільки слава
сонцем засіяла;
не вмере кобзар, бо навіки
його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
поки живуть люди;
поки сонце з неба сяє,
тебе не забудуть!

Тарас Шевченко.

Пояснення: Іван Котляревський написав велику поему і назвав її „Енеїда“. У цій поемі наслідував він латинського поета Віргілія, що його твір називався „Енеїда“. Тут Вергілій змалював був, як троянці із своїм провідником Енеем блукали по цілому світі після зруйнування Трої греками. Ця блуканина нагадувала Котляревському блуканину козаків, що після зруйнування Січі москалями в 1775 р. порозбігалися по всіх усядах.

Запитання: Що знаєте про Тараса Шевченка?

27. Залізні стовпи.

Село... Гай - гай! Скільки споминів любих та чарівних розбуджується в моєму серці з оцим дорогим для серця словом!... Село! І от передо мною стоїть убога наша хата стара, біла, з чорним димарем; соло-м'яна стріха на ній потемніла, біля хати яблуня з червонобокими яблуками; навколо яблуні — квітник, улюбленець сестри моєї незабутньої, моєї няньки терпеливої, ніжної!... Біля воріт стоїть розлога верба стара з сухим верхом, а за вербою клуня; довкола клуні стоги жита, пшениці і всякого збіжжя, за клунею ко-согором піде вже сад, та який сад! Бачив я на своєму віку чимало таки добрих садів, от хоч би в Умані ¹, в Петергофі ², але що то за сади!... Шага мідного не варті, як прирівняєш до нашого пишного саду! Наш густий, темний, тихий... що й казати! Другого саду такого немає на цілому світі!... За садом левада, за левадою долина, а в долині тихий струмочок, ледве-ледве

дзюрчить; верби та калина оточили його, а темнозелений лопух широколистий оповив його... В цьому струмочку, під навислим лопухом, купається білявий опецькуватий³ хлопчик; викупавшись, пробігає він долину та леваду, вбігає в тінистий сад, падає під першою грушею або яблунею і засипає сном безтурботним. Прокинувшись, він дивиться на гору напроти нього, дивиться, дивиться і сам себе питає: „А що там за горою? Там повинні бути стовпи залізні, що підпирають небо. А що, якби піти туди та подивитись, як вони там його підпирають! Піду та подивлюся. Адже це недалеко!“ Встав і, не надумуючись, пішов долиною, левадою просто на гору. І ось виходить він за село, і по той бік села минув царину, перейшов з півверстви⁴ полем, а на полі стоїть висока чорна могила, він видряпався на могилу, щоб з неї подивитися: чи далеко ще до тих стовпів залізних. Стоїть хлопець на могилі та дивиться навколо: і по цей бік село, і по той бік село, а там, з-за темних садів, виглядає церква з трьома банями, укрита білою бляхою, і тут теж виглядає церква з-за темних садів і теж вкрита білою бляхою. Хлопець задумався: „Ні! — думає він. — Сьогодні вже пізно! Не дійду вже я до тих стовпів залізних! Нехай уже вийду завтра вкупі з Катрею. Вона корови пожене до череди, а я піду до залізних стовпів, а сьогодні одурю Микиту (брата), скажу, що бачив я залізні стовпи, ті, що підпирають небо“. Він скотився, немов та барилочка, з могили, став на ноги й пішов, не оглядаючись, до чужого села. На щастя його зустрінулись йому чумаки, зупинили і спитали:

- А куди ти, парубче, мандруєш?
- Додому!
- А де ж твоя дома, небораче?
- В Керелівці!
- Так чого ж ти йдеш у Моринці?
- Я не в Моринці, а в Керелівку йду!
- А коли в Керелівку, так сідай, товаришу, до мене на мажу⁵. Ми й доведемо тебе додому.

Посадовили його на скриньку, що буває на передку в чумацькому возі, і дали йому в руку батіг; поганяє він собі воли і байдуже, наче нічого не сталося. Під'їжджаючи до села, побачив він на протилежній горі свою хату й весело гукнув:

— Он де, он де наша хата!

— А коли ти вже бачиш свою хату, — сказав хазяїн воза, — так і йди собі!...

Він зняв хлопця з воза, спустив його на землю... і хлопець побіг собі з Богом у село.

Надворі вже смеркало, коли я (бо отсей опецькуватий білявий хлопець був не хто інший, як скромний автор оцього оповідання) підійшов до нашого перелазу; дивлюся через перелаз на двір, а там під хатою, на темному зеленому оксамитовому шпориші, всі наші сидять собі гуртом та вечеряють; тільки Катерина, сестра моя старша і нянька, не вечеряє, а стоїть собі біля дверей, підперла голову рукою і ніби поглядає на перелаз. Як висунув я голову з-за перелазу, вона гукнула: „Прийшов, прийшов!“ Підбігла до мене, вхопила на руки, понесла через двір і посадовила вечеряти, сказавши: „Сідай вечеряти, прибуду“. По вечері сестра повела мене спати, поклала в постіль, перехрестила, поцілувала і, усміхаючись, знов назвала мене „прибуду“.

Я довго не міг заснути: події минулого дня не давали мені спати. Я все думав про залізні стовпи та про те, чи казати мені про них Катерині й Микиті, чи не казати? Микита, думаю собі, раз був з батьком в Одесі, і вже ж там бачив він оті стовпи, як же я йому казати про них, коли я їх зовсім не бачив? Катерину можна б обдурити... та ні, не скажу їй нічого; і, подумавши ще трохи про залізні стовпи, я заснув...

Тарас Шевченко.

Пояснення:¹ Умань — місто в Київщині

² Петергоф — місцевина коло Петербурга в Росії

³ опецькуватий — малого зросту, гладенький

⁴ верства — міра довжини, приблизно стільки, що кілометр

⁵ мажа — чумацький віз

28. Перші рисунки.

1.

Ах, ти ледащо проклятий! Людські діти і гусей, і ягнят глядять, а цей негідник лише вуглем по стінах малює та кудись на небо дивиться.

Отак лаяла мачуха пасинка Тараса. Хлопчина вискочив з хати й утік у сад. За ним навздогін неслася ще мачушина лайка, але Тарас її вже не слухав. Заховався в бур'яни, куди завжди тікав перед гнівом мачухи. Нероз і ночував тут, голодний без вечері. Така була його доля, відколи померла його мама, а батько одружився вдруге.

Тепер сидів собі нишком та крізь листя дивився на небо. Дивувався, чому воно таке сине та вигнуте, наче баня. Вслухувався в шум вітру, в шелест трав та щебет птиць. І думав собі, як би то йому навчитися книжки читати та малювати так гарно, гарно! Змалював би хатину, свого батечка, і садок вишневий, і вітряк, і степ, і чумаків, і ввесь той світ, що кругом нього!

Із задуми вирвав його тупіт босих ніг. Тарас уже знав — це сестричка Ярина шукає його в бур'яні.

— Тарасе, Тарасику! — шепотом закликала його. — Ось я тобі їсти принесла, щоб мачуха не знала. Люта така, що й до хати не показуйся.

І сіла сестричка біля Тарасика й гладила його голівку та витирала заплакані очі...

2.

Батько Тараса був розумна людина і знав, що Тарасові треба науки. Повів його до дяка. Тарас аж підстрибував на radoщах, коли йшов з батьком до другого села, де мав учитися в дяка читати й писати. За хвилину став перед своїм учителем, і на душі в нього похололо. Дяк сидів на стільчику і сопів. В одній руці держав пляшку з горілкою, у другій — здоровенний бук. Ніс у нього синій, очі мутні, засльозені:

— Га, на науку прийшов? — прохрипів.

— На науку, дядечку, — ледве чутно промимрив Тарас.

І почалися тяжкі хвилини для Тараса. Ходив старому п'яниці по горілку до корчми, носив воду, рубав дрова, а бук щоднини гуляв йому по спині. Не витримав цього хлопчина і одного дня втік від того дяка в друге село. Чув, що тут живе дяк-маляр. Ось тут навчиться він того, що здавна було його мрією!

— Покажи долоню! — було перше слово нового вчителя.

Тарас простяг руку. Дяк оглянув її з усіх боків і покритив головою:

— Нічого не вийде. До малювання в тебе хисту нема. Ти, мабуть, і шевцем добрим не будеш, не то малярем. Иди, звідки прийшов.

Сльози стали Тарасові в очах. Невже не бути йому малярем? Ні, він таки мусить навчитися малярства! І подався в дорогу — до іншого маляра.

— Не можу вчити тебе малювати без дозволу пана, — сказав новий маляр, — бо твій батько кріпак¹. Дістанеш дозвіл, тоді приходить.

*

Зважився Тарас піти до пана по дозвіл.

Тремтким голосом розказав Тарас панові, чого хоче. Поміщик² злобно посміхнувся, сплеснув у долоні й гукнув на всі покої:

— Обстригти, і в козачки!

Сильні руки схопили хлопчину, і за кілька хвилин Тарас опинився в панському передпокою, як козачок-прислужник. Цілий день мусів глядіти покоїв, подавати панові люльку та — мовчати.

3.

Була пізня ніч. Усюди темно й тихо, лише в одному покої мигтить свічка. Її світло падає на кучеряву Тарасову голівку. Вона похилена над шматком паперу. На папері швидким рухом креслить Тарас олівцем якийсь образ. Нараз хлопець тривожно оглядається, полум'я свічки тремтить, олівець вилітає з рук. У кімнаті стоїть уже кілька хвилин пан, що несподівано вернувся з якоїсь забави. Плеснув у долоні:

— Двадцять п'ять ледачому! — заверещав.

Два лакеї вхопили козачка, і за хвилину понісся по панській палаті зойк бідного хлопчини...

Але другого дня пан подумав собі, що краще таки подбати, щоб талант хлопця не змарнувався: буде

йому Тарас розмальовувати покої, меблі, огорожу то-що. Ото будуть йому всі завидувати, що в нього є власний маляр! І за якийсь час помандрував Тарас з паном у далекий Петербург. В тому місті став він на науку в кімнатного маляра.

4.

Пробігав якось то ввечері Тарас із квачами, драбиною та фарбами через великий петербурзький Літній сад. Біг довгою й широкою алеєю³. Обабіч стояли

різьблені статуї. Місячне сяйво обливало їх, наче сріблом. Хоч як поспішав Тарас, щоб майстер не лаяв, проте спинився. З подивом приглядався до статуй. Поставив свої причандали, витягнув вугіль і папір та й почав рисувати собі якусь статую. Рисував так пильно, що не чув, як за ним став якийсь чоловік. Чоловік поклав несподівано руку на плече малого маляра. Хлопчина з переляку випустив рисунок.

— Славний з тебе маляр! Де ти вчився малювати? — запитав лагідно незнайомий.

Тарас розказав йому докладно про свою долю.

— Заходь завтра до мене з своїми рисунками. Щось про тебе подумав, шкода, щоб твій талант марнувався.

І незнайомий залишив Тарасові свою адресу.

Це був український маляр Сошенко. Він заопікувався сиротою. Познайомив його з визначними людьми, головню з славним малярем Брюловим. Вони викупили Тараса з неволі й послали до найвищої малярської школи, до Академії Мистецтв. В цій школі здобув Шевченко в нагороду за свої малюнки срібну медаль.

Отак непохитною волею й невсипущою працею Шевченко з малого малярчука став справжнім, славним малярем. Сповнилися його мрії, які лелівав малим хлопцем у бур'яні. Малював Шевченко українські краєвиди, нашу старовину та портрети.

З малого, бідного селянського хлопця-кріпака виріс найбільший український поет і великий маляр.

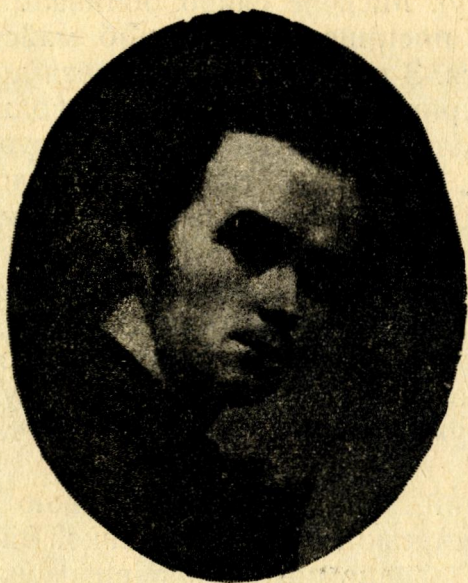
Володимир Барагура.

Пояснення: ¹ кріпак — панщизняк, людина, що мусіла без плати робити на пана

² поміщик — дідич

³ алея — доріжка, обсаджена деревами

Запитання: Як учився Тарас малювати?

29. Малий Тарас.

Мені тринадцятий минало.
Я пас ягнята за селом.
Чи то так сонечко сіяло,
чи так мені чого було?
Мені так любо, любо стало,
неначе в Бога.
Уже прокликали до паю¹,
а я собі у бур'яні
молюся Богу... І не знаю,
чого маленькому мені
тоді так приязно молилось,
чого так весело було?
Господне небо і село,
ягня, здається, веселилось!
І сонце гріло, — не пекло!

Тарас Шевченко.

Пояснення: ¹ до паю — до розподілу пайки їжі на обід.

30. Перший день на волі.

Великдень! Боже мій великий!
Ще, як світ світом, не було
для нас Великодня такого!

Від досвіта шум, гамір, крики,
мов муравлище, все село
людьми кишить. Всі до одного
до церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскрес!“ заспівали,
то всі, мов діти, заридали,
аж плач той церквою потряс...

Так бачилось, що вік ми ждали,
аж дотерпілись, достраждали,
що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
у душах легко, ясно, тихо,
що, бачилось, готов був всякий
цілій землі і небесам
кричать, співать: минуло лихо!
Найзліші вороги прощались¹,
всі обнімались, цілувались.
А дзвони дзвонять, не стають!

А молодь бігає, мов п'яна,
кричить щосили в кожний кут:
— „Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!“
Ба, й дітвора, що в старших бачить,
й собі вигукує, неначе
перепелята по вівсі.

А як скінчилась Божа хвала,
на цвинтар вийшов весь народ,
і як було нас кілька сот —
відразу ниць на землю впала
ціла громада й заспівала
той величний, хвалебний гімн²:
„Тебе, о Господи, хвалім!“

Мов грім, зарокотіли зраня
слова високі, звуки втішні —
але кінець святої пісні
покрили голосні ридання!

Народ мов безумів³ з утіх:
старі скакали, мов хлоп'ята...
Той пару коників своїх
цілує кожного, мов брата,
та приговорює, пестить;
а там гуртом сільські дівчата
всі скиндячкі⁴ з голов здіймають
і б'ють поклони, і складають
перед іконою; кричить
усякий на вітання друга:
„Христос воскрес!...”

А там старий дідуга,
в селі найстарший чоловік,
на давню, ледве замітну
могилку аж грудьми приник
і обнімає дернину
й кричить щосили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
неволю двигав і вмирати
не хотів, а волі ждав! Дивись,
ми вольні! Бідний, ти діждати
не міг — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату
так, як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідний вже умре!”

Іван Франко.

Пояснення: ¹ прощатися — вибачати один одному

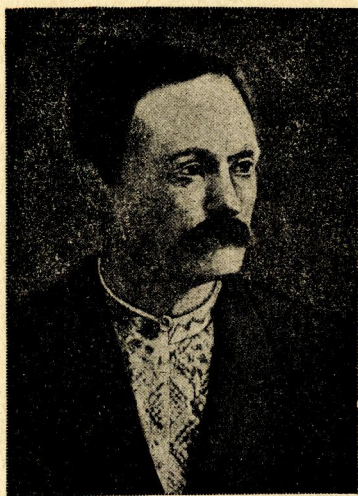
² гимн — похвальна пісня

³ безуміти — дуріти

⁴ скиндячка — стьожка

Запитання: Що знаєте про панщину, що її скасували в Галичині 15 травня 1848 р.?

Як прийняли люди її скасування?

31. Перша льокація.

Простора заля народної школи отців Василян у Дрогобичі була виповнена вщерть. Це велике свято сьогодні — закінчення шкільного року, і будуть роздавати нагороди найкращим учням. Оце востаннє старі мури гостять у себе дітей. Завтра вже не лунатиме тут веселий дитячий сміх, на два місяці втихне гамір. І, здається, сумують старі монастирські мури, що мусять стільки часу ждати, поки дитячі голоси знову наповнять їх гомоном. І вже сьогодні, хоч усі діти зібралися, панує якась святкова тиша.

На це свято прийшли теж батьки учнів і зайняли місця в кріслах позаду залі. Є тут чоловіки й жінки, батьки й матері, багаті й бідні. Всі, святково вдягнені, прийшли подивитися та тішитися разом із дітьми їхніми поступами в науці.

Перед кріслами стоять хлопці, теж у святкових одягах, гарненько позачісувані, чистенько повмивані. У кожного серце б'ється з очікування, непевности та нетерплячки. Усі стоять тихо-тихо і з запертим віддыхом очікують, кого директор викличе першого до стола

по нагороду. Сáme черга на третю клясу. А директор з усіма учителями стоїть біля катедри¹ та кінчає свою промову до учнів. Ось уже побажав усім щасливих фєрій. Розгортає каталог і голосно, повільно читає:

— Цього року першу льокацію² у третій клясі дїстав за пильність і гарні поступи в науці — Іван Франко з Нагѳєвичів. Став він прикладом для інших, хоч бідний селянський син, хоч не раз терпів голод, хоч жив у хаті, де було мало світла і цілий день гудів вар-стат, то вчився найкраще з усіх. Підійди сюди, хлопче!

З гурту учнів вийшов хлопчина в полотнянці, з рудавим волоссям. Вклонився гарненько й підступив до стола. Директор погладив його по голові і дав у нагороду гарну книжку. Хлопець притиснув її до грудей.

Нараз тишу перервало чиєсь хлипання. Ген, під самою задньою стіною хтось плакав. Очі всіх звернулися в цю сторону. Якась селянка втирала рукою сльози, що котилися по поморщеному з праці й журби обличчі. Івась оглянувся теж — і з його грудей вирвався оклик радості. Це ж його матінка! Прийшла подивитися на щастя свого сина і з радості аж заплакала. Хлопець кинувся до мами. За хвилинку рука селянки гладила голівку сина, що тулився до її грудей.

Володимир Барагура.

Пояснення: ¹ катедра — стіл у клясі, за яким сидить учитель

² льокація — місце в клясі. Давно кожний учень мав у клясі місце, залежно від того, як учився. Найкращий учень мав першу льокацію. При кінці року такі учні дїставали нагороди.

Запитання: Як учився в школі Іван Франко?

Що знаєте про великого поета Івана Франка?

32. Стрілецька дитина.

1.

Була війна. Українські війська боронилися перед настанами большевиків.

Вчорашньої днини ворог тричі наступав на село Підлісся, але хоробро відперли його тверді, як мур, стрілецькі груди.

У хаті Гриця стояла команда. З кімнати виходив саме спішно стрілецький джура¹ з новим наказом.

Гриць із своїм невідлучним товаришем — чорним вівчарським псом Гривком — грався в сінях. Двері до кімнати сотника були відчинені.

Пан сотник сидів за столом. Спер голову на руку й думав. Побіч нього стояли мовчки інші старшини. По хвилині сотник підвівся і промовив:

— Наше становище важке. Ворогів удвоє більше, оточують нас з усіх боків. Треба комусь продертися через ворожі застави до сотника Шрама. Він мусить ударити ззаду на ворожий штаб², що міститься в лісничівці. Чи маєте відповідних людей, що знають околицю й усі стежки?... — звернувся сотник до поручника Залуди.

— Добровольців можу мати кожної хвилини, але дороги, ні стежок ніхто не знає. Треба провідника.

Чоло сотника зморщилось у глибокі борозни. Гриць поглянув крізь двері на нього й налякався. Сотник виглядав дуже сердито. А втім, Гриць підслухав цілу розмову, а це не дозволене. Але хіба ж це його вина, що двері були відчинені?

Гриць так хотів би бути стрільцем!... Але що ж? Йому ледве дванадцять років, він ледве рушницю у руках тримати може. Але тепер... Тут рушниці не треба. Він може придатися.

І Гриць відразу рішився. Пішов у кімнату і став струнко перед паном сотником.

— Пане сотнику! Я... я чув усе... І я... я поведу. Я знаю всі стежки.

— Ти?... — здивувався сотник. А скільки тобі років?

— Дванадцять.

— І ти не боїшся?... Це, хлопче, не легка справа. Тут кожної хвилини куля і — смерть. А тобі вмирати ще не час.

— Куля може вбити і в хаті, от як старого Грицуляка, — почав переконувати Гриць. — Я хочу придатися до чогось... Я піду, пане сотнику!

Сотник дивиться на Гриця, але якось так дивно, що аж моторошно стає. Опісля підходить до нього.

— Добре, поведеш! — і поклав руку Грицеві на плече. — Але вважай, хлопче! Тут треба бути обережним, треба мати зір сокола і слух кота, щоб не попасти ворогові в руки. Пам'ятай, що від тебе дуже багато залежить. За всяку ціну треба продертися до сотника Шрама. Думаю, що ти зробиш це. А тепер, поручнику Залуда, дайте йому двох добровольців і — в дорогу! Година вже пізня, а дорога не близька.

2.

Попереду біг Гривко, за ним ішов Гриць, а далі два стрільці. Через поля треба було йти хильцем, а іноді навіть повзти, щоб ворог не побачив. Пройшли так перший ліс, але за ним починалася прогалина, а на ній ні одної деревини. Рішили пробігти її хильцем. Добігали вже до найближчих кущів, але тут засвистіли кулі. Один стрілець необачно підвів голову. Ворожа куля поцілила його, і він, мов підтятий, упав горілиць. Гриць з другим козаком побігли до кущів. Але не пройшли і двадцять кроків, як заступили їм дорогу два ворожі вояки з націленими рушницями.

— Руки вгору!... — закричали вони. Не було ради, мусіли послухати. Та в цю мить Гривко кинувся на ворога, звалив його і зубами зловив за горлянку. З цього скористав козак і стусаном під бороду звалив другого ворожого вояка. Роззброїв його і повів з собою. Обійшлося без стрілу.

На щастя, була це вже остання ворожа застава. Перейшли потік і лісистим горбом зійшли на дорогу, що вела в село. Тут зустріла їх уже розвідча стежа сотника Шрама і повела до команди.

Сотник Шрам стояв саме перед хатою з двома старшинами і про щось жваво говорив. Стежа повідомила про гостей. Опісля стрілець зложив звіт. —

— Славні з вас хлопці!... — промовив сотник. — Та ще й полоненого привели.

На допиті полонений розказав докладно, де розставлені ворожі війська і яка їх сила.

— На коні! — кинув наказ сотник Шрам. — Зараз вирушаємо!

Заворушилися стрільці, мов бджоли у вулику.

— А ти добре знаєш дорогу до лісничівки? — запитав сотник Гриця.

— Так, пане сотнику! Навіть уночі поведу.

Гриць не оглянувся, як стрільці під'їхали вже на конях. Привели й сотникові коня, чорного, мов галка.

— Сідай, хлопче, попереду, — наказав сотник. Підхопив Гриця і сам за ним скочив у стремена.

— В бойовому поготівлі — вперед... — впав наказ.

Рушили. Запали сутінки. Шаблі в дужих стрілецьких руках блищали, мов із срібла ковані.

Всі мовчали, тільки тупіт кінських ніг порушував тишу.

Гриць показував дорогу. Незабаром в'їхали на зруб. Тут розходилися дві дороги. Зупинилися.

— Тепер куди? — запитав сотник.

— Обидві ведуть на лісничівку. Ця просто трохи ближча, друга трохи дальша, але різниця невеличка.

Сотник розділив кіннотників на дві частини.

3.

— Чота під командою Криленка наліво! Наступ!...

Гриць так ще ніколи не їхав. Здавалося, що не люди їдуть, а вихор женеться.

Нараз засвистіли кулі. Показалася лісничівка. Наступ був несподіваний. Спереду сотник Шрам, а другою дорогою налітав відділ Криленка. Крик, метушня.

Гучне „Слава!“ пронеслося із стрілецьких грудей. Шаблі, мов блискавки, миготіли. А сотник був перший між усіма. Що рубне шаблею, то хтось в'алиться під ударом, щоб більше не встати.

Цілий бій не тривав довше, як десять хвилин. Грицеві здавалося все немов якоюсь чарівною казкою.

Заграла сурма. І знову стали стрільці в ряди на конях. Не згинув ні один, лиш кілька було легко пораниених.

— Хорунжий Криленко виступити! — впав наказ. Криленко під'їхав конем перед сотника.

— Перешукати ліс, поставити стійки і ждати дальших наказів.

Криленко віддав почесть і від'їхав.

— А тепер напрям Підлісся — чвалом!

На небі золотисті зорі, високі і блискучі, всміхалися до стрільців. Сірий туман стелився полями. Дорога до села була вільна. Ворог у переполоху відступав.

Гриць і не оглянувся, як стали перед його хатою.

Пан сотник вибіг назустріч. Десь з'явився і Гривко. Але Гриць із щастя не пам'ятав нічого, ні слів похвали, ні запитів.

Впав в обійми своєї матері, що з радости не могла промовити ні слова, тільки пригортала до себе й цілувала свого сина.

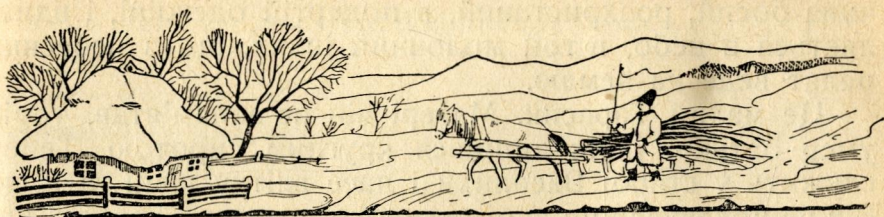
А селом тричі пронеслося гучне „Слава! Слава! Слава!“ Це були вигуки стрільців у честь малого Гриця.

Ярослав Масляк.

Пояснення: ¹ джура — військовий прислужник

² штаб — команда більшої військової частини

Запитання: Як малий Гриць поміг українському війську знищити ворога?

III. Прилетіла зима біла.

33. Як сніг упаде.

Коли впаде на землю сніг
і все довкола вкриє,
мороз потисне й на шибках
квіти зими засіє:

у теплій хаті жибонять
про щось то діти тихо,
глянуть віконцем в небеса,
а в личку знати втіху.

Бо в ясну ніч цю звідтіля
зійде святий Микола,
дарунків пишних принесе
з небесного престола.

Дніпрова Чайка.

34. Святий Микола.

Іде св. Микола полями й лугами, а за Ним поспішають ангелики, що несуть дарунки для добрих та чемних дітей.

Ходить Чудотворець по всіх усюдах, заходить у хати, загороди, села й міста, роздає дарунки, благословить і потішає бідолах і нужденних.

Так зайшов Він у село, в якому під самим лісом стояла хата. Двері відчинені, на порозі сидить хлоп-

чина босий, розхристаний, в подертій одежині, і вдивляється в небо, в той молочний шлях, що з небесних палат веде на землю.

Це малий Тарасик. Матері він не запам'ятав, торік умер батько, і він лишився круглим сиротою. Тепер служить у старої Василюхи і пасе влітку вівці та гуси. Він не показував по собі великого розуму — робив, що йому казали робити — але й ця робота йшла йому пиняво. Одно лише його захоплювало. Побачить, бувало, що якась мати пестить і цілує свою дитину, малий Тарасик біжить мерщій туди, відкриває очі й уста і так вдивляється в матір, наче б йому хотіли очі вискочити.

Приходить св. Микола під хату, а Тарасик навіть шапки не здійме, відкрив очі та й дивиться.

— Що ж то, Тарасику, ти мене не пізнаєш? — питає св. Микола.

— Чому ні, тільки я Вас визирав з неба, а Ви тимчасом прийшли з села.

Усміхнувся св. Микола і знову питає:

— Скажи мені, Тарасе, чим тебе обдарувати, може шапкою, одягом, чобітьми?

— Ні...

— Може тобі дати такої їжі, щоб ти не був ніколи голодний?

— Ні...

— А може ти хочеш грошей багато?

— Також ні.

— Скажи ж, Тарасику, щиро, що ти хотів би мати; знай, що я і для тебе приніс дарунків, бо ти нічим не прогнівив Господа Всевишнього.

На ці слова Тарас упав на коліна і прошептав неспіливо:

— Я хотів би, св. Отче Миколаю, щоб мене хтось хоч раз у житті попестив і приголубив.

В. Волк.

Запитання: Що хотів дістати Тарасик від святого Миколи?

35. Лист матері до сина.

Пан
Ярема Ковальчук
учень IV класу
Тернопіль
вул. Франка 12.

Базаринці, дня 20 грудня 1941 р.

Дорогий сину!

Позавчора в нас у читальні було свято — роздавали чемним дітям дарунки від св. Миколая. Наша Ганнуса дуже тішиться, що дістала гарненьку хустинку та рукавички: всім показує, хвалиться. З нею і ми тішимося. До вас у місті теж, певне, провідувався Святий.

Чому ти не пишеш? Чи не занедужав Ти, мій Синку? Чи може з Тобою що сталося? А може у школі щось недобре? Напиши нам, Синочку, щоб ми знали та заспокоїлися.

У нас усі, Богу дякувати, здорові. А так нового нічого нема. Був у нас учора сусідів Лесь, допитував за Тебе. Дуже тішиться, що ось-ось Різдво, що Ти прийдеш. Хлопці сходяться і лагодяться до вертепу, вчаться колядувати. Хочуть, щоб і Ти з ними ходив. Та я нічого Лесеві не сказала, чи Ти будеш, бо не знаю, як Тобі. Напиши нам, Синку, ще до Свят.

Тато зняли з горища саночки і позбивали, бо з минулого року трохи були розгойдалися. Як прийдеш, зможеш санкуватись.

А Ганнуса все говорить та говорить про ялинку. Тільки каже, що без Тебе вона не хоче її ладити. Як будеш писати нам, то і їй дещо допиши, нехай тішиться.

А як Твої господарі? Чи чемний Ти? Чи не робиш збитків? Дивися, Синку, щоб вони не гнівалися, щоб Ти був слухняний та ввічливий.

Бувай здоровенький, чекаємо від Тебе ще звістки.

Цілує Тебе в головку
Твоя Мама

І Тато і Ганнуса Тебе вітають.

36. Урятувала.

1.

Густий сніг падає з самого ранку. Такі вже гори насипало, світу Божого не видно! А вітер віє-завиває, білі тумани пустими полями крутить, м'яким пухом дороги встелює, що й сліду їх не знайдеш.

Край села стоїть хатина. Маленькі віконця ледве визирають з солом'яної загати, крижана рука рисує по них узористі квіти. Ух, як темно сьогодні в хаті, як холодно! Погас вогонь у печі, недоварена страва стигне в невеличких горнятах. На постелі лежить хвора жінка, бліда-блідка — губи шепочуть щось у нестямі, важкий віддих підіймає груди. В ногах на ліжку тулиться двоє малих дітей, загорнувши босі ноженята старою кожушиною. Тихо, сумно... В сінях почулося голосне тупотіння: це, мабуть, хтось оббиває сніг із чобіт.

— Та й хуртовина сьогодні, крий, Матінко Божа! — сказала жінка, хухаючи в руки. — Та й холодно ж у вас. Докинь дров, Катре! — звернулася до дівчини.

— Вогонь погас, поки я з вами вернулася, — відповіла Катря, накладаючи хворосту в піч.

Жінка приступила до постелі.

— А що це вам, Петрихо, нездужаєте? — запитала, похилившись над хворою.

Хвора тільки легко заворушила блідими устами і жалісно застогнала.

— Мама вже від учора лежать отак у нестямі, — сказала Катря. — Не їдять, не говорять, а в грудях щось їм дуже харчить.

— Гарячка, — сказала стара сусідка, що прийшла відвідати недужу. — Простудилася десь, небога!

Катря обтерла запаскою сльози, що самі так і напливали їй на очі.

— Чим би їй допомогти, тіточко? — запитала.

Стара похитала головою.

— Та яка тут поміч! Переборє слабість, то й видужає, на це зілля немає. Не плач! А ти краще звари там чого оцим, — говорила, показуючи на дітей на

ліжку. — Я до вас зайду ввечері з Мариною та й чоловіком, то й просидимо ніч за кужелем, не так сумно буде тобі, а тепер бувайте здорові!

Вона ще раз глянула на хвору, зазирнула в горшки і вийшла.

2.

Крізь відхилені сінешні двері закрався в хату холодний вітер. Високо спалахнуло полум'я в печі, хвора тремтіла з болю, чи з холоду, жалісно постогнуючи. Катря мерщій кинулася накрити матір кожушиною. За якийсь час налила теплої затірки в миску і покликала Степана та Явдошку вечеряти. Попоїли діти, полізли на піч грітися. Поховала Катря посуд, докинула дров у піч, внесла з сіней воду в хату, сіла коло постелі й задумалася. Надворі лютує хуртовина, а в її душі, мов ті сніжинки, крутяться, снуються невеселі, журливі думи. Вже рік, як поховали батька, а тепер ось мати нездужає. Що жде її завтра? До кого пригорнуться сиротята? Сльози так і здавлюють її, та вона боїться голосно захлипати, менші діти почують і собі почнуть плакати.

Малі шибки аж задзвеніли від вітру.

— Господи, що там діється! — подумала Катря і підійшла до вікна, затулюючи його подушиною, щоб на матір часом не повіяло. — Та чи то вже й справді нема ліків на мамину слабість? Мусять бути, але хто їх знає? Лікар порадив би щось зараз. От як торік заслабла Сенькова Олена, то привозили лікаря, і поміг. І пані вчителька казала їй сьогодні, чи не послати б по нього до міста.

Її думи перервали сусіди, що прийшли навідатися до недужої. Якось веселіше стало самотній дівчині, відомо: живі люди заговорять, потішать. У хаті вже зовсім стемніло. Катря засвітила лампу. Сусідки взялися прясти. Хвора закашляла і почала кидатися на постелі.

Катря голосно заридала.

— Цить! — потішали жінки. — Під вечір усе слабість більшає, перебореться день-два, і видужає.

— А може б їм лікаря? — крізь плач сказала Катря.

— Це добре було б, та звідки його тепер візьмеш? До міста, правда, три кілометри, та сьогодні під таку метелицю і кіньми туди не доб'єшся. Нема що й гадати, пожди до завтра, може, хто коней позичить.

Катря чує, що тут одна хвилинка рішає про життя її дорогої матері. Від постелі чути глухе стогнання і кашель, сусідки сумно переглядаються. Вона не може довше ждати.

— Посидьте! — просить, встаючи з лави. — Я піду ще по тітку Оксану.

— Та ми на цілу ніч вибралися, — кажуть сусідки, — іди, буде нам з нею веселіше.

3.

Катря тихо поцілувала матір, накинула велику хустку на плечі, взула мамині чоботи і скочила в двері. Гострий вітер так і обгорнув її розпалене личко, так і зморозив умить незасохлі ще сльози. На воротях вона постояла хвилину, а там повернула доріжкою ліворуч. Не туди йти до тітки, не туди! Та вона й не думає про тітку, вона йде в місто по лікаря. Її тяжкі чоботи западають глибоко в заметі, сніг б'є в очі, та їй байдуже, аби дійти на шлях, а там уже далі простісінько в місто. От уже стовпи при дорозі! Вона йде, не спинаючись, аж душно робиться їй з утоми. Чи далеко ще до міста? — дивиться в долину, набираючи духу. В темряві не видно, бо сніг сипле густо-густо. Їй робиться страшно самій у цій нічній тиші. Якась велетенська постать з витягненими руками суне просто на неї.

— Боже, що це? Іти, чи вернутися? Ні, хай буде, що буде, — думає Катря і йде сміливо далі.

А мара все крутиться при дорозі. Катря вже біля неї.

— Ах, це вітер крутить снігом! — всміхнулася сама до себе.

Йде далі. Ноги втомилися й ледве ступають.

— Якби так де сісти і хвилинку спочити, хоч би і в сніг лягти на часочок, — думає, ледве тягнучи ноженята. — Та годі, можна так заснути, що сніг засипав би її на смерть. А там мама вмирають, — подумала

вона і знову з усієї сили рвонулася вперед через замети.
Вдолині зяясніло небо.

— Ах, та це вже місто! — скрикнула втішно. — Ще трошки, лікар живе тут недалечко. Вона знає, де — і лікар її знає, весною щепив їй віспу в школі — такий добрий пан!

Міцніше зав'язує хустку, бо студінь починає дуже дошкулювати, хоч піт заливає личко. Пальців у ногах не чує, мабуть, позамерзли в снігу, що насипався в чоботи. Серед нічної тиші почулися протяжні згуки міського годинника. Катря зупинилася, щоб прислухатись. Била десята година, коли опинилася перед домом лікаря.

— А як нема дома? — блиснула страшна думка в голові.

— Ні, є! Ось у вікнах світиться.

Вона напружила останні сили, щоб дійти до дверей. Простягає руку до дзвінка, замерзлі пальчики з усієї сили натискають дзвінковий гудзик, і дівчинка знесилена падає на поріг.

4.

Лікар ще не спав, сидів у кімнаті, читав часопис. Як ось наслухує. Чи це свист вітру, чи справді хтось зазвонив у передпокої? Почав прислухуватися. Ні, мабуть, так здалося, бо вдруге дзвінка не чути.

За який час двері з кухні відхилилися, а в них показалася голова старого Хведора.

— Якесь дівча замерзло в нас на порозі, — заговорив, — я побачив, як вертався з міста, і взяв його сюди.

Лікар побіг до кухні. Обсипана снігом, лежала на постелі Катря, мов нежива. Почали роздягати її і натирати посиніле тіло. Згодом рум'янці закрасили бліде личко, уста щось зашепотіли.

— Вже добре! — скрикнув лікар. — Настав, Хведоре, самовар, треба її напоїти теплим чаєм.

Катря розплющила очі і встала з постелі.

— До мами! — шепнула вона. — Мама вмирають, ідіть, пане, рятуйте їх!

— А звідки ж ти, дитино? — запитав лікар.

— Не знаєте? Я Катря Лисаківна з Річки.

— Звідки ж мені це знати?

— Таж ви мені віспу на весні в школі щепили, — дивувалася Катря, що її не пізнають.

Лікар усміхнувся.

— З ким же ти сюди прийшла? — допитував.

— Я прийшла по вас, бо мама дуже слабі.

— Прийшла сама в таку хуртовину, сама вночі? — аж сплеснув руками старий Хведір.

— Страшно було йти, ой, страшно, але там мама вмирають...

— То ти дзвонила?

— Я, я, але ходім уже до мами, — казала Катря, встаючи з постелі і лагодячися в дорогу.

Трохи згодом вона сиділа за столом і пила чай, а Хведір запрягав коні. Лікар розпитався про недугу, взяв з собою ліки, і ось Катря, замотана в тепле хутро, їхала з ним разом у село.

5.

Сусіди, що сиділи коло слабої, дивувалися чимало, чому дівчина з тіткою не приходить. Коли це задзвенів дзвінок перед ворітьми, і пан у хутрі, а з ним і Катря увійшли в хату. Лікар приступив мерщій до хворої і почав її оглядати. Катря не спускала з нього очей.

— Хоч і дуже слаба твоя матуся, — заговорив лікар, — та є ще надія. Я приїду і завтра, ще й привезу деякі ліки, а тимчасом робіть те, що я звелю.

А коли від'їздив, сказав до Катрі:

— Ти покликала мене, дитино, саме вчас. Коли б заждали були до ранку, то було б уже пізно. Твоя відвага спасла матір від смерти.

Катря з сльозами радощів припала до матеріної постелі.

А надворі лютувала хуртовина, сніговий туман крутився по шляху, розвіваючи в нічній тиші згуки санкових дзвіночків.

Константина Малицька.

Запитання: Як Катря врятувала свою хвору маму?

37. Зимова казка.

Ясна нічка над верхами,
тихим сном все спочиває,
тільки місяць ген снігами
срібне сяйво розсіває.

Вснули сосни і смереки,
згасло світло в вікнах хати,
лише з нетрів, із далеких
зареве ведмідь кудлатий.

В ніч таку, в шляху зорянім,
що з землею небо зводить,
тихим ходом ясна Пані
на верхи Бескидів сходить.

У руці пахучі трави,
у кошелі зерно злоте;
зором тихим і ласкавим
будить сонних із дрімоти.

І до неї з усіх боків,
що живе, біжить і лине:
зайчик, серни темноокі
і дрібненька вся пташина.

А Пречиста Діва Мати
всіх до себе прикликає,
серні сіна, зайцю — листя,
пташці зерна насипає.

Всіх наділить, чим там треба,
попестить серну і птичку
і вже шляхом знов до неба
відлітає в тиху нічку.

Знову тихо в темнім борі,
ситі тваринки дрімають,
лиш смереки у розмові
Божу Матір величають.

Константина Малицька.

Запитання: Як — за народним повір'ям — Пречиста Діва допомагає звірятам зимою.

38. Ялинка й горобці.

Запишалася ялинка
красними чічками,
щебетали гороб'ята
в саді, за шибками.

— Гей, ялинко, ялиночко,
скажи дітям з хати,
що голодні ми, що сили
в нас нема літати.

Прийшла нічка, вснули
а ялинка стиха [діти,
про горобчиків шепоче,
що зазнали лиха.

Ольга Патроник.

39. Коляда.

Ясна зоря всьому світу звістила,
що Пречиста Сина Бога зродила.
У вертепі, де ягнята, на сіні
ладить Мати постелечку Дитині.

Під головку стелить зілля пахуче,
щоб не гризла так солома колюче,
бо у Неї для Дитинки малої
ані шовку, ні пеленки м'якої.

Ой, зачули це знадвору пташатка,
як клопочеться бідна Мати Дитятка!
Полетіли гаєм, полем, лісами,

позносили вони пір'я дзьобками,
по перцеві поскидали м'якому
і встелили теплим пухом солому.

Ясна зоря в Вифлеємі сіяє,
Діва Мати над Дитятком співає,
а пташата разом з Нею до хору
колядують Спасу світа знадвору.

Константина Малицька.

Запитання: Як святкуємо Святий Вечір?

40. На Свят-Вечір.

Якби звірі могли оповісти про те, який біль і яку біду вони терплять від зими, — йшла б далеко по лісі луна їхнього нарікання і плачу.

Подивіться на того Вухатого! Як він непевно скаче і трохи не падає від голоду й втоми. Даремно пробує дістатися до зеленої озимини, зима снігом її покрила, ніяк до неї дістатися.

Він має ще надію, що там на горі в лісі, де живе побережник, там під шіпкою найде сіно. Але біда! Побережник має два пси, а вони дуже не люблять Яця. Що робити?

Він знав добре, що там, на подвір'ї, жде його смерть,

але й відчував, що тут від голоду він щораз більше тратить сили і слабне, — і поскакав просто до тину.

Це було на Свят-Вечір. Ще перша зірка не зійшла на небі, ще денне світло тремтить над лісом і над хатою побережника, а Яць уже ближче й ближче прискакує до тину.

Він добре бачить обох псів, як вони уважно слідкують за ним, аж очі їм блищать! Але що робити? Голод жене його далі.

Він просунувся крізь діру в плоті, вскочив на подвір'я, почав їсти сіно, наче б його ворогів тут зовсім не було!

І дивно! Обидва пси стоять, як закам'янілі, ані кроку вперед не ступлять, ані забрешуть...

Побережник дивиться крізь вікно і, зворушений, говорить до себе:

— Боже! Хоч і німа тварина, а розуміє, що зайцеві погано. Вони мають на Святий Вечір перемир'я...

Запитання: Які знаєш повір'я, зв'язані із Свят-Вечором?

Загадка: Сивий віл випив води повен діл.

41. Снігова баба.

— Нуте, хто з вас там бистріший?
То ідіть в садок скоріше;
купи снігу там лежать,
бабу треба нам скачать!

Хлопці поклик підхопили,
бабу з снігу ізліпили,
очі з вугля їй всадили,
рот із буряка зробили.

От, так баба! Молодці!
Ну, дивуйтесь, горобці!

42. Розумний панич.

Привіз дідич раз на свята
ізо школи сина
і не може натішитись,
що вчена дитина.

Раз здибає гуменного
і тому хвалиться:
— Ото — каже — мій синочок,
як у школі вчиться!...

Та і розум, що за розум!
Як тобі, Іване?

— „А мені то щось не так то
здається, мій пане!

„Бо якби наш панич мали
розуму доволі,
то нічого їм би було
вчитися у школі!“

Степан Руданський.

43. Баба Метелиця.

1.

В одної вдови було дві доні. Одна була гарна на
вроду й працювита, а друга гидка й лінива. Гидку й лі-
ниву дочку вдова любила й жалувала, бо то була її рід-
на дочка, а на другу раз-у-раз накидала всяку важку
працю й держала її в хаті за попихача. Бідній дівчині
доводилося щодня сидіти біля криниці на великому

шляху та все прясти. То раз вона допрялась до того, що в неї з пучок побігла кров і зачервонила ціле веретено пряжі. От дівчина нахилилась над криницею й хотіла змити це веретено, та не потрапила якось: впустила його в воду. Заплакала бідна дівчина, побігла додому й розказала про пригоду мачусі. Мачуха вилаяла її дуже гостро й немилосердно і звеліла:

— Як впустила веретено в воду, то дістань його сама звідтіль.

Дівчина вернулася до криниці і сама не знала, що їй робити, щоб дістати це веретено. А потім, як згадала про мачуху, зняв її жах, і вона з переляку стрибнула просто в криницю на дно, щоб знайти там веретено. Упавши, вона деякий час лежала непритомна, а як очунилась, то побачила, що вона серед гарного поля, а на тому полі тисячі різних квіток і сяє веселе полуднєве сонечко. Вона встала й пішла цим полем. По дорозі побачила велику пекарську піч, а в ній повно спеченого хліба. Хліб почав кликати дівчину:

— Ой, витягніть мене, добрі люди, витягніть з печі, бо я перепечусь, пригорю, і шкірочка відстане, бо я вже давно сиджу на гарячій черені! ¹

То дівчина підійшла до печі, взяла лопату й повибирала ввесь хліб звідтіля.

Потім пішла далі й дійшла до дерева, на якому висіли дозрілі яблука. Вони стали кликати дівчину:

— Потруси нас, поздіймай нас, бо ми вже добре дозріли і нас може черва поточити!

Дівчина потрусила яблуню, і яблука сипнули з дерева, мов град; а вона все трусила, поки вже ні одного яблука на гіллях не лишилося. Потім дівчина їх позбирала, склала до купи, а сама пішла далі стежкою.

Так, ідучи, дійшла вона до маленької хатинки, з якої визирала старенька бабуса. В цієї бабусі були дуже великі зуби, то й дівчина злякалася й хотіла втекти, коли ж стара їй гукнула:

— Чого ти лякаєшся, моя дитино? Лишайся в мене. Як ти вмієш робити хатнє діло, то тобі в мене буде добре жити. Тобі треба буде доглядати, щоб моя постіль

була прибрана та так гарно витрушена, щоб з подушок пух і пір'я летіло, бо тоді сніг падає на землю, а я ж баба Метелиця.

Як отак любенько загомонила бабуся, то припала вона до серця дівчині, і вона вже радніша була лишитися в неї в наймах. Дівчина пильнувала, щоб у всьому догодити старій, і так гарно вибивала та витрушувала їй

подушки та перини, що пір'я летіло, мов сніг у хуртовину. А за таку щирість і їй було добре жити, бо ніколи стара не сказала їй недоброго слова, і було щодня дівчині що з'їсти й випити досхочу й до смаку, і печеного й вареного.

Як отак пробувала вона в наймах у баби Метелиці щось уже з кілька місяців, то зробилось їй чогось так сумно, так невесело, аж місця собі не знаходила. Коли подумала вона, чого то їй не стає, то й згадала, що то її мучить нудьга за рідним краєм. Дарма, що тут було

їй в тисячу разів краще, ніж у мачухи, а проте серце мліло, все просилося додому. То вже дівчина не витерпіла й призналася старій:

— Так мене пече коло серця нудьга за батьківщиною, що й сказати вам не можу. І хоч як мені тут добре, проти того, як велося мені дома, та не сила мені надалі лишитися тут у вас, хочеться дуже до своїх!

Баба Метелиця їй на те так промовила:

— Мені до вподоби те, що тобі забажалося додому. А що була ти мені вірна і щира наймичка, то я тобі хочу гарненько подякувати і сама проведу тебе додому.

Та взяла дівчинку під руку й підвела до великої брами. Брама була відчинена, і як дівчина підійшла до неї, то зверху полився рясний золотий дощ. Буйні краплі золота так і позастигали в неї на одежині, падаючи одна на одну. А баба Метелиця сказала їй:

— За те, що ти була пильна до діла, то бери собі все це золото. А ось і твоє веретено, що його ти колись впустила в криницю, візьми його з собою.

Після цього брама зачинилася, і дівчина опинилася вже на цьому світі і то недалечко від хатини її мачухи. А як увіходила вона в двір, то півень, сидючи на цямині колодязя, заспівав їй назустріч:

„Кукуріку!

Наша золота дівчинонька
вернулась додому!“

Дівчина ввійшла в хату до мачухи і до сестри. Як ті побачили таку силу золота на її одежині, то зустріли її дуже приязно, як рідну.

2.

Дівчина розказала обом усе чисто, як було з нею. І як почула мачуха, яке то велике багатство принесла її пасербиця з собою, то відразу надумала напутити² свою рідну дочку, щоб і та розжилася на таке велике щастя. Вона їй порадила піти, сісти біля криниці й прости. Щоб її веретено було в крові, то дівчина вколола собі навмисне пучку об шипшинові³ колючки. Потім

вкинула веретено в криницю, стрибнула сама за ним, опинилась на гарному зеленому в квітах полі і пішла тією самою стежкою. Як дійшла до печі, то хліб кликав її:

— Ой, витягніть мене, добрі люди, витягніть швидше з печі, бо я перепечусь, пригорю, і шкірочка відстане, бо я вже давно сиджу на гарячій черені!

А лінива дівчина відповіла:

— Дуже мені хочеться гидитись ⁴ коло печі! — і пішла далі.

Потім підійшла до яблуні, яка теж її кликала:

— Потруси мене, пострушуй мої дозрілі яблука, бо їх черва скоро почне точити!

А лінива відповіла:

— Коли я тебе труситиму, то на мене може впасти яблуко і вдарити по голові! — і знову пішла собі далі.

Як дійшла вона до хатинки баби Метелиці, то ніяк не злякалася, бо вже знала про її великі зуби, і відразу найнялася до неї. Першого дня вона перемогла себе й робила пильно, слухалася, що їй загадувала робити бабуса, бо сподівалася заробити від неї силу золота в подарунок. Та вже другого дня стала лінуватись, на третій ще більше, а там уже й з ліжка не хотіла вставати. Вона не доглядала бабиної постелі, як та загадувала, не витрушувала подушок так, щоб із них пір'я, мов сніг, додолу летіло. Бабі Метелиці така наймичка скоро набридла, і вона їй відмовила:

— Не треба мені такої наймички!

А лінива дочка була тому рада, бо думала собі, що тепер на неї посиплеться золотий дощ. Стара відвела її під браму. Там на неї вивернувся цілий казан ⁵ смоли.

— Оце тобі плата за твою роботу! — сказала їй стара й зачинила за нею браму.

То й пішла лінива дочка додому вся смолою обмазана. А півень, сидючи на цямрині колодязя, як побачив ліниву дочку, то й заспівав:

— „Кукуріку!

Наша заялозена ⁶ дівчина
вернулась додому!“

І так ця смола прикипіла дівчині до тіла, що й до віку її не можна було нічим відмити.

Брати Грімми.

Пояснення: ¹ черінь — розпечена долівка печі

² напутити — навчити, намовити

³ шипшина — дика роза

⁴ гидитися — мазатися, брудитися

⁵ казан — великий горнець, котел

⁶ заялозений — забруджений, замазаний

Запитання: Яка була в мачухи пасербиця? Як вона дісталася до баби Метелиці? Як їй служила?
Яка була мачушина рідна дочка?
Як баба Метелиця нагородила одну й другу?

44. Взимку.

Весело сонце по інею грає;
тисне морозом до сліз...
Діток з санками гурт гомінкий
вгору охоче поліз.

Личка рожево-червоні в усіх,
щастям очиці блищать.
Весело й страшно, гринджоли прудкі
вниз, наче куля, летять.

Бух! І з розгону всі впали у сніг!
Регіт в дитячій юрбі...

Загадка: Бігли два пси, позадирали носи.

45. Дві душі.

Дві душі летіли перед Божий суд. Одна, покрита чорною плахтою, летіла по тому світі, мов чорна хмара; друга — чиста й біла в білому одязі, сяла, як сонце вліті. Одна одну, летячи, минає, одна одній глянула в лице й обидві крикнули разом:

— То ти, Варваро?

— То ти, Маріє?

І каже Марія:

— Гей, сестричко мила, скажи мені, чому тобі так обличчя почорніло? Ти ж усе була на виду така біла! Чи тебе в яким зіллі скупали? Чи тобі якого поганого зілля перед смертю дали?

А Варвара сумно каже:

— Ой, ні, не від зілля я почорніла. Не в зіллі, а в гріху я купалася. Не раз то я неньці гордо відповіла, а бідненька мати з жалю гіркими сльозами плакала. Не раз я людей висміювала та й на дівчат і сусідів небилиці розповідала. Багато журби люди через мене зазнали, багато на мене нарікали, а ті людські сльози, що через мене поплили, зробили з мене таку чорну.

— Але ти, сестричко моя, скажи мені, яким то дивом сталося, що твоє личко так побіліло? Адже ж я добре пам'ятаю, як ти по світі ходила, як ти тяжко працювала, як усім служила, за всіх робила. Пам'ятаю, бувало, як ти на лані збіжжя жала: втомлена, в спеку почорніла від сонячного жару, а все смирененька й тиха. Бувало, вранці я ще добре спала, хоч півні давно на весь світ кличуть, або стою-стою при дзеркалі та косу собі заплітаю: а ти, бідолохо, біжиш з коновками по воду, біжиш боса, чи груда, чи болото, угинаєшся під коромислом та й нікому не пожалієшся, на нікого не нарікаєш. Кожний тебе попихає, всякий собі з тебе кепкує¹, кожний твої чорні руки висміює, а ти ж нікому злим словом не відповіси. Скажи мені, де ти купалася, в якій криниці, яким зіллям ти вмивалася, що ти так вигарніла?

А Марія каже тихо та смирно:

— Сестричко мила, до ніякої криниці я не ходила, ніяким зіллям не вмивалася, лише на Божому світі я при молитві Господу свою журбу віддала, за гіркі слова добрим словом людям платила, свій жаль сльозами виливала, своїми слізьми вмивалася. То мої сльози мене від усього злого очистили, мою душу, як сніг, вибілили.

Так обидві душі між собою розмовляли та в ясний світ перед Божий престіл на суд полинули.

Запитання: Як жила Варвара і як виглядала її душа по смерті? Як жила Марія і яка була її душа?

46. Білосніжка.

1.

Раз серед зими сиділа королева й шила коло віконечка, що його рами були зроблені з дорогоцінного чорного дерева. А надворі тимчасом почав падати сніг. Задивившись на той пухкий, гарний сніг, королева і не зчулася, як укололася голкою й поранила собі палець. З ранки викотилися три краплини крові і впали на свіжий сніг. Рожева кривава пляма так любо красувалася на білому пухкому снігу, що королева подумала собі:

— Як би воно було гарно, якби я мала дитинку таку білу, як сніг, таку рожеву, як кров, і таку чорноволося й чорноброву, як ця рама!

І надиво, незабаром після того вродилася їй дівчинка та справді така біла, як сніг, така рожева, як кров, і така чорноброва, як чорне дорогоцінне дерево. Цю дівчину назвали Білосніжкою. А як народилася дитина на світ Божий, то королева швидко після того вмерла.

2.

В рік після того вдівець-король одружився вдруге. Він узів собі за дружину дуже гарну на вроду дівчину, тільки вона була недоброї вдачі: гордовита, зарозумі-

ла й ніяк не припускала думки, щоб знайшовся хтось інший, кращий від неї на вроду. В неї було чарівне дзеркальце. Вона ставала перед ним, дивилася в нього на себе й питала:

„Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
хто найкращий на все царство — покажи!“

Дзеркальце відповідало:

„Ти, королево, найкраща на все царство“.

Після такої відповіді була вона дуже вдоволена, бо знала, що дзеркальце каже щиру правду.

А тимчасом Білосніжка підросла і з дня на день ставала все краща. А як минуло їй сім років, то була така гарна, що й сказати годі, краща, ніж сама королева. А королева й цього разу запитала в дзеркальця:

„Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, —
хто найкращий на все царство — покажи!“

Дзеркальце відповіло:

„Пані королево, правда, — гарна ти,
та Білосніжка в сто раз краща, ніж ти!“

3.

То королева, таке почувши, дуже злякалася і з зависти стала жовта, аж зелена. З того часу, як вона бачила де Білосніжку, то в неї серце переверталось в грудях, так вона зненавиділа дівчинку. Ця заздрість і ненависть росли в її серці, як погане бадилля, все вище й більше, вони не давали королеві відпочинку ні вдень, ні вночі. Тоді вона гукнула до себе одного мисливця-стрільця і сказала:

— Відведи дівчину в ліс, бо я не хочу, щоб вона була в мене перед очима. Ти там її вбий; на знак, що вбив, принеси мені її легені й печінку.

Стрілець послухав і відвів дівчинку в глухий ліс. Як вийняв він там свого ножа, щоб проколоти ним не-

винне серденько бідної Білосніжки, то вона почала плакати й промовила:

— Любий дядечку, не вбивай же мене! Я залишуся тут у дикому лісі й ніколи-ніколи не вернуся додому.

І тому, що Білосніжка була дуже гарна на вроду, стрілець змилосердився і сказав їй:

— Ну, біжи, бідна дитинко, куди хочеш! — а сам подумав: — дикі звірі скоро її розірвуть на дрібні шматочки.

А проте, в нього мовби важкий камінь звалився з серця, бо як його вбивати невинну дитину! Саме тут нагодився молодий олень, то стрілець заколов його списом, вийняв із нього легені й печінку та відніс королеві, на знак, що вбив Білосніжку. Королівський кухар мусів зварити те м'ясо в солоній воді, а лиха королева з'їла його й думала, що вона поживилася легеньками та печінкою Білосніжки.

4.

Тимчасом бідна дитинка опинилася в дикому глухому лісі сама-саміська. Їй було дуже страшно, вона всі листочки на деревах оглянула, шукаючи, як би то їй знайти десь порятунок. Потім вона побігла... Бігла по дикому, гострому камінні, по колючих тернах, зустрічала диких звірів, які пробігали повз неї, не роблячи дитині ніякої шкоди. Вона бігла, поки ноги носили, поки не смерклося.

Надвечір побачила королівна маленьку хатинку й зайшла всередину, щоб там відпочити. В цій хатинці все було дуже маленьке, але таке чистеньке та гарненьке, що й описати не можна.

Серед кімнатки стояв столик, застелений білою скатертиною, з сімома маленькими мисочками; біля кожної мисочки лежала невеличка ложечка, трошки далі — ножі, вилочки та й сім малих чарочок. Під стінами стояло сім ліжок, одне поруч одного; всі чепурненько позастелювані білими простиралами. Білосніжка була така голодна, що з'їла з кожної тарілочки по ложечці

кулешику, від кожної грінки¹ хліба по крихітці і з кожної чарочки випила по краплинці вина. Бо вона не хотіла брати від одного дуже багато, щоб його не скривдити.

Після того спробувала лягти спати в постіль: але ж одно ліжко було дуже куце, друге — довге, третє — вузьке, так що тільки сьоме було їй саме на міру. В ньому вона, помолившись Богові, примостилась і швиденько та солоденько заснула собі.

5.

Як уже зовсім стало темно надворі, прийшли в хатинку хазяї. Їх було семеро. Всі — карлики², — ті, що риються в горах, виломлюючи та викопуючи звідтіля всяку руду³. Вони засвітили кожен свого каганчика, і, як стало в кімнатці ясно, побачили, що хтось у них був у хатинці, бо не все стояло так, як вони залишили.

Перший промовив: — Хто сидів на моєму стільчику?

Другий: — Хто їв із моєї мисочки?

Третій: — Хто вломив мою грінку хліба?

Четвертий: — Хто брав мій кулешик?

П'ятий: — Хто встромив у їжу мою вилочку?

Шостий: — Хто різав моїм ножем?

Сьомий: — Хто пив із моєї чарочки?

Потім перший став озиратись на всі боки та заглядати в куточки й помітив, що на його ліжку була подушечка трохи прим'ята, то він промовив:

— Хто лягав на моє ліжко?

Тоді й інші побігли до своїх ліжок і стали кричати:

— І в моєму хтось лежав!

А сьомий як глянув у своє ліжко, то побачив там Білосніжку: вона любісінько собі лежала й міцно спала. От він зараз же покликав усіх до себе. Всі позбігалися до купи, обступили ліжко, підняли свої каганчики, освітили Білосніжку і скрикнули здива:

— Ой, Боже ж мій милий! Ой, Боже ж мій любий! Яка гарненька дитина!

І дуже тим утішалися, що дівчинка не прокинулась,

а спала собі спокійненько на подушечці. Сьомий карлик, у якого не було свого ліжка, спав із товаришами, з кожним по одній годинці, то якраз і ніч минула.

6.

Як розвиднялося, Білосніжка прокинулася зі сну, а як побачила сімох карликів, то дуже злякалася. Та вони були до неї дуже приязні та ласкаві й зараз же запитали її.

— А як тебе звуть?

— Білосніжкою, — відповіла.

— А як ти зайшла в нашу хатинку? — знову запитали її карлики.

Тоді вона розказала їм чисто все, як хотіла звести її з світу лиха мачуха, і як стрілець змилосердився і не вбив її, як вона потім бігла лісом цілісінський день, аж поки не потрапила на їх хатинку в лісі. Після того карлики сказали Білосніжці:

— Як хочеш ти доглядати наше господарство, варити страву, стелити постелі, прати, шити й плести, як хочеш усе держати чистенько та ладненько, то можеш залишитися у нас жити, і тут тобі нічого не буде бракувати.

— Добре, — відповіла Білосніжка, і залишилася в них.

Вона доглядала все їхнє хазяйствечко: карлики щоранку йшли в гори і шукали там усяку руду та золото, а смерком верталися додому. Увесь день Білосніжка була сама, то її попереджали добрі карлики, казали:

— Бережись дуже своєї мачухи, бо вона швидко довідається, що ти тут у нас. Нікого не впускай сюди в хату!

7.

А королева, після того, як з'їла легені й печінку, нібито Білосніжчині, раділа, що тепер уже вона безпечно на все царство перша й найкраща на вроду. От вона підійшла до свого чарівного дзеркальця й спитала його:

„Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, — хто найкращий на все царство, покажи!“

А дзеркальце їй відповіло:

„Пані королево! Ви найкраща тут, нема що казати, та живе у хатці з карликами в горах краля Білосніжка, мов та ясна зоря, то вона гарніша від усіх і від вас востократ“.

Тоді королева дуже налякалася, бо вона знала, що дзеркальце не скаже неправди. Тепер вона дізналася, що стрілець її обдувив, і що Білосніжка жива. І вона знову почала думати, все гадати та вигадувати, як би

то їй звести бідну королівну зі світу. Бо поки вона не була найкраща на все царство, доти їй не давала спокою заздрість. А як нарешті вигадала, то вимастила собі ціле лице темною фарбою, перебралася за перекупку і стала така, що не можна було її пізнати. Так виряджена пішла вона через сім гір до сімох карликів, постукала в двері їх хатинки й голосно загукала:

— Гарний крам поцінно ⁴ й дешево!

Білосніжка визирнула через віконечко й озвалася:

— Надобридень, тітко! А що у вас є для продажу?

— Гарний крам, хороший крам, — відповіла та, — стьожки, намистечко, гребінчики.

І підняла вгору цілий жмуток різнобарвних шовкових стьожок, а вони заблищали на сонці й заграли на легенькому вітрі.

— Це добра жінка, її можна впустити в хату, — подумала Білосніжка й поздіймала защіпки з дверей. Вона купила собі стьожок і шнурочків до горсетки.

— Люба дитино, — загомонила до неї перекупка. — Яка ти гарна! Ось іди, моя голубонько, я хочу сама тебе зашнурувати.

І ось лиха королева так швидко й так зручно її зашнурувала, що бідній Білосніжці дух урвався, і вона мертва впала додолу.

— Ну, тепер я знову найкраща! — промовила сама собі лиха королева й вернулася додому.

Як смерклось, то верталися додому на вечерю всі семеро карликів. Та як же вони злякалися, як побачили свою любу Білосніжку на землі! Дівчина ні підводилась, ні ворушилась, була зовсім ніби мертва. Вони підняли її з землі, оглянули і як побачили, що вона дуже туго зашнурована, то зараз же порозрізували шнурочки на шматочки. Тоді Білосніжка почала потрошки дихати, малу-помалу зовсім опам'яталась. Коли довідалися карлики, як усе тут скоїлось, то сказали:

— Та стара перекупка — ніхто інший, як лиха королева. Будь, Білосніжко, обережна: нікого не впускай у хатку, як залишаєшся вдома сама!

8.

А як лиха королева вернулася додому, то зараз же кинулася до свого чарівного дзеркальця й запитала:

„Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, — хто найкращий на все царство — покажи!“

То дзеркальце їй відповіло:

„Пані королево! Ти найкраща тут — нема що казать, та живе у хатці з карликами в горах
кряля Білосніжка, мов та ясна зоря,
то вона гарніша від усіх і від вас встократ!“

Як королева почула таку відповідь, то так кров і кинулася їй до серця. Ото так вона злякалася, бо побачила, що Білосніжка жива.

— Ну, та тепер я таке вигадую, — сказала вона собі, — що вже ніщо тебе, дівчино, не врятує.

А що зналася на чарівництві, то зробила отруйного гребінчика. Потім перебралася знову вже зовсім за іншу стару бабусю і пішла через сім гір до хатини сімох карликів, постукала в двері й гукнула:

— Гарний крам, хороший крам поцінно й дешево!

Білосніжка визирнула з віконечка і промовила:

— Йдіть собі далі, я нікого не можу до себе пускати.

— Та подивитися ж тобі можна на крам? — запитала бабуся й витягла отруйного гребінчика та й простягла дівчині його вгору. Дівчинці сподобався гребінчик; вона й тепер дала себе обдурити, відчинила двері і впустила стару в хату. Як уже вони торгувалися, то стара їй сказала:

— Дай же я тебе гарненько розчешу.

Бідна Білосніжка ніяк не думала про щось лихе й дозволила старій себе розчісувати. Та тільки доторкнувся гребінець до волосся, як уже отрута зробила своє страшне діло, і Білосніжка впала непритомна додолу.

— Ну, — промовила лиха королева, — тепер уся твоя краса пішла за водою! — і подалася додому.

На щастя, діло було надвечір, і карлики швидко вернулися додому. Як побачили вони Білосніжку на долівці непритомну, то відразу подумали про королеву, почали пильно оглядати дівчину, знайшли отруйного гребінчика й витягли його з волосся. Тільки вони це зробили, як зараз же почала Білосніжка вертатися до пам'яті й розказала карликам, як усе трапилося. То вони її ще раз стали попереджати, щоб вона була обережна й нікогісінько не впускала в хату.

9.

А як королева вернулася до палати, зараз побігла до дзеркальця й запитала його:

„Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, — хто найкращий на все царство — покажи!“

То дзеркальце й цього разу відповіло, як і перше:

„Пані королево! Ти найкраща тут — нема що ка-
та живе у хатці з карликами в горах [зять,
краля Білосніжка, мов та ясна зоря,
то вона гарніша від усіх і від тебе встократ!“

Як дзеркальце сказало таку мову, то королева вся затремтіла і задрожала від гніву.

— Білосніжка повинна вмерти, — закричала вона, — хоч би мені прийшлося самій загинути!

Після того сховалася в одну потаємну кімнатку, там зварила отруйне зілля й намочила в ньому яблучко. Як було дивитись на нього, то воно дуже гарненьке: білесеньке з червоненьким бочком. Побачиш його, то закортить покуштувати, та як тільки з'їси хоч один шматок, то неминуче загинеш. Як було яблучко готове, королева перемалювала собі обличчя, вдяглася як проста селянка й пішла через сім гір до хатинки сімох карликів. Як постукала вона в двері, то Білосніжка ви-
зирнула через віконечко й сказала:

— Я нікого в хату не впускаю, бо мені заборонили карлики.

— Мені це байдуже, — відповіла селянка, — бо свої яблучка я вже продала. А ось оце одно я хочу тобі подарувати.

— Ні, — відмовилася Білосніжка, — я нічого не можу брати.

— Може ти боїшся отрути? — запитала стара, — то дивись, я розріжу яблучко надвое, одну половинку з'їм сама, а другу, червоненьку, з'їж ти.

А яблучко було так хитро зроблене, що тільки червоненький бік був затруений. Білосніжку закортіло покуштувати яблучка. Як вона побачила, що його їсть селянка, то далі не могла втриматись, простягла рученьку через віконечко й узяла затруєну половинку. Та ледве вкусила маленький шматочок, як тільки попав він їй у рот, то зараз же звалилася додолу мертва. Королева глянула на неї страшним поглядом, зареготалася і промовила:

— Біла, як сніг, рожева, як кров, а чорнява, як чорне дерево! Тепер тебе вже не розбудять твої карлики.

А як прибігла додому, то зараз же почала питати в свого дзеркальця:

„Щиру правду мені, дзеркальце, скажи, — хто найкращий на все царство — покажи!“

То дзеркальце таки сказало, як вона собі бажала:

„Пані королево! Ти найкраща на все царство.“

Тоді заспокоїлося заздре серце королеви.

10.

Коли карлики вернулись увечері додому, знайшли Білосніжку долі, та вона вже зовсім не дихала, бо була мертва. Вони її підняли, оглядали всюди, чи нема де отрути, розв'язали шнурівку, розчісували волосся, поливали водою, оприскували вином, та ніщо не допомгло: люба дитина була мертва і не верталася до життя. Карлики поклали її на мари, посідали навколо мертвої, і всі семеро, не вгаваючи, плакали три дні підряд. Вони хотіли її поховати в могилі. Але ж вона була така

свіжа, мов жива людина, і навіть щічки в неї рожевіли рум'янцем, тому карлики рішили:

— Ні, їй не треба класти в сиру холодну землю.

І зробили для неї скляну прозору труну, щоб можна було бачити покійницю з усіх боків, поклали туди Білосніжку й написали золотими буквами її ймення й те, що вона була королівська дочка. Потім віднесли труну на високу гору, і один із них раз-у-раз лишався при покійниці та стеріг її. Навіть дикі пташки прилітали сюди і голосили над труною: спершу прилетіла сова, потім гайворон, а далі голубка.

Так лежала Білосніжка в труні довго-довго, і здавалося, ніби вона міцно спала, бо була все така сама: біла, як сніг, рожева, як кров, і чорнява-чорноброва, мов чорне дерево.

Якось трапилось, що в той ліс заїхав королевич і зазирнув у хатинку карликів, прохаючися переночувати. Він побачив на горі труну, а всередині Білосніжку і прочитав, що було написано на віці. Тоді він став прохати карликів:

— Дайте мені труну. Я вам за неї дам, що тільки ви зажадаєте від мене.

А карлики йому відповіли:

— Ми не продамо труни з нашою Білосніжкою ні за які скарби, навіть за все срібло й золото на світі. Тоді він знову попрохав:

— То подаруйте мені її, бо я не можу жити, не бачивши Білосніжки. Я її буду шанувати й доглядати, мов мати дитину.

Як він так сказав, то карлики зглянулись⁵ над королевичем і подарували йому труну з Білосніжкою. Королевич звелів своїм слугам понести її на плечах до себе в замок. І тут таке трапилось, що як переносили труну через густі кущі терну, то зачепили й дуже стряснули ношами. І тоді від того струсу випав з горла той шматочок затруєного яблучка, що його проковтнула була Білосніжка. А як тільки він випав, то зараз же Білосніжка стала жива, розплющила оченята, підвелася в труні, підняла її віко й сіла.

— Ах, Боже ж мій, де ж це я? — скрикнула вона.

Королевич, радий без краю, сказав до неї:

— Ти зо мною, люба Білосніжко! — і розповів їй, що з нею трапилось, а потім додав: — я тебе, моя люба пташечко, люблю над усе на світі. Ходи зо мною до замку мого батька-короля, там ти станеш моєю дружиною.

Білосніжці королевич сподобався, вона пішла з ним, і, як прибули вони в замок, то там відбулося гучне та пишне весілля.

На це свято Білосніжка покликала навіть свою лиху мачуху. От як та прибралася й причепурилася в своє чудове вбрання, то підійшла до дзеркальця й запитала:

„Щиру правду, дзеркальце, мені скажи, — хто найкращий на все царство — покажи!“

Дзеркальце відповіло:

„Пані королево! Ти найкраща тут — нема що казати, але молоденька королева від тебе краща в стократ.“

Тоді лиха мачуха сипала прокльони, і їй робилося дедалі страшніше та страшніше так, що вона не знала, що їй уже робити. Спершу подумала не піти на весілля. Та заздрість не давала їй спокою, гнала її подивитись на молоду королеву. А як прийшла вона до весільної залі і впізнала Білосніжку, то з переляку та жаху остовпіла і не могла рушитися з місця. Тоді принесли сюди в клісах розпечені на вогні залізні черевики й поставили їх перед королевою-мачухою. Вона мусіла взути ці червоні від жару черевички собі на ноги й доти танцювати, доки, знесилена, не впала додолу мертва.

Брати Грімми.

Пояснення: ¹ грінка хліба — шматок хліба

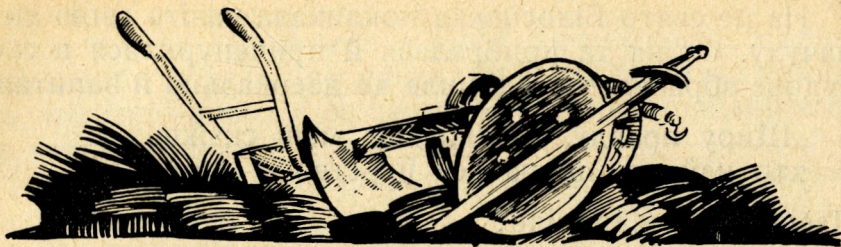
² карлик — малюсінький чоловічок

³ руда — це немов камінь на вигляд, що з нього витоплюють метали

⁴ поцінно — за таку ціну, скільки крам справді вартий

⁵ зглянутися — змилюватися

IV. Як живуть у світі люди.

47. До праці.

Праця єдина з недоли нас вирве:
нумо до праці, брати!
Гаятись годі, лякатися годі,
треба до діла іти!

Праця єдина нам шлях уторує,
довгий той шлях і важкий,
що аж до щастя і долі прямує, —
нумо до праці мерщій!

Праця не гине у світі даремне:
буде щось з неї колись,
з дякою люди тоді нас згадають,
нум же до праці берись!

Сміливо, браття, до праці ставаймо,
час не чекає, — ходім!
Щира подяка робітникам пильним, —
сором недбалим усім!

За Борисом Грінченком.

48. Молитва.

Музична партитура для молитви. Складено для голосу та фортепіано/органу. Музика викладена на шість рядків. Кожен рядок складається з двох нотних ліній: верхньої (голос) та нижньої (акомпанімент). Темпозначення *p* (піано) вказується на початку першого рядка, а *mf* (мезіо-форте) — на початку четвертого. Текст молитви українською мовою надруковано під нотами. Ритмічні значки та динамічні позначення присутні в нотній партитурі.

p Бо-же ве-ли-кий, є-ди-ний, *p* ла-ску сво-ю.. нам по-шли,...

шоб.. ми до-бра.. і на-у- - ки... *mf* Все... на-би-ра-тьс-я мо-гли...

mf дай.. нам все до-бре лю-би - - ти... злом не бра-та-ти-ся нам,.....

mf ро-зум дай я-сний і во - - лю,.. си-лу ро-бу-чим ру-кам...

p Бо-же ве-ли-кий, є-ди-ний, мо-ли-мо щи-ро Те-бе,...

mf дай, щоб ро-сло і мі-цні - - ло.... сі-м'я на-у-ки сла-бе!...

Боже великий, єдиний, ласку свою нам пошли,
щоб ми добра і науки все набиратись могли.
Дай нам все добре любити, з злом не брататися нам,
розум дай ясний і волю, силу робучим рукам.
Боже великий, єдиний, молимо щиро Тебе,
дай, щоб росло і міцніло сім'я науки слабе!

Іван Франко.

49. Меч і плуг.

В давніх часах жив могутній князь. Багаті мав палати; а як прийшла йому пора вже прощатися з цим світом, тоді прикликав своїх обох синів до себе. Сини прийшли, а князь так до них промовив:

— Принесіть сюди мій гострий меч і привезіть плуг з поля та послухайте, яка буде моя остання воля:

— Ти, старший сину, візьмеш меч, візьмеш мої палати, будеш на славу нашої родини воювати. А ти, молодший, бери плуг, бери родючі ниви і хліборобом проживай, спокійний і щасливий.

Сказавши це, князь умер. Сини поховали його і сповняли сумлінно його волю ціле життя. І довго рід їх жив: одні все воювали й обороняли рідну землю перед ворогами, інші орали батьківські ниви плугом і засівали зерном, щоб були багаті жнива.

50. Сестриця Галя.

1.

Старий Іван Лаврусь п'ятий десяток доживає, немало років прожив, та не плакав ніколи, — хіба ще як хлопцем малим був, — а тепер довелося заплакати!

Та й не дурно ж старий плаче: його дружина, що з нею він мало не тридцять років прожив, як риба з водою прожив, — тепер її нема, вона лежить мертва в холодній ямі. Що він старий тепер діятиме на світі сам, одинокий та ще з трьома дітьми малими? Не дав же Господь йому щастя; всі повмирали, — лишилися вдо-

ма тільки малі: дванадцятий рочок найстаршій дівчині Галі. Осьде вони всі трое сплять тихо, спокійно. Тільки в Галини знати ще сльози на личку: мабуть, і вона вчора, як матір поховали, до півночі плакала так, як оце тепер він старий плаче.

— Двадцять і шість років ми з тобою, Насте, прожили, а тепер довелося розлучитися...

І почало йому, старому, згадуватися все, що тоді ще, давно, було...

— Мамо! — скрикнув спросоння невеличкий хлопчик, що спав на полу¹. — Мамо! —

І він розплющив очі, подивився навкруги і, ще сонний, підвівся і сів на полу.

— Мамо! Де мама? — питався він.

Далі хлоп'я замовкло на хвилину, а потім, мабуть, відразу згадався йому вчорашній похорон і він скрикнув знову:

— Мамо! Я хочу маму! — і облився слізьми.

Дві дівчині: більша — Галя і менша — Одарка, теж попрокидалися від його голосіння й повставали. Одарка зараз же почала з братом кликати маму і плакати.

Це розігнало Іванові мрії. Він підійшов до дітей:

— Не плачте, діти, годі! — промовляв він, голублячи їх.

— Я маму хочу! — не переставав малий Василько.

— Мами нема, діти... — тихо, ледве промовив батько. — Мами нема, вона пішла до тітки Марусі... Ось підождіть, швидко вернеться.

— Ні, ні! — голосив хлопець. — Тато не так кажуть: мама не пішли, мамусю в яму закопали вчора! О, навіть в яму! Я не хочу так, — там холодно мамі!

І діти знову облилися дрібними сльозами.

Тільки Галя, сидячи в кутку, хоч і плакала, але тихо, силкуючися здержувати сльози, що так і сипались з карих оченят і текли по білому схудлому личку. Нарешті, мов перемігши себе, вона втерла сльози й сиділа, не ворушачись, тільки її маленьке тільки здригалося раз-по-раз то з важкого жалю, то з холоду, що панував у не-

топленій хаті. А Василько з Одаркою все плакали, голосно кличучи маму.

Іван не знав, що й робити. Коли це Галя встала, ще раз утерла останні сліди сліз і присіла до дітей. Вона обвила їх шийки своїми тоненькими рученятами, пригорнула їх обое до себе й почала розважати. Іван не чув усього, що вона їм тихенько шепотіла на вуха, він почув тільки деякі уривки.

— Не плач... Я кашки зварю... Ну, ну, — годі... Я тобі ляльок нараблю й „котика“ заспіваю...

І бідна маленька дівчинка, сама ледве вдержуючи сльози, почала співати „котика“, ту саму пісню, що колись співала над нею мама, люба мама, що лежить тепер у холодній, снігом заметеній ямі... І як її колись бавила мама цією пісенькою, так і вона розважає тепер нею своїх маленьких братика й сестричку.

Спершу діти мало слухали, але потім почали плакати тихше, а далі й зовсім замовкли і тільки хлипали раз-по-раз.

2.

І вже тоді, як хлипання стихло й Галя втерла обом сльози, Василько промовив:

— Я вставати хочу!

Галя почала його вдягати, взувати чоботи. Гаразд напрацювавшись з Васильком, Галя заходилась біля Одарки. Тут діло було легше й незабаром вона вмивала обое дітей. Василько спершу почав був змагатися, кажучи, що він не хоче вмиватися, бо холодно. Треба було довго вмовляти його, поки він згодився на вмивання та чесання. Але потрохи Галя поборолла всі труднощі, виявляючи дивну терпеливість, неначе покійна мати.

— Тату! Я їсти хочу! — тихенько промовила Одарка, сіпаючи батька за рукав.

— І я хочу, снідати хочу! — завів і собі Василько. Бідолашний батько поліз на полицю по хліб.

— Я не хочу хліба, я хочу кулешику! — не згоджувався хлопець.

— Синку, нема кулешику; ось підожди, — я зварю!

— Я не хочу „підожди“, я зараз хочу!

І знову сльози. Старий не знав, що робити. Тут знову довелося Галі розважати дітей. Чи про кулешик вона їм шепотіла, чи про інше, тільки вони й цього разу почали потрохи затихати. Діти почали гризти хліб. Василько, насупившись, ухопив обома руками хліб і з усієї сили кусав його своїми білими зубами. В хаті було так холодно, що в дітей посиніли руки.

— Я змерз! — пожалівся хлопець.

Галя миттю² кинулась, знайшла юпчину³ й кожух і вдягла брата й сестру.

— Соли нема! — сказав він, показуючи хліб.

— І мені соли!... — просила Одарка.

Галя насолрила дітям хліб білою сіллю.

Тепер уже покищо не було чого плакати, і діти на якийсь час зовсім заспокоїлись і мовчали.

А Іван тимчасом думав про те, як то він буде поратися. Діти голодні, їм треба чогось зварити.

І він пішов з хати, нарубав і вніс дров, далі почав розпалювати в печі. Що тут варити? Кинувся шукати чогонебудь, знайшов пшона.

— Зварю хоч куліш⁴, — думає і всипав у горщик.

— Е, дурний! Нащо ж я всипав? Треба спершу окріп нагріти.

І він висипав пшоно з горщика.

Дві маленькі рученьки обхопили йому нараз шию, добрі карі оченята, трохи заплакані, глянули йому в вічі.

— Тату, киньте, — я зроблю... Я знаю.

Іван, дивуючися, глянув на Галю.

— Годі бо, тату, я сама упораюсь, — казала вона.

— Куди тобі, дочко, ти ще мала, — відмагався⁵ батько.

— Я хоч мала, а я знаю. Я навчуся ще, а тепер якнебудь — мами нема...

Дві сльозини знову заблищали в дівчини на очах.

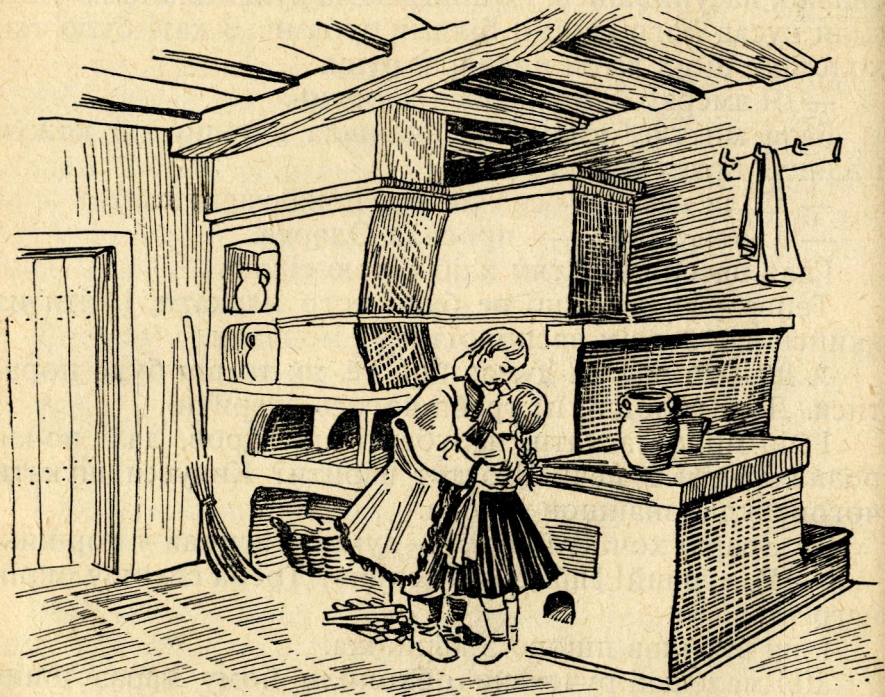
Іван мовчки відійшов від печі й сів біля стола. Одарка та Василь сиділи в кутку й мовчки дивились то на батька, то на Галю.

А вона тимчасом не гаялася. Поперемивала горщики, поналивала, як потреба, і почала становити в піч. Один горщик був їй важкий — вона закликала батька:

— Тату, допоможіть!

Іван схопився й поставив горщик у піч.

Далі маленька господиня знайшла десь капусти, сала

і почала поратися, як справжня хазяйка. І тут маленькі рученята спершу не зовсім слухалися, та далі звикли.

Іван довго мовчки дивився на неї.

— Хазяйкою буде! — гірко всміхаючись, промовив він і пішов із хати.

А діти й собі, дивуючись, гляділи на свою сестру. Ще недавно вона з ними ляльками гралася, а тепер он уже порається. І вдягає їх, і годує, і варить — зовсім, як мама.

— Галю, кожух зсунувся, — озивається брат.

Галя покинула піч і побігла одягати його. Він учепився їй за шию.

— Галю, ти мені кулешику звариш? — питався хлопець, зазираючи їй у вічі.

— Зварю, зварю, — казала вона, гладячи його по голові.

— Ти мене от так, як мама, погладь! — казав Василько, направляючи їй руку.

І вона гладила його, а в самої сльози на очах брили⁶.

Маленька Одарка теж підставляла свою голову під сестрину руку. І сестрина рука гладила їх обох.

3.

Сумно тягнеться день. Батько то ввійде в хату, то знову піде, — видно, що він не знайде собі діла. Він і не говорить нічого, бо все, про що не забалакає, нагадує і йому, і дітям велику втрату. Тільки іноді скаже їм яке слово, як вони про щонебудь його запитуються, або пожалує їх мовчки.

Діти, теж сумні-невеселі, не граються навіть. Одарка витягла черепок із своїми ляльками й почала їх садовити на лаві. Вона хотіла бавитись так, як і раніше: мати пустила дітей у ліс по ягоди, там їх напав вовк, — ледве втекли. Вона вже почала була казати за дітей: — „Мамо, пустіть нас“... Але те слово „мамо“ знову нагадало їй забуте на хвилину власне горе, і вона голосно заплакала, кинула ляльки і залізла на піч у куток.

Галя поралась, нагодувала дітей сніданням, потім обідом, — батько не їв нічого.

По обіді Василько підійшов до батька, що сидів на лаві та мовчки думав свої невеселі думки.

— Тату! — почав він, учепившись йому за руку. — Тату!

— Що, синку?

— Тату, Галя нам тепер мамою буде? — промовив хлопець, показуючи на сестру.

— Буде, буде! — шепотів батько, ледве вдержуючися, щоб знову не заплакати.

— Вона, як мама, — знову розказував хлопець; — вона кулешику наварила, вона вдягла мене...

— Так, сину, так, вона тобі все зробить, а ти не плач, грайся, все буде...

Уже повечеряли. Сумно повечеряли, — перша вечеря без матері. Старий батько ліг на печі, діти й собі почали лягати.

— Галю, роззуй мене! — просив Василько.

— Зараз, Васильку, зараз!

— Галю, а мені спідницю скинь, а то затяглася вузлом, так не розв'яжеш! — відзивалась Одарка.

І Галя, не можучи подужати руками, зубами починала розв'язувати затягнений вузол.

Нарешті пороздягалися. Галя повкладала й повкривала дітей.

— А ми, Галюсю, не хочемо спати, — скажи нам казочку! — прохали вони.

— Про трьох сестер та про калинову сопілку, — додавала Одарка.

І Галя, примостившись ⁷ біля них на полу, почала казку:

— Був собі, жив собі дід та баба, і були в них три дочки...

Галя розказувала, а діти все слухали.

Маленька Одарка підвелася трохи і, спершись личком на руку, дивилася замисленими очима на сестру, а Василько й собі притих і тільки, не відриваючи очей від сестри, пильно, жадібно слухав, бо це така гарна казка!

Довго тягнеться казка, а там і друга. І потроху очі заплющуються, тихий сон оповиває дітей і схиляється Одарчина голова на подушку поруч із братом, що заснув уже під Галине оповідання.

Поснули діти, навіть старий батько заснув.

Тільки Галя не спить, це маленьке дівчатко з карими оченятами, ця нова мама цим дітям. Вона тихо встає і йде насеред хати. Вона ще не молилась на ніч і зараз

молитися буде. І стає дівчина навколішки, і тихо шепоче молитву. Ось вона проказала „Отче наш“, „Богородице Діво“. Більше вона не знає ні однієї молитви. Вона тепер, так помолиться, сама від себе.

Білолиций місяць тихо плив високим небом, розливаючи своє дрібне проміння. Плив і оглядав світ широкий, а оглядаючи, зазирнув у маленьку хатину, де мале дівчатко тихо шепотіло молитви, стоячи навколішках.

— Господи! Візьми мою маму до себе з холодної ями, нехай їй у Тебе гарно буде!... І мені дай, Господи, щоб я робити навчилася, щоб замість мами стала братікові⁸ й сестричці...

Глянув місяць на дівчатко й зачудований немов зупинився на небі, обливаючи маленьку дівчину, що молилась серед хати, своїм сріблястим промінням.

А вона все молилась, у місячному світлі стоячи. А потім, поклавши три поклони, встала, підійшла до брата й до сестри, вгорнула їх ноги кожухом і сама лягла біля них, накинувши на плечі свитину.

І довго стояв місяць зачудований, довго дививсь у вікно, ллючи небесний світ⁹ у хату, аж поки якась хмарка не набігла і не сховала його.

Борис Грінченко.

Пояснення: ¹ піл — застелене місце на долівці, щоб спати

² миттю — в одній хвилині

³ юпчина, юпка — каптаник

⁴ куліш — рідка каша з пшона

⁵ відмагатися — відпрошуватися

⁶ бриніли — набігали, напливали

⁷ примоститися — приміститися, присісти

⁸ стала братові замість мами — заступила братові маму

Запитання: Як мала Галя заступала дітям маму?

51. Найдорожча перлина.

Бачив я усякі перли
і коштовні самоцвіти¹,
але є одна перлина,
що з усіх найкраща в світі.

Купувать її не можна,
або нею торгувати;
її часто мають бідні,
і частіше, ніж багаті.

Ту перлину не дістати
ні з печер землі, ні з моря:
тільки той її знаходить,
хто чутким родивсь до горя.

Відібрать її не зможе
ніяка злоба несити,
перла та — сльоза святая,
за нещасний люд пролита.

Володимир Самійленко.

Пояснення: ¹ самоцвіт — дорогий камінь

52. Відважна дівчина.

В селі вибухла пожежа. В одного господаря запалилися на горищі коноплі, а за кілька хвилин загорілася стріха на хаті. Чорні клуби диму обгорнули стріху, із щілин при комині добувалося полум'я.

Хата була замкнена, бо господар з жінкою пішли в поле.

Люди були при роботі, тому мало хто побачив вогонь. Прибігли дві жінки та й стали голосити над нещастям.

Вже ціла стріха стояла в вогні. Тимчасом надбігало щораз більше людей з гаками, сокирами та з водою. Одні розривали пліт, інші лили воду з коновок, та так безладно, що більше води лилося на людей, що стояли довкола хати, ніж на сам вогонь.

Аж тут хтось вигукнув:

— Таж там є дитина, малий Петрик!

— Де? — питали люди.

— В хаті, спить у ночвах ¹ під вікном. Якби лише вибити віконце, то ще можна б його витягнути живим.

Але ніхто не рухався. Дим вигризав очі, вогонь припікав сильно, солома на стрісі горіла, а крокви під нею жівірили, неначе розпалені дроти.

— Ну, руштеся котрий з вас! — кричали жінки.

— Ой, ви, непотреби! Негідні ви того, щоб вас чоловіками звати!

— То лізь сама в вогонь, коли така мудра! — відізався якийсь чоловік із гурту. — Таж там смерть пев-

на, а дитина немічна, неначе курчатко, певне вже не живе.

Здалека залунав жалібний жіночий крик:

— Рятуйте дитину!

То мати малого Петрика бігла з поля. Та інші люди закликали:

— Тримайте її, тримайте! Вона ще скочить у вогонь, і дитину не вирятуює, і сама згине!

— Пустіть мене, пустіть! Там моя дитина! — голосила бідна мати.

Нараз надбігла якась дівчина, кинулася до вікна хати, що горіла, виломила ціле вікно разом із рамами й перехилилася до середини хати так, що лише босі ноги було видно.

— Що ти робиш, навісна!² — кричали люди за нею.

— Ганю, вернися! — обізвався хтось із юрби.

Але Ганя не зважала на перестороги: вхопила дитину з ночвів і витягла крізь вікно з хати. В цій саме хвилині запалася стеля, іскри посипалися довкола, а густий дим огорнув дівчину. Насилу видобулася вона з клубів диму, тримаючи на руках малого Петрика, що кричав з усієї сили.

Ганя віддала дитину врадуваній матері, пригладила руками обсмалене на голові волосся і вернулася до своєї роботи, не чекаючи подяки за свій учинок.

— Що це за дівчина? — питали люди. — Чи це сестра малої дитини?

— Ні, — відповів хтось із юрби, — це донька бідної вдовиці; вона служить в ось того господаря.

Пояснення: ¹ ночві — посуд, де нераз хліб місять, перуть шмаття (нецьки)

² навісний — без розуму

Запитання: Як відважна дівчина вирятувала дитину з горючої хати?

53. Бабські ліки.

Перед двором у селі Циганах, у тіні кріслатої липи сиділа сільська дівчина, закривши рукою очі.

— Що тобі, Фесю? — сказала до неї стара Совиха, йдучи на роботу.

— Ах, ті нещасні очі! Вже третій раз цього року доводиться мені тяжко з ними бідувати.

Віднявши руку, показала бабі очі, що дуже зачервоніли.

— От тількищо від'їхав із двора міський лікар, який оглядав мої очі, — казала далі Феся. — Він дав мені оцю воду у плящині й казав нею закроплювати очі три

рази в день. І сам запустив мені каплю тієї води до ока; та як стало пекти, то я гадала спершу, що геть око випалить; ось ще й досі пече.

Совиха слухала, кивала милосердно головою й щось шептала Фесі до вуха.

На другий день прийшла Феся, як звичайно, до двора на роботу; одне око мала напухле, а друге перев'язане хусткою. Над'їхав лікар, а пані післала знову по Фесю. Дівчина несміливо ввійшла зі спущеними очима.

— Чи ти закроплювала очі вчора й нині тою водою, що пан доктор дав? — запитала пані.

— Ні, прошу пані, — казала зі смутком Феся, — вже мені не треба ніяких ліків.

— Чому ж то? Адже видно, що тебе очі нині ще гірше болять, як учора.

— Я була вчора з Совихою в ковалихи, що зашіптує всі хвороби, — казала дівчина. — Ковалиха палила зілля й засипувала мені око, що мене дуже боліло. Зверху приклала свіжого зілля, потім зав'язала око й веліла так ходити. Вона казала, що незабаром видужаю, а тимчасом очі мені запухли й боліли мене так дуже цілу ніч, що я не могла ні на хвилину заснути.

Лікар хотів побачити око Фесі й казав їй зняти хусточку. Коли Феся це зробила, скрикнула нараз, бо зміркувала, що вона на одне око нічого не бачить. Тоді лікар, оглянувши око докладно, сказав їй, що на це око буде вже сліпа ціле життя...

Нещаслива Феся ридала тяженько, але й Совиха мала великий біль і гризоту, бо то вона була причиною нещастя дівчини. Бідна Феся стала калікою через те, що замість слухати вченого лікаря, пішла лікуватися до нерозумної баби. Ковалихи не минула заслужена кара. Цією справою зайнявся суд і засудив ковалиху на кілька місяців тяжкої в'язниці.

Запитання: Від чого осліпла Феся?

Що робити, як котре з вас занедужає?

Яку шкоду приносять людям забобони?

54. Ощадний і скупар.

1.

Якось раз погоріло заможне й багате село. Люди побідніли так, що й не знали, як собі дати раду. З багачів-господарів вони нараз стали жебраками. Треба було якнайшвидше побудуватися. А що не було ні свого лісу, ні грошей, громада вислала до інших сіл своїх заступників по допомогу. Ось і йдуть два чоловіки з того села і вступають до заможних людей; хто дасть, хто відпроситься, як то воно звичайно буває. Заходять вони ввечорі до багача в однім селі. Тільки стали на його подвір'ї, аж чують, як він сварить на наймита, що лишив упряж із коней надворі. Парубок каже йому:

— Та нема чого боятися; довкола все позамикане і пси ще сторожать.

— Говори ти своє, — сварить далі господар на наймита, — а тож роса падає на ремінь, то позсідається, потріскає, хіба ж упряж щотижня справляти можна?

Погорільці, що прийшли просити допомоги, слухають і не знають, чи підступати до багача, чи ні.

— Та де до нього що про милостиню говорити, до такого скупаря, — замітив один.

А другий, якийсь буваліший, каже:

— Попробуємо, скупар має що дати.

Та й підходять.

— Слава Ісусу Христу! — вітають.

— Слава на віки! — відповідає багач і просить у хату. Та, не питавши, чого люди прийшли, за яким ділом, прийняв і погостив їх по-господарському. А далі пішла мова, чого вони поміж людей ходять. Кажуть погорільці, що збирають у добрих людей датки, щоб село відбудувати.

— Авжеж, — каже багач, — порятувати треба, чим змога.

І, не говорячи багато, дав і грошей нескупо, та ще вислав своєю підводою збіжжя аж у погоріле село. Обдарував погорільців, як досі ще ніхто; аж дивуються обидва подорожні. А той подорожній, що відраджував

вступити до скупаря, розказав по правді, як йому здавалося, коли почув сварку на подвір'ї.

— Ми, — каже, — думали, що у вас допомоги нема що й просити, коли ви за марницю так парубка лаяли. От, міркував я, що ви скупар великий, що пожалуєте дати милостиню.

Багач вислухав, як його судять, усміхнувся й каже:

— Та воно, добрі люди, так у світі ведеться, що дбалого й обачного господаря прозивають скупарем. А то, гостеньки мої, якби я сам усюди не наглядав свого господарства, то я нині не міг би дати вам допомоги, хоч би й маленької.

2.

Попрощали погорільці доброго чоловіка й пішли далі шукати поміж людьми допомоги й порятунку для свого села. Заходили до всяких людей; хто дав, хто відмовився. Аж заходять знов до багатого, та дуже скупого чоловіка.

Видно здалека багацькі достатки, скирти й обороги повні, а господар у бідній одежині ходить і лає слуг, які не, як у людей, веселі й повновиді, а марні, худі й понурі.

Побачив подорожніх; вони кланяються йому.

— Слава Ісусу Христу!

— А ви чого волочитеся? — кричить скупар.

— Ми ходимо просити в добрих людей допомоги для погорілого села.

— Ага, — каже лукавий багач, — ходите за даремщинами, волочитеся, робити не хочете, — ідіть до дурних; я таких мудрагелів уже бачив і знаю.

— І це допомога — лукаве слово, — кажуть подорожні та й пішли далі.

Минуло років зо три, погоріле село відбудувалось, люди почали відживати і приходити знову до маєтку. Заходить до одного з тих, що ходили по допомогу, бідний, нужденний чоловік за жебраним хлібом. Став при дверях і говорить молитви. Господар не питав, що

за один і відки той убогий чоловік, але попросив у хату і прийняв, як то кажуть: „чим хата багата“.

Погостився жебрак, подякував, а далі питає господаря:

— А ви пізнаєте мене, господарю?

Господар приглядається, та не пригадує собі. Тоді каже йому жебрак:

— Чи пам'ятаєте, як то ви ходили допомоги просити для вашого погорілого села й зайшли до багатого скупаря, який не тільки нічого не дав, а й поганьбив ще! Цей лукавий, багатий чоловік — то я. За лукаве серце Бог мене покарав і привів до нужди. Я погорів з усім моїм достатком, а нині беру милостиню від того, кого я в нещасті не порятував та ще й зневажав лихим словом.

Запитання: Як прийняв погорільців ощадний, а як скупар?
Якого чоловіка називаємо ощадним, а якого скупим?

55. Покаяний розбійник.

1.

У дрімучому лісі спасався праведний пустельник, і в цьому ж дрімучому лісі лютував кровожадний розбійник.

Якось приходить він із своєю величезною, залізом окутою довбнею до пустельника та й просить у нього сповіді, а ні, — каже, — то вб'ю, як не висповідаш мене.

Що тут робити, — смерть не свій брат: праведник злякався й заходився з Божою поміччю сповідати кровожадного злочинця. Та гріхи його були такі великі й страшні, що він не міг зараз же на нього епітимію¹ накласти й попросив у грішника три дні часу для роздуми й молитви.

Розбійник пішов до лісу й за три дні вернувся.

— Ну, що ж, — каже, — старче Божий, чи придумав ти щось добре?

— Придумає, — відповів праведник і вивів його з лісу в поле на високу гору, встромив там, неначе кіл, страшну довбню в землю та й звелів грішникові носити в роті воду з глибокого яру й поливати свою страшну палицю.

— Тоді, — каже, — відпустяться тобі гріхи твої, коли з цього смертельного знаряддя виросте дерево й принесе овочі.

Сказавши те, праведник пішов у свою келію спатися, а грішник узявся до роботи.

2.

Минуло кілька років. Праведник забув уже про свого духовного сина.

Якось у добру годину вийшов він із лісу і походить по полі та в роздумі підійшов до гори. Аж нараз почув гарний запах, що нагадував дулю. Праведник спокусився цим запахом і пішов розшукувати овоче-ве дерево. Довго ходив він біля гори, а запах усе сильнішає. Тоді він виходить на гору, і що ж бачать його здивовані очі? Чудову грушу, вкриту дозрілими овочами, а під деревом у холодку відпочиває дід із довгою аж до п'ят бородою, як у святого Онуфрія. Схимник² пізнав у старому дідові свого духовного сина й покійно підійшов до нього поблагословитися, бо він був уже від самого схимника праведніший.

За Тарасом Шевченком.

Пояснення: ¹ епітимія — покута при сповіді

² схимник — чернець, що спасається в монастирі, або на самоті

Запитання: Яку покуту мав відбутися розбійник?

Чи була прийнята його покута?

56. Праведний Максим.

Праведний був
Максим отой, брате —
а трудящий, роботящий
та тихий до того

та ласкавий... Було тобі,
ніже¹ ані кого
не зачепить ані ділом,
ніже яким словом.

— „І талан² і безталання —
все“, — каже, — „від Бога,
Вседержителя святого,
а більш ні від кого...“

Було, не спочине
ніколи він. А в неділю,
або в яке свято
бере святий псалтир в руки
та й іде читати
у садочок.

У садочку,
там у холодочку,
його жінку поховали...

Отож у садочку
за упокой душі її
псалтир прочитає,
потім собі тихесенько,
тихо заспіває
„Со святими“ — та й заплаче,
а потім пом'яне
покійницю тещу з сином
і веселий стане.

— „Все від Бога“, — скаже собі:
„Треба вік дожити!“

Отакий то муж праведний
був він на цім світі.

А у будень, то він тобі
не посидить в хаті;
все нїшпорить³ по надвір'ю:
— „Треба работати“, —

було, скаже по-московськи, —
„а то, лёжа ⁴ в хаті,
ще опухнеш“.

Та взяв якось
заступ ⁵ і лопату
та й пішов собі у поле
криницю копати.

— „Нехай, — каже, — колись люди
будуть воду пити
та за мою грішну душу
Господа молити!“ —

Вийшов в поле геть від шляху,
у балку ⁶ спустився
та й викопав при долині
глибоку криницю
і виложив цямриною
і над шляхом в полі
височенний хрест поставив.
Зо всього роздолля ⁷
широкого було видно.

Це, бачиш, для того,
щоб знать було, що криниця
є коло дороги,
щоб заходили з криниці
люди воду пити
та за того, що викопав,
Богу помолитись.

Тарас Шевченко.

Пояснення: ¹ ніже — старе українське слово, значить: ані-ані

² талан — щастя, доля

³ нишпорить — ходить і шукає за чимсь

⁴ лежа — лежачи

⁵ заступ — рискаль

⁶ балка — яр

⁷ роздолля — широка долина

Запитання: Як праведний Максим прислужився людям?
Який був Максим?

Адольф Гітлер серед дітей.

57. 3 молодих літ Адольфа Гітлера.

Над річкою Інном лежить містечко Бравнав, в якому 20 квітня 1889 року народився Адольф Гітлер. Батько його був австрійським митним урядовцем, бо Інном проходила границя між Німеччиною і Австрією.

Жити в надграничному місті було для малого хлопця цікаво; неодне можна було побачити й почути. Але одного він не міг ніяк зрозуміти: по цей і по той бік границі жили однакові люди — німці; говорили такою самою мовою, однаково виглядали, а проте на одному березі Інну був інший цісар і інша держава, а на другому інший. Це було для нього дуже дивне.

У школі малий Адольф учився добре. Та ще радніше він грався з іншими хлопцями в лісі і в полі. Вони

з охотою слухали його, і він часто був провідником забави.

З усіх предметів навчання найбільш захоплювався Адольф історією, що розказувала про війни та героїські подвиги. Дома він нераз довго ще передумував те, чого навчився в школі. Ще й тепер він добрим словом згадує свого вчителя історії. Щораз більше цікавився минулим Німеччини, щораз більше хотів знати про те минуле. І незабаром йому було мало того, що він чув у школі на годинах. Шукав за книжками і багато читав.

Одного разу він найшов дома книгу з написом „Німецько-французька війна.“ Прочитав її всю і радів, що він хлопець і теж колись буде вояком. Але коли читав та оглядав образки, йому насувалися всякі думки, виринали різні питання.

— Батьку, чому це на образках зовсім немає австрійських одностроїв?

— Бо ми, австрійці, не брали участі в тій війні.

— А чому ні? Ми ж німці.

— Так, але ми належимо не до Німеччини, а до Австрії.

Це хлопцеві не давало спокою.

— А я таки хотів би належати до Німеччини, — сказав він батькові.

У молодому серці прокинулася туга за одною, великою державою, яка згуртувала б усіх німців.

Пояснення: Довгий час німецький народ жив у двох окремих державах, Австрії та Німеччині. Щойно Адольф Гітлер з'єднав ці обидві частини німецького народу і став Фюрером Великої Німеччини. А інші народи Європи вдячні йому за те, що увільнив їх від большевицької небезпеки та запевнив їм змогу спокійно жити та працювати.

V. Весна прийшла.

58. Подивись.

Подивися: весна встала,
сипле пишними квітками;
подивись: веселим птаством
ожили степи з лісами.

Подивись: в безкраїм небі
сонце-велетень палає,
подивися: земні груди
хлібороб плугами крає.

Подивися: життя встало,
дні настали золотії;
подивись — і стань до праці,
повний сили і надії!

Борис Грінченко.

59. Весна прийшла.

Бурхлива річка
вже кригу ламає;
весела веснянка
далеко лунає.

З чужої чужини,
з далекого краю
пташки прилетіли
до рідного гаю.

Сніги розтопились,
злилися струмками;
земля молодіє,
укрилась квітками.

Гаї всі, всі луки
піснями озвались;
веселим промінням
сонце засміялось.

Весна молоденька
усіх звеселяє
і велику силу
у душу вливає.

60. Звідки взялися крашанки?

Третього дня по своїй смерті Ісус воскрес із мертвих. Досвіта відхилився важкий камінь з гробу Ісуса, з могили вдарила велика ясність, а над гробом став Христос, осяяний великим світлом, з кривавими слідами ран на руках і ногах. За хвилину Ісус зник, а гріб залишився порожній.

Налякані римські вояки, що стерегли Ісусового гробу, побігли до міста звістити своєму сотникові, що сталося, та просили, щоб їх не карав, бо вони не винні:

— Хто може змірятися з незнаною вищою силою, що творить чуда?

Сотник сидів саме при сніданні й мав їсти варені яйця. Почувши цю вістку, він розлютився на вояків і почав кричати:

— Ви, певно, позасипляли, а злодії вкрали вам тіло Ісуса, а тепер викручуєтеся чудом, щоб урятуватися від смерті. Де ж може чоловік воскреснути з мертвих? Яким чином з мертвого може щось стати живе, з червоного біле, з білого червоне! Готуйтеся на смерть!

Вояки присягалися, що вони правду кажуть, та благали, щоб їм дарував життя. Нараз один з них глянув мимохіть на стіл і закликав:

— Ось, сотнику, поглянь! Чи не стало з білого червоне? Чи не може бути чуда? Коли ти пам'ятаєш, що ти сказав, то подаруєш нам життя.

Сотник глянув і собі на стіл і остовпів з дива. Всі яйця на тарілці, що перед хвилиною були білі, тепер

стали червоні. Хвилину не знав він, що з ним діється; велика переміна склалася в його серці. Нарешті він промовив:

— Радуйтеся, бо ви врятовані! Вірю вам тепер, що той замучений воскрес, і вірю, що він був Бог! Ідьте у мирі, а на спогад свого рятунку візьміть собі кожний одно червоне яйце. Вони вас урятували.

Кажуть, що потім урадувані вояки розказували всім про чудо, яке сталося над гробом Ісуса і в домі сотника, а на доказ того показували червоні крашанки. І відтоді всі християни що Великодня красять крашанки і пишуть писанки та обдаровують одні одних. Це на пам'ятку того, що як ті червоні крашанки врятували вояків від смерти, так Ісус Христос своїми муками врятував увесь людський рід від пекельної заглади.

Запитання: Як святкують у нас Великдень?

Як бавляться діти під церквою на Великодні Свята?

61. Писанки.

Йде Великдень! Гей, дівчата,
будем писанки писати!
Понапишемо їх досить
і собі, і хто попросить.

Як сказали, так зробили:
воску трохи розтопили,
в черепках краски пригріли
і до праці всі засіли.

Прийдуть гості у вівторок,
буде писаночок сорок.
Є що людям показати,
і є що роздарувати.

Юра Шкрумеляк.

Запитання: Як пишуть писанки?

62. Сміховинка.

— Ну, та й хóроше ми з панотцем службу велико-
дню правили!

— Хто ж то „ми“, Грицю?

— Та ми ж: панотець, дяк та й я!

— Як же це так?

— А так: панотець і дяк у церкві, а я на дзвіниці.
Панотець книги святі читав, дяк співав, а я хвоста від
мотузка держав, як дзвонар у дзвін бив.

63. А ти, земле, уроди...

А вже красне сонечко
припекло, припекло;
ясне-щире золото
розлило, розлило.

На вулиці струмені
воркотять, воркотять;
журавлі курлікають
та й летять, та й летять.

Засиніли проліски
у ліску, у ліску,
скоро буде земелька
вся в вінку, вся в вінку.

Ой, сонечко-батечку,
догоди, догоди,
а ти, земле-матінко,
уроди, уроди!

О. Олесь.

Запитання: Що діється на весні, коли пригріє сонце?

64. Мала господиня.

На горбочку хатка,
біля хатки грядка,
а на грядці Ганя
копає вже зраня.
Ось глядіть,

вже садить
біб, горох, квасольку,
диню й бараболю,
огірки
й буряки!...
На горбочку хатка,
біля хатки грядка,
а на грядці Ганя
вже скородить зраня.
Ой! Так, так
сіє мак,
айстри і дзвіночки,
мальви й синьоочки!
Ох, таке,
як ніде!
На горбочку хатка,
біля хатки грядка,
а на грядці Ганя
підливає зраня.
Буде — гай-
урожай!
Носить воду з річки,
будуть кукурічки ¹
ще й які!
Ще й які!

М. Матвієйко.

Пояснення: ¹ кукурічки — проліски

Запитання: Яку користь маємо з города?

Як садять та сіють на весні городину та квітки?

65. Льон.

1.

Льон увесь чисто був цвітом укритий. Цвіт на ньому був гарнесенький, синесенький, а тонкий же та делікатний, немов крильця в мухи, а то й ще тонший. Сонечко на нього світило тепленько, хмарка кропила

дощиком, і льоніві від того було так любо, як от часом дитині, коли мати її вміє та й поцілує. Обое вони після того тільки кращують.

— Люди кажуть, що я дуже показний та гарний! — шепотів льон. — О, я ще не такий виросту і з мене виїде чудовий шмат полотна. Ох, який же я щасливий! Та нема в світі нікого від мене щасливішого. Мені так тепер добре..., а потім таки буде й пуття з мене! Як звеселяє мене сонячний промінь, або той дощик краплистий: який він смачний, корисний! Я такий щасливий, такий щасливий!

— Так таки-так! — промовив з тина кілок. — Говоріть собі: то ви ще світу не знаєте! А от ми — так знаємо, бо сучкуваті.

От він зарипів так журно та жалібно:

„Трісь-тріся! Трісь-тріся!

От і пісенька уся!“

— Ні, не вся, — каже льон: — завтра от підживить мене дощик, або сонечко вигріє; я чую, як я расту, почувую, як я цвіту. Нема від мене щасливішого!

Коли це одного ранку прийшли люди на поле, взяли за льон та й позривали його геть із корінням. Як же то воно було боляче! Потім повкидали в воду, ніби потопити хотіли, а далі до вогню порозстиляли, немов на смаження; страху було й лиха такого!

— Еге, та то не все свято! — думав льон: — що ж, і потерпимо: за терпіння дасться і розуміння!

Але що день, то гірше ставало: його мочили, терли, тіпали, чесали, і бідний льон не знав уже, що й до чого? А як намотали на дрючок та сюррр... веретенем крутнули, то так йому голова закрутилася, що й думати не було можна!

— Який же то я був колись щасливий! — думав льон. — Будемо вдячні й за це! Вдячні, вдячні!... Ох, лишенько!

А тимчасом узяли його до верстату. От і зробився він великим гарним шматком полотна. Увесь льон що до стебла пішов на той шмат.

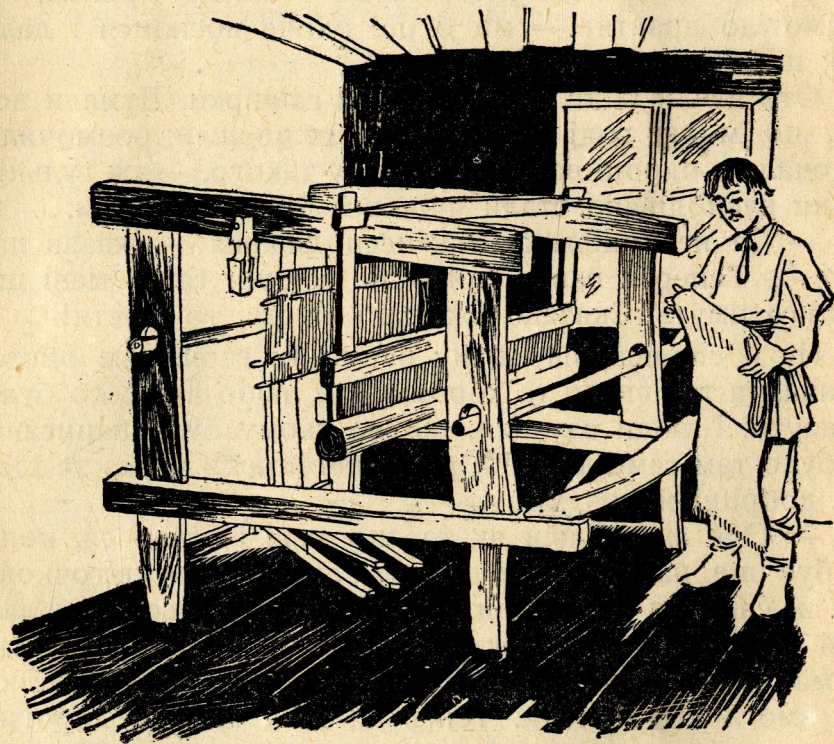
— Як це все незвичайно! — казав льон. — Зроду-віку я не йняв би віри! Але як поталанило мені. Ет, кілок з тину співав якусь нісенітницю:

„Трісь-тріся! Трісь-тріся!
От і пісенька уся!“

— А пісня зовсім не вся! Тепер тільки вона й починається! Справді, усе незвичайно! Перейшов я таки справді чимало мук! Тепер то я від усіх щасливіший! Гляньте, який я тонкий та міцний, який я білий та довгий! Е! Це інша річ, ніж рослиною бути, хоч і в квітках:

там коло тебе ніхто не панькається, навіть і воду п'еш тоді хіба, як випаде дощик... А тепер мене так пильнують, так коло мене падають, що й годі! Щоранку перевертає мене наймичка, а щовечора роблять мені в ба-

лії купіль. Сама пані-матка каже, що я на цілу околицю найкращий шматок! Ні, вже щасливішим і бути не можна!

От понесли потім полотно це до одного дому і поклали під ножиці. Ох, лишенько! Як його пошматували, покраями, як покололи голками! Нема що казати — мало було втіхи, але зате з полотна вийшло дванадцять сорочок.

— Ні, гляньте но! — думало полотно. — Тепер от я стало справжньою штукою! Ось на що я здалося! Яке ж це щастя! Тепер я стаю людям на вжиток, —

радісно так! Я розпалося на дванадцять частин; але всі ми одна в одну, наче вилиті. От незвичайне щастя!

Минуло кілька років, і сорочки порвалися, порозпадалися.

— Що ж мусить колинебудь і кінець прийти, — шамотіло дрантя: — ми б ще охоче носилися і далі, так що ж, коли це неможливе!

Ото взяли їх та й подрали на ганчірки. Думали вони, що їм уже годі животіти, бо їх посікли, розмочили і почали в окропі варити... Страху такого, — аж гульк!.. Вони несподівано стали чудовим білим папером.

— От несподіванка, так несподіванка! — казав папір. — Тепер я навіть тонший, як був: та на мені ще й писатимуть. Сказано вже, що щастя, то щастя!

Ну й справді, на ньому написали гарненьке оповідання, та так чисто та хороше, що любо й весело було глянути. І люди слухали, що на ньому було написане. А було там саме добре й розумне, і люди через те стали добріші й розумніші.

— Оце вже більш як те, що мені і мріялося, коли я був ще на полі маленькою, синенькою квіточкою. Чи ж снилося мені коли, що мені доведеться між людей нести освіту й радість. Тепер я, певне, піду в світи, помандрую по всіх країнах, щоб мене всі-всісенькі люди змогли прочитати. Тепер на мені стільки дорогих думок, скільки перше було квіток синеньких. От коли вже я найщасливіший.

Але папір у велику дорогу не вирушив, а дістався тільки до друкарні і там усе те, що на ньому було записане, надрукували в книжечках. Книжечок вийшло тих сила, так що з них випало людям далеко більше радощів і вжитку, ніж з того паперу.

Г. Андерсен.

Запитання: З чого і як роблять папір?

Кожна людина повинна тішитися, що може іншим приносити користь; складіть про це оповідання!

66. Орачі й муха.

У полі орачі на ярину орали,
і муха там була.
І хоч її, непрохану, ганяли,
бо звикла змалечку кохатися в чужому,
одначе крадькома і їла, і пила.

Надвечір орачі верталися додому,
і муха там на розі у вола.
Зустрівсь комар на лузі край села
та й каже, сміючись:

„Добри́вечір, сестричко!

А ти вже тут чого, перепеличко?

Кума, чи родичка¹ кому?“

А та йому:

— „Бов! бов! раденький, що дурненький!
Хоч довгий ніс, та розум коротенький,
бо комарі не сіють і не жнуть...

Ти роздивись: у полі ми орали,
раненько почали́, весь день не віддыхали,
тепер додому час, з вечерею нас ждуть.“

Ми й між людьми чимало знаєм
брехливих прихвостнів таких;
вертяться скрізь, щоб бачили і їх:
і ми, мов, тут — турбуємось і дбаєм!

Леонід Глібів.

Пояснення: ¹ родич — свояк

Запитання: Чого вчить нас байка про орачів і муху?

67. Сирітка в лісі.

1.

Ішла сирітка вночі лісом і заблудила. Вранці зо страхом побачила, що вона зовсім не знає, де вона. І стала плакати-ридати:

— Що ж пічну я сама одна в лісі, де душі живої немає. Доведеться вмерти з голоду.

Ішла сирітка лісом та й ішла, все дороги шукала, але ніде й сліду стежечки не було. Коли ж надійшов

вечір, сирітка сіла на землю, віддала свою душу Богові в опіку й задумала не рухатися з місця, хоч би й що діялось.

Коли так сиділа, за хвилинку надлетів білий голубчик, що в дзьобі ніс золотий ключ. Поклав ключ на землю біля сирітки та й каже:

— Бачиш оце велике дерево? Там є малесенький засув, відчини його цим ключем і знайдеш там і їжі, і пиття доволі.

Сирітка вчинила те, що голуб велів: відчинила дерево і знайшла там глечик молока й білі коржики, то й наїлася досита. Думає:

— В цій порі вже кури йдуть спати, коли б і мені постілонька.

Саме надлетів голубчик із другим ключем та й каже:

— Відчини цим ключем друге дерево; там найдеш гарненьку постіль.

Сирітка вчинила те, що голуб велів, відчинила друге дерево, найшла гарненьку постіль. Помолилась Богові, поклалася і смачно заснула. Вранці прилетів голуб утретє і знову з золотим ключем.

— Відчини цим ключем це третє дерево, найдеш там гарний одяг.

І справді: відчинила сирітка дерево, знайшла в ньому гарне вбрання, золотом шите й самоцвітами ткани, що його й жадна царівна не має.

Жила так сирітка довгенько, а голубчик прилітав щоднини й давав їй усе, чого забажала.

2.

Одного дня сказав голуб до сирітки:

— Чи захотіла б ти мені щось учинити?

— З radoї душі, — відказала дівчина.

— Заведу я тебе до маленької хатини, увійдеш там і побачиш у кімнаті бабусю, що сидітиме біля вогню. Вона скаже тобі: „Здорова була“, але ти не відповідай, а йди до другої світлиці, побачиш там різних перстенів силу-силенну. Вони будуть розсипані по столі. Не дивись на хороші перстені з дорогими самоцвітами, а знайди простий перстень з заліза, що там буде, і принеси мені, та все те якнайшвидше.

Дівчина пішла до хатини, до першої світлиці. Побачила старезну жінку, що дуже здивувалася і сказала:

— Здорова була, моя дитинко!

Але сирітка не відповідала нічого, лише пішла до других дверей.

— Куди ж це ти? — крикнула стара й намагалася вхопити її за спідницю. — То моя хата, і ніхто не має права тут господарювати.

Але сирітка вирвалася і сміливо ввійшла до другої світлиці. На столі побачила силу-силенну найрізніших перстенів, що блищали й приманювали до себе її очі. Сирітка стала їх перекидати, та не могла знайти залізного перстеня. Раптом побачила стару жінку, а в руці в неї клітку з птахом. Стара хотіла втікати із світлиці.

Тоді сирітка мовчки підійшла до неї, взяла клітку, виїняла птаха й побачила в нього в дзьобі залізний перстень. Взяла вона перстень і щосили побігла до свого голуба. Та голуба не було. Дівчина стала під деревом та чекає. Тоді їй здалося, що дерево стало м'якшати, і нагло гілки обняли її. Повернувшись, замість дерева, вона побачила красного молодчика. Він сказав:

— Ти звільнила мене від чарів лихої чарівниці. Це вона зачарувала мене в дерево. Щодень, на кілька годин я міг ставати голубом; та доки не мав я залізного перстеня, не міг вернутися до людської подоби.

В цій хвилині стали перед ним його слуги й коні, що їх теж чарівниця замінила була в дерева. Вони поїхали разом до його царства, бо він був сином могутнього царя. Царевич узяв сирітку за жінку і жив з нею довго в radoщах і щасті.

Брати Грімми.

Запитання: Як жила сирітка в лісі?

Хто їй помагав?

Як вона вирятувала зачарованого царевича з-під влади лихої чарівниці?

68. Фарбований лис.

1.

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Скільки разів гнали його стрільці, тровили його псами, наставляли на нього пастки, або й підкидали йому затруєного м'яса — нічим не могли йому дошкулити. Лис Микита глузував собі з них, обминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, — то не було сміливішого, вигадливішого, зручнішого злодія від нього. Зійшло до того, що він не раз у білий день вибрався на полювання і ніколи не вертався з порожніми руками.

Це незвичайне щастя і його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по лісах, а завтра в білий день піду до міста і просто з базару курку вкраду.

— Ет, годі, не говори дурниць! — умовляли його товариші.

— Що, дурниць? Ану, побачите! — нахвалявся Лис і вирішив твердо завтра, саме в торговий день, побігти до міста і з базару вхопити курку.

2.

Але на цей раз бідний Микита таки перебільшив. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючись між городовиною, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилинку вискочити на вулицю, забігти на базар і вернутися назад. А на вулиці і на базарі крик, шум, гамір, — вози скриплять, колеса гуркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, жиди шваркочуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чував.

Але що діяти? Наважився, то треба кінчити те, що почав. Посидівши кілька годин у бур'яні коло плота, він освоївся з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потрохи, куди і як найліпше бігти, щоб осягнути свою ціль, Лис Микита набрав відваги, розбігся і одним духом перескочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й помітив, і нікому до нього не було діла. „От пес та пес“ — думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився¹, стулився та ровом як не чкурне просто на базар, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і в мішках на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотна, насіння, курей, качок і інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до базару, коли йому назустріч біжить пес, з іншого боку надбігає другий,

а там бачить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали, хто він, загарчали та як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита

скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а з сіней на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам прислухається, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить

Лис, що на подвір'ї в кутку стоїть якась діжа. От він, недовго думаючи, скік у діжу та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, як надбігли пси цілою купою, дзявчучи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по тісенькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, дряпають.

Лиса ані сліду немає. Кілька разів підходили до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, в тім домі жив маляр, що малював кімнати, паркани та садові лавки. Майже вмираючи зі страху, бідний Лис Микита мусів сидіти у фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у такому вигляді, появився на вулиці, то вже не пси, але люди кинуться за ним і не пустять його живого.

Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом² вискочив із своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю і, неспостережений ніким, ускочив до садка, а відси бур'янами, через плоти, через капусту та кукурудзи чкурнув до лісу. Був голодний, змучений, ледве живий. Підкріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою і заснув.

3.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день і обереженько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип! Глип! Нюх! Нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях.

— Саме добра пора на полювання! — подумав.

Але в ту мить зирнув на себе:

— Господи! — аж скрикнув бідолашний. — А це що таке?

З переляку він кинувся тікати, та ба, сам від себе не втечеш! Зупинився і знову придивляється: „Та невже це я сам? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги?“ Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими гудзами, не то їжовими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне, а важке, мов довбня, і також колюче.

В тій хвилині де не взявся Вовчик-братік. Побачивши нечуваного синього звіра, всього в колючках та гудзах, і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, аж завив з переляку, а, отямившись, як не пішов утікати! Подибав у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — всі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепече:

— Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой, та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитуються його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули й собі та й кинулися в розтіч. Де ж пак! Такого звіра не видано, не чувано, відколи світ світом і ліс лісом.

Хоч і як тяжко турбувався Лис своїм новим виглядом, а все таки він добре бачив, яке враження зробив той його вигляд спершу на Вовка, а оце тепер і на інших звірів.

— Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та це не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти! Стійте лишень, я вам покажу себе!

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов у глиб лісу до звірячого майдану. Прийшовши на середину майдану, сів на тім пеньку, де звичайно лю-

бив сідати Ведмідь. Сів і жде. Не минуло й пів години, як довкола майдану зібралося звірів і птахів видимо-невидимо. Стоять здалека, тремтять.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Приступіть ближче, я вам усе розповім.

Звірі трохи наблизились до нього.

— Слухайте, любі мої, і тіштесь! — лагідно й солодко говорив Лис. — Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! — і, ожививши мене своїм духом, мовив: „Звіре, Гостромисле! У звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Іди на землю і будь звірячим царем!“

Почувши це, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой, Господи! Так це ти будеш наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала у звірячій царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки та ведмеді нарізали овець, телят, і нанесли цілу купу новому цареві.

І Лис Микита зробився царем, жив собі як у Бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерsti, щоб звірі не пізнали, хто він є справді. Він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами³, що він є Лис, а зовсім не звір Гостромисл.

Так минув рік з того дня, коли він настав на царство. Звірі надумали святкувати вчисті тої день і справити при цій нагоді великий концерт. Зібрався хор з Лисів, Вовків, Ведмедів і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали сольо, аж око в'януло. Але коли молоді Лисички задзявкотіли тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його обережність заснула, і він піднявши морду, як не задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що тут сталося! Всі співаки відразу застихли. Всім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та це ж Лис! Простісінький фарбований лис! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах, ти, брехуне!

Люті за те, що так довго давали йому дурити себе, всі кинулися на нещасного Лиса Микиту і розірвали його на шматочки.

Іван Франко.

Пояснення: ¹ знітисся — скулитися

² прожогом — дуже швидко

³ міністри — найвищі урядовці в державі

Запитання: Який був на вдачу Лис Микита, чого він вибрався до міста і що з ним там сталося?

Як жилося Микиті, коли він повернувся до лісу?

Як скінчилося царювання Лиса Микити?

69. Пригода Лиса Микити.

Край глибокої криниці
висіли два відра з криці
на довжезнім ланцюгу;
Лис хотів води напиться —
сів в відро, щоб вниз спуститись,
друге ж звисло на верху.

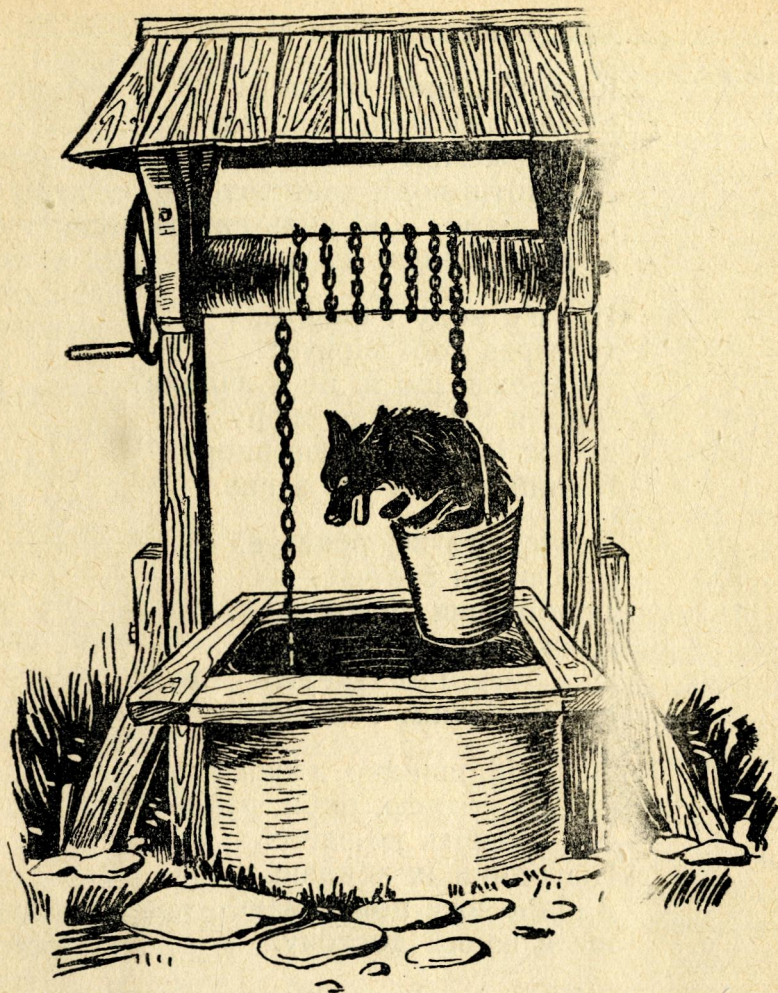
Ну, п'є воду і смакує,
та нараз собі міркує:
— „Боже, що ж це я вчинив?
Вниз я з'їхав, але вгору
хто ж мене підтягне впору?“
Бідний з жаху аж завив.

Плаче, стогне, репетує, —
а Вовчиця тее чує,
пробігаючи ліском.
До криниці зазирає...
— „Лисе, що таке?“ — питає
своїм ніжним голоском.

Лис мій швидко забалакав:
— „Ах, тітусю, риби, раків
тут я навіть не злічу!
Півгодини їх збираю,
а відро вже повне маю,
ще й наївся досхочу.

„Жаль — нема куди вже брати...
Влізь до того он відра ти
і сюди мерщій спустись.
Наїсися ще й додому
занесеш линків старому“.
Так брехав їй хитрий Лис.

Ну, а це ж для вас не тайна,
що Вовчиця, як звичайно,
страх голодная була.
Як про рибу й раки вчула,

зараз у відро стрибнула —
та й з ним шусть! униз пішла.

Вниз пішло відро Вовчиці,
вверх пішло із дна криниці
те відро, де Лис сидів.
— „Ну, тітусю, будь здорова!
Я спішу до Магерова!“ —
крикнув Лис, як вверх летів.

„Славно ти вдала драбину,
я йду вгору, ти вдолину, —
що ж, на тім стоїть земля!
Риб не знайдеш ти, небого,
та подумать треба довго,
як дістатись відтіля“.

Іван Франко.

Запитання: Як обманув Лис Микита Вовчицю?

70. Осел і Лев.

1.

Був собі раз Осел. Забагато йому стало праці й ба-
тогів у господаря.

— Давай, — думає, — втечу в ліс і буду жити на
волі! Буду собі пастися по лісі, і хто мені що зробить?

І, не думавши довго, втік від господаря та й у ліс.
Добре йому там. Пасеться, де хоче, не робить нічого,
ніхто його не б'є; відколи живе, ще такого добра не
зазнав. Аж раз дивиться, йде Лев, страшний-престраш-
ний, та й просто на нього.

— Ну, — думає собі Осел, — аж тепер буде по мені!

Але поки Лев дійшов до нього, він якось трохи опам'ятався і поміркував собі:

— Ану, може я його якось здурю?

Та й як стояв, бух на землю, ліг собі й лежить, мов
і гадки не має. Надходить Лев і кричить уже здалека:

— Ей ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому
не встанеш і не поклонишся мені?

А Осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими
вухами клапає. Підійшов Лев і знову кричить:

— Зараз устань і поклонися мені!

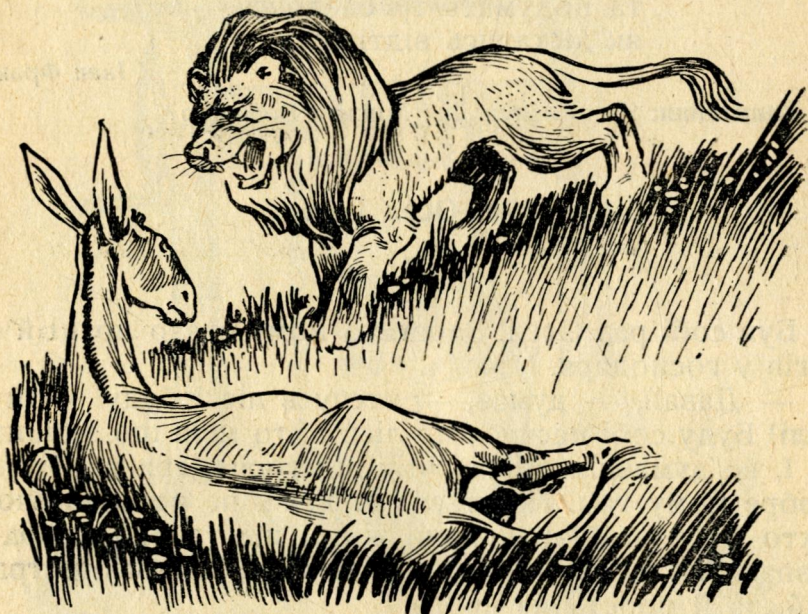
— А хто ж ти такий? — питає Осел.

— Ти ще й питаєшся? — кричить грізно Лев. — Хіба
ти не знаєш, що я Лев, над усіма звірами цар?

Осел, не встаючи, підвів голову й витріщив на нього
очі.

— І що ти за дурниці балакаєш? — промовив він. — Ти цар над усіма звірами? Хто тобі це сказав? Маєш це на письмі? Хто тебе вибирав на царя?

Лев став, мов чолом об стіну стукнувся.

— Хто мені це сказав? Та всі мені це кажуть, що я над звірами цар. Хіба ж це неправда?

— Певно, що неправда. Не може тому бути правда, бо цар над усіма звірами не хто, а я.

— Ти? — дивувався Лев. — А ти хіба маєш це на письмі?

— Певно, що маю! Ану, подивися отут!

І він устав на рівні ноги, обернувся задом до Лева, та показав своє заднє копито, на яким була прибита новісінька підкова.

— Бачиш? Це моя царська печать. Якби ти був цар, то й ти мав би таку.

— Ото диво! — промовив Лев. — А я про це й не подумав ніколи. Мабуть, твоя правда. Але стій! Давай, будемо пробуватися. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде правдивий цар.

— Добре, нехай і так буде! — промовив Осел, і з тим розійшлися.

Лев побіг по лісі, бігав, бігав: тут зловив серну, там зайчика, там знов якусь звірину. За годину мав уже щось п'ять, чи шість штук. Бере все це й волочить до Осла.

А Осел тимчасом що робив? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясно світило, й серед луки кинувся на землю, ноги геть відкинув, очі зажмурих, язик висолопив на півлікті, — сказав би хто: згинув та й годі.

А понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки, всяка погана птиця. Бачать вони, — лежить неживий Осел, та й усі почали по нім скакати, дзьобати йому язик та й очі. А Осел нічого, тільки як котрий птах надто близько підійде, а він клац його зубами, або стук ногою! Вб'є та й ховає під себе, та так хитро, що інші й не бачать. Не минуло години, а він надушив їх з півкопи. Тоді схопився на ноги, як не стріпається, як не рикне, а птахи всі врозтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з Левом.

Приходить, а Лев уже там.

— Ну, що? — каже до Осла й показує йому свою добич. — Бачиш, скільки я наполював?

— Ну, та й дурний же ти, небоже, — каже Осел і копнув звірів ногою. — Таких звірів я міг би був наловити зо дві копи. Та що вони варті! А ти подивися на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, попробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну, — відповів Лев. — Аж тепер бачу на правду, що ти над звірами цар, а не я! Вибачай мені, що я так неввічливо говорив з тобою!

— А бачиш! — промовив гордо Осел. — Завжди треба бути ввічливим, бо ану ж наскочиш на старшого від себе, а тоді що буде? От і тепер я міг би тобі за кару зробити смерть, але вибачаю тобі, бо ти з дурноти це зробив, а не зі злої волі. Йди ж тепер і пильнуйся на другий раз!

І Лев пішов, похнюпившись та підібравши хвіст, немовби хто вилив на нього бочку зимної-презимної води.

2.

Чи близько, чи далеко здибає в лісі Вовчика-братіка.

— Здорові були, найясніший царю! — каже Вовк і кланяється низенько.

— Ет, іди, не смійся з мене! — каже сумно Лев. — Який я тобі цар?

— Як то ні? — скрикнув Вовк.

— Мовчи, братіку, — шепотом говорить до нього Лев. — Тут недалеко правдивий цар. Як почує, біда буде і тобі і мені.

— Правдивий цар? — дивувався Вовк. — Що за диво? Який же тут правдивий цар, крім тебе?

— Є, є, — з острахом шептав Лев. — Я сам його бачив. Там такий страшний! А що за сила! Навіть тих

звірів ловить, що в повітрі літають. Богу дякую, що мене живого пустив.

— Ну, що ти говориш! — дивувався Вовк. — Диво дивне. Знаю цей ліс не від нині, але ніяк не придумаю, хто б то міг бути. Як же виглядає той новий цар?

— Одне слово — страшний! — говорив Лев. — Вуха отакі, голова як коновка, а на задній нозі царська печать.

— Ніяк не вгадаю, хто це може бути? — клопотався Вовк. — Знаєш що, ходи, покажи мені його!

— Я? Ні за що в світі! — скрикнув Лев. — Досить уже раз страху наївся.

— Та ходи бо! Чого боятися? — заохочував Вовк. — От знаєш що, прив'яжи себе своїм хвостом до мого, сміливіше нам буде йти!

— Про мене, — каже Лев, — нехай і так буде.

Зв'язалися обидва хвостами до купи та й пішли. Вийшли на горбок над поляну, що на ній пасся Осел. Лев зупинився, зазирає та й шепче до Вовка:

— Ось він! Ось він! Подивися!

Обертається Вовк, зазирає та й як не крикне:

— Дурний Леве, таж це Ослисько!

А Левові причулося, що то новий цар уже близько, як не злякається, та в ноги! Через пеньки, через ярки, що було духу! Дер, дер, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, Вовче, близько вже той новий цар?

Але Вовк тільки язик вивісив. Як був прив'язаний до Левиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу і давно вже духа спустив.

— А бачиш, — каже до нього Лев, — ти казав, що новий цар не страшний, а як побачив його близько, то з самого страху помер.

Іван Франко.

Запитання: Як Осел перехитрив Лева?

Що сталося з Вовком?

71. Золотий черевичок.

1.

Був собі дід та баба. І в діда дочка, і в баби дочка. От баба й напалась на діда:

— Купи й купи, діду, бичка, щоб було що моїм дочкам пасти!

Дід поїхав на ярмарок і купив бичка.

От баба свою дочку й жалує, а дідову все лає, все лає. А дідова дочка така роботяща дитина, а бабина — то така мазуха: все б тільки сиділа, згорнувши ручки. От баба на дідову дочку:

— Жени, вража дочко, бичка пасти! Та на тобі дві мички прядива, щоб ти і пом'яла, і спряла, і помотала, і поткала, і побілила, і додому принесла!

Вона взяла прядиво, погнала бичка пастися.

От бичок пасеться, а вона сидить та й плаче. Бичок каже:

— Скажи мені, дівонько, чого ти плачеш?

— Як же, — каже, — мені не плакати! Загадала мені моя мачуха, щоб я оці мички спряла, і змотала, і поткала, і побілила, і додому полотно принесла!

— Не журись, дівчино, — каже бичок, — все гаразд буде. Лягай та спи!

Вона лягла й заснула. Коли прокидається, а ті мички і попрялися, і посукалися, і полотно виткане й побілене — тільки на сорочку! От вона приганняє ввечорі бичка додому, віддає бабі полотенце. Баба взяла його й заховала, щоб ніхто й не бачив, що дідова дочка принесла.

От удруге на свою дочку:

— Жени, доню, бичка пасти! Та на й тобі мичечку. Спрядеш — спрядеш, а не спрядеш — то й так принесеш!

Вона й погнала бичка, та поклалася та й цілий день спала — і за холодну воду не приймалася. А ввечорі приганняє бичка з поля та й віддає бабі мичку:

— Так у мене, мамо, голова боліла цілий день, що я й за веретено не бралася: так сонце напекло.

— Ну, нічого: ляж та засни, — вона перестане.

2.

На другий день знову баба на дідову дочку:

— Вставай, вража дочко, бичка пасти! Та на тобі прядива: щоб ти його пом'яла, потіпала і в мички помикала, і щоб попряла, помотала, оснувала, і поткала, і побілила, а ввечорі полотно принесла!

От вона погнала в поле бичка пасти. Бичок пасеться, а вона під вербою стала та мене це прядиво, та так гірко плаче — сльози, як горох, котяться... А бичок приходить та й питає:

— Скажи мені, дівонько, чого ти плачеш?

— Як же, — каже дівчина, — мені не плакати, коли так і так.

Розказала.

— Не журись, — каже бичок, — все гаразд буде. Лягай та спи!

Вона й прилягла. Та де вже в неї й сон той візьметься! Коли так до вечора той круг прядива і помиканий, і попрядений, і оснований, і полотно виткане й побілене, хоч зараз сорочки ший. Приганяє ввечорі бичка, віддає бабі полотенеце.

Ото баба сама собі:

— Ото вража дочка, як вона все діло поробила! Це все їй бичок поробив...

Та до діда:

— Заріж та й заріж, діду, бичка, а то з твоєї дочки нема ніякої роботи: що пожене бичка пасти, то цілий день проспить і нічого не зробить!

— То й заріжу!

А дівчина підслухала, та йде в загороду та так гірко плаче, так плаче! Бичок її й питається:

— Скажи мені, дівонько, чого ти плачеш?

— Як же, — каже, — мені не плакати, коли хочуть тебе зарізати!

— Не журись, — каже бичок, — все гаразд буде! Як мене заріжуть, то ти проси в баби, щоб дала тобі кишки мити. Там ти знайдеш зернятко. Ти те зернятко посади, то виросте з нього верба яра. Як що тобі треба, іди до тієї верби — усе тобі буде!

От дід і зарізав того бичка. Дівчина й проситься в мачухи.

— Піду я, — каже, — мамо, кишки мити!

А мачуха й каже:

— Авжеж, хто їх поміє, як не ти!

Вона й пішла. А як знайшла у кишках зернятко, посадила перед порогом, трохи віддаля — полила водою. Коли на другий день прокидається — аж з того зернятка така верба виросла, а під вербою криничка. А в ній вода така гарна, що на все село! Холодна та чиста, як сльоза.

3.

Діждали вони неділі. Баба свою дочку вбрала гарно й повела до церкви, а на дідову:

— Топи, нетіпахо ¹! Щоб ти і витопила, і обідати наварила, і поприбирала, і ще на тобі полотна, щоб — поки я прийду з церкви — і сорочки пошила! А як не зробиш, то я тебе й живої не лишу!

От баба з своєю дочкою пішла до церкви, а дідова дочка швиденько витопила і обідати наварила, і пішла до верби ярої та й каже:

— Вербо яра! Відчинись - отворись, Ганна - панна йде!

Верба й відчинилась, а відтіля панни так і висипались:

— Панно наша люба, панно наша мила, який нам наказ буде?

От вона й розказала: так і так. Та й каже:

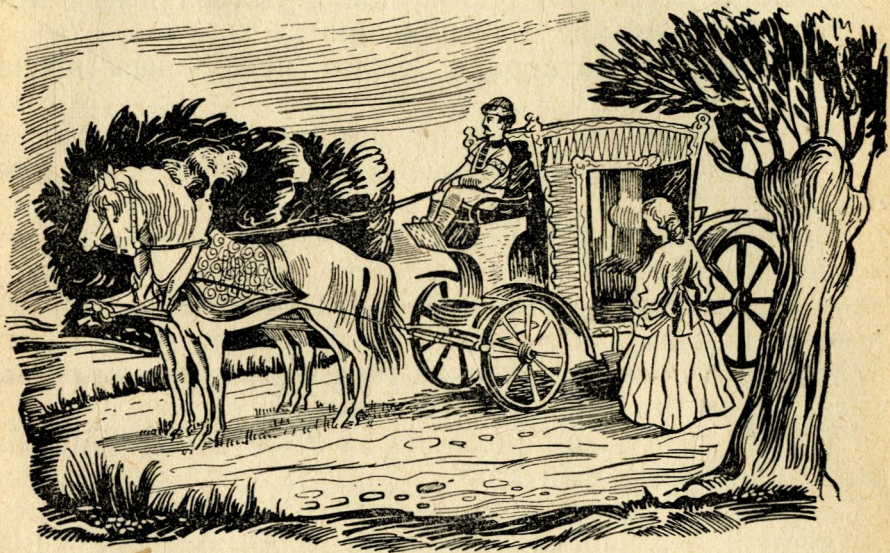
— Давайте мені швидше одягатися, і хай запрягають коні — поїду я до Божого дому!

Ті зараз кинулись: одягли її в шовкове вбрання, у золоті черевички обули: під'їхала карета — поїхала вона до церкви.

Як прийшла вона до церкви, так усі й поторопіли... тільки: шу-шу-шу.

Що воно? Чи це яка князівна, чи королівна, що ніколи ще такої не бачили!

А під той час царенко в церкві був. Так його за серце і вхопило!... Стоїть та й очей не зведе з неї. А тут

його прислужники — всі дивуються та любуються. Тільки не знають, що воно таке. Скінчилась відправа, вона сіла — поїхала. Поскидала з себе шовкове вбрання, наділа знов свої дранки, сіла край віконця — виглядає своїх з церкви.

От приходить баба з церкви.

— А що, обідати наварила?

— Наварила, — каже.

— А сорочку пошила?

— І сорочку, — каже, — пошила.

Посідали обідати, розказують: яку то вони гарну панночку бачили в церкві, що царенко, — каже баба, — „не Богу молиться, та все на неї дивиться“. А на дідову дочку каже:

— А ти, нетіпахо, хоч би була сорочку білу наділа та вмилась, а то як та грубниця! ²

4.

От діждали другої неділі. Баба знову вбрала свою дочку і знов до церкви. А на дідову:

— Топи, нетіпахо!

І знову якусь там роботу дала. Дідова дочка попоралася трохи, йде до верби ярої:

— Відчинися - отворися, вербо яра, Ганна - панна йде!

Верба відчинилася, а з неї ще більше панночок:

— Панно наша люба, панно наша мила, який нам наказ буде?

Вона їм загадала, що треба, — вбралася, в золоті черевички вбулася — поїхала до церкви. А царенко знов там стоїть, мов прикований, і очей не зведе! Тут почали розпитувати людей, чи не знають? Ні, ніхто не знає, що воно за панночка така гарна. Почали радитися, як би його взнати? Царенко каже:

— Хто мені взнає, що воно за панночка, я тому мішок золотих грошей даю!

От допитувались-допитувались, радились-радились — нічого! А в царевича був собі такий сміхунець. Він і каже царенкові:

— А я, — каже, — знаю, як її пізнати можна.

— А як? — питає царенко, — кажи!

— А так, — каже сміхунець, — туди, де вона стоїть, підлиймо смоли, то черевичок і пристане. А вона буде поспішати з церкви додому, то й не помітить, що черевичок лишився в церкві.

От царедворці кинулись і в ту ж мить так і зробили. Скінчилась відправа, вона пішла з церкви, а черевичок золотий і лишився. Сіла вона й поїхала. Дороге вбрання поскидала, а своє дрантя наділа. Сіла й дожидає з церкви.

Поприходили з церкви, розказують: як царенко побивається за панночкою, — та не знають, як його довідатися: що воно за панночка така гарна. А баба ще

дужче зненавиділа дідову дочку, що вона й тим разом роботу поробила.

Царенко так журиться, так журиться: що воно таке? Вже розпитуються по всьому царству: хто золотий черевичок загубив? Ніхто нічого не знає. От і посилає цар своїх дорадників скрізь по царству, щоб знайшли її, та й годі.

— А не знайдете, — каже, — то ви мою дитину загубите. Тоді і вам не жити!

От ті царедворці ходять скрізь по містах, по селах — приміряють той золотий черевичок: на кого він прийдеться, та царенкові за жінку буде. Вже і по князях ходили, і по панах, і по купцях — ні, та й годі. Або малий, або великий! От вони давай ще по селянах.

5.

Ходили вони, ходили, приміряли-приміряли, та так потомилися, що насилу ноги волочать.

— Де б, — кажуть, — нам відпочити у холодку?

Коли глянуть — аж така гарна верба коло хати стоїть, а під вербою й криничка; вони туди. Вийшла й баба з хати. Вони її розпитують:

— Чи є в тебе, бабусю, дочка?

— Є, — каже, — є!

— Одна чи дві? — питають.

— Та є, — каже, — й друга — не моя, а дідова, так то така нетіпаха, що гидко й глянути!

— Ну, — кажуть, — ми примірятимемо золотий черевичок.

— Добре, — каже. Та на свою: — Піди, доню, вмийся, приберися й ніжки помий!

А дідову загнала аж на піч і невмиту, і неодягнену.

От вони повходили в хату, давай приміряти. А баба й каже на свою дочку:

— Давай, донцю, ніжку!

Вони приміряють — не приходитьсь. Тоді й кажуть:

— А де ж, бабусю, друга ваша дочка?

— Та то, — каже баба, — така нетіпаха, нечепура³, куди їй!

— Нічого, — кажуть, — давайте, яка вона є!

От вона злізла з печі, баба її турляє:⁴

— Хоч би ти причепурилася!

Приміряють той черевичок — а він так і влип: як там був! Царедворці ті так зраділи, що Господи!

— Ну, — кажуть, — бабо, ми оцю дочку візьмемо з собою.

— Куди ви її братимете, — таке цвілля? Там з вас люди будуть сміятися.

— Отже візьмемо, — кажуть.

Баба лящить, не пускає.

— Як таки можна, щоб така нетіпаха та стала дружиною царській дитині?

А їй не те, а те, що не її дочка.

— Ні, — кажуть, — одягайся, дівко!

— Пождіть, — каже дівчина, — трохи, я піду, вберусь.

От прийшла до верби ярої — одяглася, вбулася... і така стала гарна, що ні здумати, ні згадати — тільки в казці сказати! Як увійшла в хату — так і осяяла! А баба вже й слова не вимовить...

Посідали в карети, поїхали... Як побачив царенко — сам не свій!

— Швидше, — каже, — благословіть, тату!

От їх поблагословили й одружили, і таке весілля справили, що весь мир⁵ був. От вони живуть і хліб жують і постолом добро возять.

Пояснення: ¹ нетіпаха — нездара

² грубниця — та, що палить у грубі; брудна

³ нечепура — неохайна, брудна

⁴ турляти — тручати

⁵ весь мир — всі люди

Запитання: Яку роботу загадала баба дідовій дочці?

Як бичок помагав дідовій дочці?

Що зробила дідова дочка, як дід зарізав бичка?

Де побачив її царенко і як її відшукали?

П р и к а з к а: Правда кривду переважить.

72. Нагулялося по небу...

Нагулялося по небу
весняному сонце,
зазирає на добраніч
у низьке віконце.

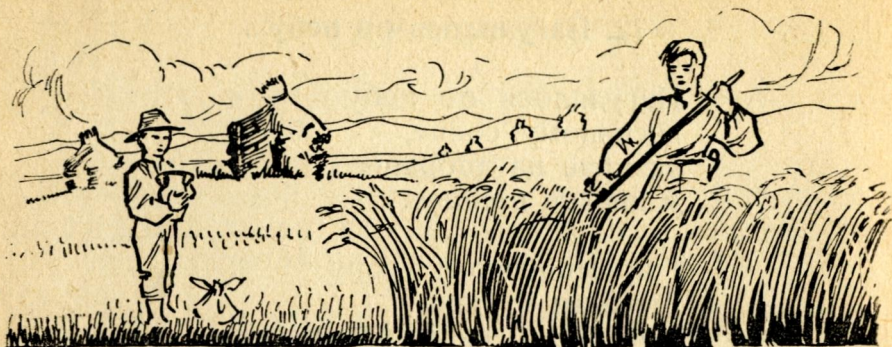
І проміннячком угору
огняним стріляє!
Хрест на церкві розтопленим
золотом сіяє.

Закотилося, сховалось
за степи, за море;
понад морем кров палає,
хмара хмару боре.

Стало темно по садочках,
тихо пил сідає,
і село у прохолоді
ніби ожидає.

Панько Куліш.

VI. Літо, літо...

73. Літо.

Літо, літо, сонце гріє,
яблуко вже паленіє,
вже на полі збіжжя спіє.

Гей, гостріть серпи і коси!
Поки сонце вип'є роси —
жніть снопи, кладіть покоси!

Надійшла пора заплати,
хто посіяв — час збирати,
дасть Бог в мирі споживати.

74. Літній ранок.

Тепле сонце встало пишно;
одягається розкішно
в яр¹ і золоту долину, —
встань і ти, моя дитино!

Ранку тратити не треба;
дочувайся: із-під неба
пісня жайворонка ллється, —
то привіт тобі несеться.

Подивися на рослини:
кожну квітку і тварину
криє Божая сльозинка —
діямантова росинка.

Вітерець на тебе дише,
джерегелями ² колише,
на ушко тобі шепоче,
щоб вставала ти охоче.

Яків Щоголів.

Пояснення: ¹ яр — весна, весняні рослини; тут: зелень
² джерегелі — коси на голові, сплетені у віночок

75. Вечір.

Садок вишневий коло хати,
хрущі над вишнями гудуть,
плугатарі з плугами йдуть.
Співають ідучі дівчата,
а матері вечерять ждуть.

Сім'я вечерея коло хати,
вечірня зіронька встає;
дочка вечерять подає,
а мати хоче научати,
так соловейко не дає.

Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх,
сама заснула коло їх.
Затихло все... Тільки дівчата
та соловейко не затих.

Тарас Шевченко.

76. Ніч у степу.

Нічка тиха. Зорі світять,
в небі місяць сяє.
Степ туманом обгорнувся
і сном засипляє.

Не шумить сухий чорнобиль,
коник не стрекоче,
перепілка не співає,
і вуж не сикоче.

І дримає степ широкий
і кругом біліє,
тільки давня могила
в степу зеленіє.

Запитання: Як проходить літній день з ранку до ночі?

77. Калинова сопілка.

1.

Був собі дід і баба. У діда дочка і в баби дочка. От і пішли вони в гай по ягоди. Дідова дочка збирає та й збирає, та й назбирала повну миску, а бабина, що візьме ягідку, то й з'їсть. От і каже дідова:

— Ходім, сестро, додому, поділимось.

От ідуть та йдуть шляхом, а бабина говорить:

— Ляжмо, сестро, відпочиньмо.

Полягали. Дідова, втомившись, заснула, а бабина взяла ніж та й устромила їй у серце, викопала ямку та й поховала її. А сама пішла додому та й каже:

— Дивіться, скільки я ягід назбирала.

А дід і питає:

— Де ж ти мою дочку діла?

— Іде ззаду.

Аж тут ідуть чумаки та й кажуть:

— Станьмо, братця, отут відпочинемо.

Та й стали. Глянуть — над шляхом могила, а на могилі така гарна калина виросла. Вони вирізали з тієї калини сопілку, та й став один чумак грати, а сопілка співає:

„Ой, помалу-малу, чумаченьку, грай,
та не врази мого ти серденька вкрай,
мене сестриця з світу згубила —
ніж у серденько та й устромила.“

А другі кажуть:

— Щось воно, братця, значить, що калинова сопілка так промовляє.

2.

От прийшли вони в село та й натрапили якраз на того діда:

— Пусти нас, діду, переночувати, ми тобі розкажемо пригоду.

Він і пустив. Тільки вони ввійшли у хату, сіли на лаві, а тоді один із них каже:

— А ну, брате, вийми сопілку та й заграй!
Той вийняв. Сопілка співає:

„Ой, помалу-малу, чумаченьку, грай,
та не врази мого ти серденька вкрай,

мене сестриця з світу згубила —
ніж у серденько та й устромила.“

Тоді дід каже:

— Що воно за сопілка? Вона так гарно грає, що
аж мені плакати хочеться! Дай, я заграю!

Він йому дав. А та сопілка співає:

„Ой, помалу-малу, мій батеньку, грай,
та не врази мого ти серденька вкрай,
мене сестриця з світу згубила —
ніж у серденько та й устромила.“

А баба схопилася з печі:

— Подай мені, старий, і я заграю.

Він їй подав, вона стала грати, — сопілка й співає:

„Ой, помалу-малу, матусенько, грай,
та не врази мого ти серденька вкрай,
мене сестриця з світу згубила —
ніж у серденько та й устромила.“

А бабина дочка сиділа на печі аж у куточку. Зя-
калась, що дізнаються. А дід і каже:

— А подай їй, щоб заграла!

От вона взяла, а сопілка їй грає:

„Ой, помалу-малу, душогубко, грай,
та не врази мого ти серденька вкрай,
ти мене, сестро, з світу згубила —
ніж у серденько та й устромила.“

Тоді вже всі дізнались, що воно є. По дідовій дочці
обід поставили¹, а бабину прогнали.

Пояснення: ¹ поставити обід по комусь — справити поминки

Запитання: Куди пішли дідова й бабина дочки?

Що зробила бабина дочка, коли дідова заснула?

Як дізналися люди про це?

П р и к а з к и: Правда і в морі не втоне, і в вогні не згорить.

Правда все наверх впливе.

Неправдою світ перейдеш, та назад не вернешся.

Завдання: Опишіть, що бачите на цьому образку! Чому скоїлося нещастя?

78. Хмарки.

Рано над морем
хмарка літала,
в ризах ¹ рожевих,
в мріях веселих
сонечка ждала.

Ввечері пізно
сонця не стало...
Плакала ніжна
хмарка невітішна,
в горах блукала...

Плакала хмаронька,
сонця ждала,
сльози перлинами
тихо долинами
скрізь розливала.

Пояснення: ¹ ризи — дорогий одяг

79. Туча.

Мовчки насунула хмара,
все округи залягла,
і потемніли відразу
луки, луги і поля.

Тріпалось листя, як з ляку,
гнулись додолу квітки,
ледве плескалася річка,
мов повмирили пташки.

Все, мов з страху, заніміло, —
ярkobлискуча стріла
небом зчорнілим пробігла,
хмари огнем облила.

Ще лиш хвилина, й відразу
вдарило громом страшним,
мов захиталося небо,
й світ захитався під ним.

Видалось, — мов дожидають
смерти поля і гаї,
канула капля і друга,
і полились течії.

Довго із чорної хмари
води потоком лились,
довго громи грюкотили,
блискавки в хмарах вились.

Довго здавалось, що небо
землю втопити взялось,
поки порідшали хмари,
й сонце високо знялось.

І зеленіють, сіяють
луки, поля і луги,
весело річка спливає,
плещучи о береги.

І голосніш, веселіше
голос несеться пташок,
і наповняють повітря
пахощі свіжі квіток.

І до блакитного неба
вся усміхнулась земля —
ріки і гори з пісками,
луки, степи і поля.

Пояснення: туча — велика злива з громами і блискавками
Завдання: Опишіть тучу вліті!

80. Пригода з ведмедем.

1.

Було це в горах.

Утомлені цілоденним ходом прийшли ми до колиби¹, що стояла під лісом. Ніч була ясна, погідна. Над нами висіло небо, темно-блакитне, високе, мовчазне. На небі зір, мов овець на полонині².

Наш провідник, старий, вусатий гуцул, назбирав сухого хворосту, викресав вогню й розклав ватру³. Бухнуло полум'я, тепле, червоне, дим з нього стовпом піднявся вгору.

Ми розташувалися кругом ватри. Хто сидить, а хто простягнувся на траві й дивиться то в небо, то в червоне полум'я.

— Ото, якби так тепер ведмідь прийшов до нас у гостину! — відізвався один з товаришів.

— Ну, то що? — відгукнулося кілька голосів.

— Та нічого, — каже той самий товариш, — мав би з нас добру вечерю.

— Я втік би на ялицю!

— А я в колибу!

— А я на дах колиби, — говорили один наперед другого.

Але чути було тривогу в голосі.

— Овва, — сказав найменший і найслабший із нас, якого всі називали мізинчиком, — я взяв би от цю ломаку в руки, та й нагнав би „вуйка“ назад до лісу.

Всі засміялися й почали глузувати з мізинчика.

Старий гуцул дивився на нас з-під ока й усміхався під вусом.

— Гей, гей! — промовив він. — І що ж зробили б ви, якби так справді в кущах захрупотіло, і якби до вас підсунулася звірюка, як віл велика, чорна, погана, така, як мені трапилося бачити, буде тому літ сорок... Зі страху ви повмирали б. Правда? Ось, послушайте, як то зі мною раз було. Тільки не бійтеся.

— Ні, ні, — заговорили всі товариші гуртом. — Розкажіть нам, просимо дуже.

Старий поправив ватру, набив тютюном свою щербату люльку, закурив від вуглика з ватри і став розказувати.

2.

Буде тому літ із сорок, як мене мій покійний татуньо віддали на службу таки до нашого панотця.

Одної неділі кажуть панотець до мене:

— Підеш, Грицю, до Криворівні з письмом до отця декана, а навечір вернешся додому.

А до Криворівні, бачите, буде три години ходу. Яюсь я зайшов, віддав листа тамошньому панотцеві та й хочу вертатися. А вони мені кажуть:

— Підожди, хлопче, хай відпишу.

Та я й жду. Поки написали, вже й вечоріти стало. Дали мені того листа та й кажуть:

— А тепер іди додому!

Вийшов я. Йду та йду, але сонце й собі не чекає. Не пройшов я половини дороги, як ніч запала. Біда, думаю. Вночі самому якось небезпечно. Що тут робити? Розглядаюся навкруги, аж тут копиця сіна. Не дуже висока, а велика.

— Гаразд, Грицю, — гадаю собі. — Лізь на копицю.

Виліз я, проказав „Отче наш“ і заснув, як камінь. Сплю я, сплю, аж тут щось товчється коло мене. Збудився я, дивлюся, щось велике лазить по копиці й муркоче. Що таке? Піднімаю голову, протираю очі, — аж то ведмідь! Так мені й дух заперло.

— Буде тобі, Грицю, — думаю. — Доведеться марно погибати.

Але хлопець був з мене бравий. О, бравий! Не такий, як ви, паничі, теперечки, хай вам не у гнів буде... Бувало, аби яка пригода, а я рук не опушу.

Піднявся я на ліктях та роздивляюся навколо. І чого ж би, — думаю собі, — ведмедеві та лізти на копицю.

А він вам, як здоровенна ялівка! Підвівся на задні лапи й ходить собі по копиці. Ходить, головою крутить та муркоче. А далі набрав у передні лапи сіна, підійшов на самий край копиці, розмахнувся й кинув його додолу. А там, як учинився писк і вереск, та такий, що я аж вуха заткнув. Що таке? Підвівся я ще вище, оглядаюся позад себе, а там вовків тьма-тьмуща. Так тягаються за сіно, так жеруться, як скажені.

— Ага, — думаю, — то ти, небоже, перед вовками втік на копицю, а тепер дражниш їх сіном. Кидай собі здоровий! Але що то буде, як ти на мене натрапиш і мене з сіном скинеш?

На цю гадку зробилося мені страшно — дуже страшно. Вгорі ведмідь, внизу вовки, — що тут робити! Холодний піт виступив на чоло, а в очах аж потемніло... А ведмідь ходить і ходить і щораз ближче мене. Ой, лишенько мое! Ти, або я, — погадав я собі нараз. Перехристився я, і жду. Набирає ведмідь сіна, набирає таки коло мене, а потім обертається та йде на край, а я за ним. Розмахнувся, підняв передні лапи, а я його

за задні — хап! Перехилився ведмедисько і, як колода, полетів униз.

Що далі було — не знаю. Зчинився крик і вереск, мов у пеклі. Зчепилися, тягаються, метушаться.

Я впав на коліна, очі підвів на небо, і гаряча та щира молитва понеслася до Господа Бога. А на небі гасли зорі, починався день.

— А що, паничі? — запитав гуцул, розглядаючися довкола. — Не померли б ви зі страху, якби на вас прийшла така пригода? Кажіть самі!

Пояснення: ¹ колиба — хатина в горах, де живуть ціле літо пастухи

² полонина — пасовисько високо в горах

³ ватра — огнище, багаття

Запитання: Яку пригоду з ведмедем мав старий гуцул? Про які інші пригоди з дикими звірами ви чули?

81. Ячмінь.

С и н:

Скажи мені, будь ласка, тату,
чого ячмінь наш так поріс,
що колосків прямих я бачу тут багато,
а деякі зовсім схилилися униз,
мов ми не раз перед великим паном?

Б а т ь к о:

Оті прямії колоски
зовсім пустісінькі: ростуть на ниві даром.
Котрі ж поклякнули — то Божа благодать:
їх зерно гне, вони нас будуть годувать.

Євген Гребінка.

Запитання: Чого вчить нас байка про ячмінь?

82. Косарі.

Вийшли в поле косарі
косить ранком на зорі.

До обіду покосили,
гострі коси притупили.

По обіді спочивали,
потім коси поклепали.

Опблудні гребли сіно —
і в валочки клали щільно.

А ввечері холодком
клали в копичкї рядком.

— „Завтра треба рано встати,
у стіжечки поскладати.

Як стіжечки покінчаєм —
по-козацьки погуляєм“.

— „Гей, нуте, косарі,
бо не рано почали!“

— „Хоч не рано почали,
та багато утяли“.

Яків Щоголів.

83. Літаки летять.

Був хмарний, вітряний день. Хлопці мали того дня спокій з товаром, бо муха не тяла так, як це буває в гарчу днину.

— Тихо! — кликнув нараз Івась. — Чуєте? Мотори гудуть!

Хлопці понаставляли вуха.

Із-за лісу неслося далеке, грубе гудіння, мовби величезні джмелі шукали в лісі місця на гніздо.

— Мусить їх бути багато! Чуєте, як гогоче в небі? — сказав Василько.

Гуркіт щораз більше зближався, кріпшав. Тепер уже недалекий ліс аж ходором ходив від гомону. А тут виплигнули з-поза лісу літаки. Дев'ять усіх було — цілий ключ. Летіли низько, ось-ось, здавалося, зачеплять за високі дуби, що на краю лісу стояли. Загуділи, загриміли, залящали і ще швидше зникли, як появилися. Хлопці довго дивилися їм услід, мовби справді бачили їх ще на небі.

— Що ви так, хлопці, голови позадирали? — озвався за їх плечима голос. — Літаків давно вже не видно!

Це Васильків батько вийшов у поле і звернув на пасовище поглянути, що там з товаром робиться.

— Дев'ять летіло, і так низько, мало що вище, як оті дуби! — сказав Василько.

— Бачив я їх усі. Сьогодні вже кілька ключів перелетіло. А всі на схід, на фронт.

— А скоро вони там будуть? — спитав Івась.

— За дві-три години. Німецькі літаки найшвидші на світі. А летуни які! З вас може бачив котрий, як над нашим селом минулого року билися з большевиками?

— Я бачив! — скрикнув Івась.

— І я, — додав Петро.

— І я!

— І я!

— Воно і тепер не інакше, — казав далі Васильків батько. — Де тільки з'явиться німецький літак, там большевицькі — в розтіч. Славні летуни німецькі! Дай же їм, Боже, щоб якнайскорше розбили ворога. Знаєте з історії, скільки він і нам кривди зробив.

За той час гомін літаків уклався, затих. Хлопці сіли знову на рів.

По небі плили безшелесно сірі хмари.

84. Наші вакації.

Була неділя. Дмитрунью сидів при вікні. До хати походилися сусіди, і тато читав їм часопис. Дмитрунью і собі наставив вуха. Тато читав про збирання лікувального зілля, якого скрізь так багато в наших садах, левадах і на сіножатях. Але зілля це марно пропадає, бо ніхто його не хоче збирати, сушити, а потім продавати.

Хлопчина слухав пильно, аж поки батько не скінчив. Тоді вийшов з хати і пішов на вечірню до церкви. Дуже любив співати з дяком тропарі, але сьогодні пильно дивився, чи всі його ровесники є в церкві.

По вечірні сіли діти на мураві за церковною доріжкою. Дмитруньо мав із ними якусь нараду. Що вони там урадили, це невідомо, але зараз від понеділка почався між дітворою рух. Всі більші діти ходили в поле. Дмитруньо виймав татову книжечку про лікувальне

зілля і показував друзям мальовані квіти. Потім такі самі квіточки збирали діти до кошиків.

На шіпці в Дмитруня був склад. Там кипіла праця, як у вулику між бджолами. Одні школярі ходили по полях та сіножатях і збирали зілля, інші перебирали й сушили їх на папері. Ще інші укладали гарно висушені, пахучі скарби до окремих коробочок та складали на поличках. А щовечора приходив Дмитрунів батько і помагав дітворі в праці. Вияснював і вчив їх із книжки про добре лікувальне зілля.

— Де ця дівтора бігає щодня по полях? — дивувалися деякі люди в селі.

— Хай там! Добре, що збитків і шкоди по садах не роблять, — говорили інші.

Та молодим друзям ані збитки, ані шкоди не були в голові. Вони, крім збирання зілля, ще й інше добре діло зробили. Усі громадою пішли в поле та визбирали чисто всю гірчицю з ланів збіжжя. Випололи в житі і пшениці кукіль.

Радісно минали друзям дні в праці. Але найбільше тішився Дмитруньо.

Юліян Тарнович.

Запитання: Як діти збирали лікувальне зілля, як його сушили та й що з ним зробили?

85. Над ставком.

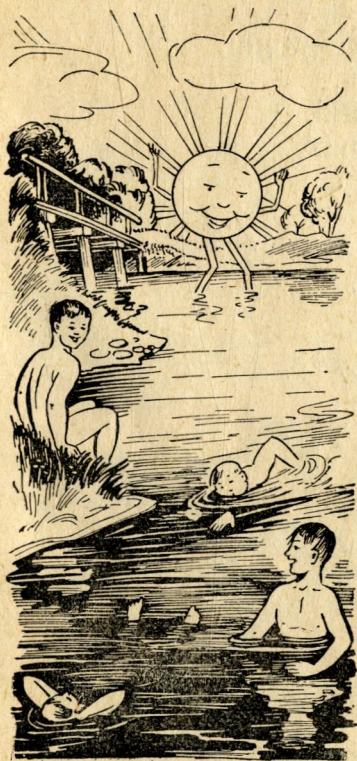
У ставку вода хвилює
і кипить, мов в казані.
Наче в'юн, Івась нуркує,
станув дибки Яць на дні.

Луць уміє плисти боком,
Лесь пливе собі навznak,
Федь бере у рот осоку
і на дні сидить, мов рак.

Славко знає інші штуки —
показав всім диво з див:
він заклав за шию руки
і, мов тріска, тихо плив.

Аж до ночі над ставочком
не вщухає сміх і крик —
сонце скинуло сорочку
і собі у воду: скік!

В. Переяславець.

86. Тісно вже у лавці.

Тісно вже у лавці,
волі ждемо всі...
Бігати по травці,
ходити в росі —
кожному у мрії
мріється тихцем,
кожний жде в надії
з радісним лицем...
Як прийде ж останній
жданий день шкільний,
буде на розстанні
потиск рук сильний
в даль нас провожати
всіх до рідних стріх.
Вдома ж — сіножаті,
поле, співи, сміх...
Вдома — стиглі вишні,
мотилі в садках,
друзі всі колишні
в полі при снопах,
риби у ставочку,
вудочки давні...
В клясі — в холодочку
маряться мені...

Зміст:

I. Золота, багата осінь.

	стор.
1. *Учися, дитино! — Володимира Масляка	3
2. Добрий жарт	4
3. Мала жниця	5
4. *У жнива	8
5. Радісний день	9
6. *Вересень — Юрія Ігоркова	10
7. *Осінь — Якова Щоголева	12
8. Крук і Бузько	12
9. *Журавлі — Богдана Лепкого	14
10. Два брати	15
11. *Восени	19
12. Приятель до смерті	20
13. Два товариші	21
14. *Осінь — Богдана Лепкого	22
15. Кого слухати?	22
16. Лови на качок — За Готтфрідом Августом Бюргером	24

II. Наше славне минуле.

17. У львівській Ставропігії — Ірини Винницької	26
18. У січовій школі — Андрія Чайковського	29
19. На чатах	35
20. Татарське лихоліття	38
21. Татари і селяни — народна сміховинка	42
22. Марш Сагайдачного — Миколи Чернявського	43
23. Славні побратими — А. Кащенко	47
24. *Стоїть явір над водою...	49
25. Гетьман Кирило Розумовський і шляхтич	50
26. *На вічну пам'ять Котляревському — Тараса Шевченка	51
27. Залізні стовпи — Тараса Шевченка	52
28. Перші рисунки — Володимира Барагури	55
29. *Малий Тарас — Тараса Шевченка	60
30. *Перший день на волі — Івана Франка	61
31. Перша льокація — Володимира Барагури	63
32. Стрілецька дитина — Ярослава Масляка	64

III. Прилетіла зима біла.

33. *Як сніг упав — Дніпрової Чайки	69
34. Святий Микола — В. Волка	69
35. Лист матері до сина	71
36. Урятувала — Константи́ни Малицької	72
37. *Зимова казка — Константи́ни Малицької	78
38. *Ялинка й горобці — Ольги Патроник	79
39. *Коляда — Константи́ни Малицької	79

40.	На Свят-Вечір	80
41.	*Снігова баба	82
42.	*Розумний панич — Степана Руданського	83
43.	Баба Метелиця — Братів Грімів	83
44.	*Взимку	89
45.	Дві душі	90
46.	Білосніжка — Братів Грімів	91

IV. Як живуть у світі люди.

47.	*До праці — За Борисом Грінченком	104
48.	*Молитва — Івана Франка	105
49.	Меч і плуг	106
50.	Сестриця Галя — Бориса Грінченка	106
51.	*Найдорожча перлина — Володимира Самійленка	113
52.	Відважна дівчина	114
53.	Бабські ліки	116
54.	Обадний і скупар	118
55.	Покааний розбійник — За Тарасом Шевченком	120
56.	*Праведний Максим — Тараса Шевченка	121
57.	З молодих літ Адольфа Гітлера	124

V. Весна прийшла.

58.	*Подивись — Бориса Грінченка	126
59.	*Весна прийшла	126
60.	Звідки взялися крашанки?	127
61.	*Писанки — Юри Шкрумеляка	128
62.	Сміховинка	129
63.	*А ти, земле, уроди... — О. Олеся	129
64.	*Мала господня — М. Матвієйка	130
65.	Льон — Г. Андерсена	130
66.	*Орачі й муха — Леоніда Глібова	135
67.	Сирітка в лісі — Братів Грімів	135
68.	Фарбований лис — Івана Франка	138
69.	*Пригода Лиса Микити — Івана Франка	145
70.	Осел і Лев — Івана Франка	147
71.	Золотий черевичок	152
72.	*Нагулялося по небу... — Панька Куліша	159

VI. Літо, літо...

73.	*Літо	160
74.	*Літній ранок — Якова Щоголева	160
75.	*Вечір. — Тараса Шевченка	161
76.	*Ніч у степу	161
77.	Калинова сопілка	162
78.	*Хмарки	166
79.	*Туча	166
80.	Пригода з ведмедем	167
81.	*Ячмінь — Євгена Гребінки	171
82.	*Косарі — Якова Щоголева	171
83.	Літаки летять	172
84.	Наші вакації — Юліяна Тарновича	173
85.	*Над ставком — В. Переяславця	175
86.	*Тісно вже у лавці	176

Ціна 5 коп.

5, 28 (1986)

р
л 5814

7534

247

УКРАЇНСЬКА ЧИТАНКА

ДЛЯ
ЧЕТВЕРТОЇ КЛАСИ
НАРОДНИХ ШІЛ

УЗ